

1763

1983/3

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

XI. évfolyam

1983. 03. 03

A népviseletéről nevezetes Zsámbokon, a nagyközség lakosságának segítségével, egy régi gazdaházban tájházat rendeztek be és 1982. október 3-án nyitották meg. (MTI Fotó – Fényes Tamás)

1983/3

HONISMERET

A HAZAFIAS NÉPFRONT FOLYÓIRATA

TARTALOM

KRÓNIKA

ÉVFORDULÓK

VÁLTOZÓ HAZÁNK

HAGYOMÁNY

TÁJLAT

TEMAKÉ

KÖNYVESPOLC

<i>Kállai Gyula</i> : Emlékeztető évfordulók	3
<i>Dr. Kanyar József</i> : Honismeret és közművelődés	6
A hagyomány kivirágztatása (<i>Reznák Erzsébet</i>)	10
A révfülöpi tájmúzeum (<i>Tölgyesi József</i>)	11
Szarvas Gábor-ünnepségek a Vajdaságban (<i>Halász Péter</i>)	12
Szlovák nemzetiségi tájházak Magyarországon (<i>Tóth Emília</i>)	14
Sebestyén Gyula-emlékermesek (<i>M. P.</i>)	16
Ádám Jenő emlékezete (<i>Vőd Imre</i>)	19
Sütő Béla, a bútorfestés mestere (<i>Virt László</i>)	20
Emlékezés Kiss János altábornagra (<i>Dr. Gerse János</i>)	22
Száz éve született Beke Ödön (<i>Dr. Kiss Jenő</i>)	24
A bodrogközi falvak jelene és jövője (<i>Dr. Süli-Zakar István</i>)	25
Zalaegerszeg legelső írásos említése (<i>Halász Imre</i>)	28
Arany János 1872-ből való levele Zemplén vármegyéhez (<i>Dr. Hógye István</i>)	29
Az első köztéri Széchenyi-szobor (<i>Katona Imre</i>)	30
Adalékok a Heves megyei egyházlátogatási jegyzőkönyvek néprajzi vizsgálatához (<i>Kriston Vízí József</i>)	32
Demokratikus ifjúsági mozgalmak az 1940-es évek első felében (<i>Pintér István</i>)	34
„Irodalmi házak” Nagybányán (<i>Beke György</i>)	38
Külfejtés, Gyöngyös-Visonta (<i>Benkő Imre</i>)	40
A rákospalotai bíró emlékei a XIX. századból (<i>Vámbéri Gusztáv</i>) ..	42
Népdalok a Galga-vidéken (<i>Lázár Katalin</i>)	44
Halászat az Ung-vidéki Szirénfalván és Csicszerben (<i>D. Varga László</i>) ..	47
Orvoslás és folklór (<i>Polner Zoltán</i>)	48
Fejfák és lábfák a gömöri Felsővályon (<i>Liszka József</i>)	50
Régi erdei mesterségek a Pilisben (<i>Dobay Pál</i>)	52
Beke György: Búvópatakok (<i>Virt Dezső</i>)	56
A pápai kollégium története (<i>Tóth András</i>)	56
Két új kiadvány a vármegyei statútumokról (<i>Dóka Klára</i>)	57
Verancsics Antal: Memoria rerum 1505–1566. (<i>Békés József</i>)	58
Kátai Ferenc: Tát története (<i>Gazdag István</i>)	59
Orbán Balázs: Székelyföld leírása (<i>Hajdú D. Dénes</i>)	60
Szénássy Zoltán: Jókai nyomában (<i>Szilágyi Ferenc</i>)	61
Tadeusz Olszański: Magyarországi találkozások (<i>Csapláros István</i>) ..	62
Vaskó László: A köznevelésügy fejlődése a tiszántúli tankerületben (<i>D. Karádi Katalin</i>)	63
Kodály-ünnepségek Galántán (<i>Száraz Pál</i>)	64

Honismereti Bibliográfia (mellékleten)	
Gyűjtési útmutató. Rokonsági rendszer – rokonsági terminológia (Morvay Judit) (mellékleten)	
A címlapon: A zsámboki tájház egyik szobája (MTI fotó – Fényes Tamás)	

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Beke György író, Kolozsvár – Békés József középiskolai tanár, Kecskemét – Csapláros István dr., az ELTE egyetemi tanára, Bp. – D. Karádi Katalin, a Hajdú-Bihar megyei Lapkiadó Vállalat munkatársa, Debrecen – Dobay Pál erdőmérnök, Gödöllő – Dóka Klára, a Fővárosi Levéltár tud. főmunkatársa, Bp. – D. Varga László tanár, Nagykapos – Gazdag István a Hajdú-Bihar megyei Levéltár igazgatója, Debrecen – Gerse János dr., a Vas megyei múzeumok igazgatója, Szombathely – Hajdú D. Dénes üzemgazdász, Bp. – Halász Imre, a Zala megyei Levéltár levéltárosa, Zalaegerszeg – Halász Péter, az Agrárgazdasági Kutató Intézet tud. főmunkatársa, Bp. – Högye István dr. levéltárigazgató, Sátoraljaújhely – Kanyar József dr., a Somogy megyei Levéltár igazgatója, Kaposvár – Katona Imre, az Iparművészeti Múzeum osztályvezetője, Bp. – Kállai Gyula, az MSZMP KB tagja, a HNF elnöke, Bp. – Kiss Jenő dr., az ELTE docense, Bp. – Kriston Vizi József, a Dobó István Vármúzeum muzeológusa, Eger – Lázár Katalin, az MTA Népzenekutató Csoportjának munkatársa, Bp. – Liszka József régész, Ersekújvár – Morvay Péter dr., az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának tud. munkatársa, Bp. – Pintér István dr., az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének tud. főmunkatársa, Bp. – Polner Zoltán dr., a Csongrád megyei Hírlap rovatvezetője, Szeged – Reznák Erzsébet, a Kossuth Múzeum muzeológusa, Cegléd – Süli-Zakar István dr., a KLTE Földrajzi Intézetének adjunktusa, Debrecen – Száraz Pál építésvezető, Nagyfödémés – Szilágyi Ferenc dr., a KLTE Magyar Irodalomtörténeti Intézetének tud. főmunkatársa, Debrecen – Tóth András dr., a Petőfi Irodalmi Múzeum ny. osztályvezetője, Bp. – Tóth Emília, a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetségének főelőadója, Bp. – Tölgyesi József iskolaigazgató, Veszprém – Vámbéri Gusztáv ny. középiskolai tanár – Virt Dezső építőmérnök, Bp. – Virt László technikus, Bp. – Vöö Imre technikus, Szigetszentmiklós.

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

ÁGOSTON LÁSZLÓ (elnök)
FRANK TIBOR
GAZDA ISTVÁN
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)
HAVAS GÁBORNÉ
JUHÁSZ RÓBERT (felelős szerkesztő)
MORVAY PÉTER
OLSVAI IMRE
SÁNDOR LÁSZLÓ
SZABÓ FERENC
SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
SZIKOSSY FERENC
TIMAFFY LÁSZLÓ
TÓTH GÁBOR
TÖLTÉSI IMRE
TÖRÖK LÁSZLÓ (tördelő szerkesztő)

ISSN 0324-7627. Kiadja a Lapkiadó Vállalat, Bp. Lenin krt. 9-11. Felelős kiadó: Siklósi Norbert igazgató. Szerkesztőség: 1360 Budapest, Belgrád rkp. 24. Telefon 182-855. Szerkesztőségi órák: hétfő 14-16 óráig. Készült 9500 példányban 4 (B/5). ív terjedelemben 83 433 Pannon Nyomda, Veszprém. Felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató

Terjeszti a Magyar Posta – Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivatalokban és a Posta Központi hírlapirodában (Budapest, V., József nádor tér 1. Levélcím: Budapest 1900) közvetlenül, vagy postautalványon, vagy a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra való átutalással. Ára 6 Ft. Éves előfizetési díj 36 Ft. Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H-1389 Budapest, Postafiók 149).

Kállai Gyula:

Emlékeztető évfordulók¹

Személyes ügyünk, nemzeti, nemzetközi és egyetemes emberi érdekünk, hogy a békéről szóljunk és tiltakozunk minden háborús törekvés, a faszizmus újjáélesztésének minden kísérlete ellen.

Mint örök történelmi mementóra, emlékeznj és emlékeztetni kell arra, hogy ötven éve került hatalomra Németországban a hitleri faszizmus. Az imperializmusnak ez a nyílt, szélsőséges diktatúrája történelmileg akkor jelent meg földünkön, amikor az első világháborút követően a cári Oroszországban s a tőkés Európa számos országában kibontakozó proletárforradalmak új utat nyitottak a munkásosztály, a dolgozó nép az egész emberiség fejlődésének.

Németországban az 1929-ben kirobbant világgazdasági válság növelte naggyá a fasiszta mozgalmat. A német tőkésosztály hatalmasságai és a feudális nagybirtokosok jelentős csoportjai mindennel ellátták Hitlert: óriási mennyiségű fegyverrel és lőszerraktárakkal, gyakorlóterekkel és kiképzőiskolákkal, székházakkal, nyomdákkal és újságokkal.

Az 1933 januárjában hatalomra jutott hitleri faszizmus vállalta, hogy szétzúzza a nagy múltú és nagy politikai erőt képviselő német munkásmozgalmat, hogy meggyorsítja Németország felkészítését a világot lángba borító revansháborúra. Kitarotán hirdette azt is, hogy megszervezi a szovjetellenes háborút, s Németországot az egész imperialista világ rohamosztagává teszi a Szovjetunióval szemben. Sajnos, így is történt. A XX. században, a civilizáció korában, a világtörténelem legpusztítóbb, legbarbárabb háborúját zúdította Európára, az egész emberiségre. A második világháború hat éven át dúlt, 61 állam vett benne részt, 40 ország területe vált hadszínterré, s a halottak száma meghaladta az 50 milliót.

A fél évszázada hatalomra került, kegyetlen történelmi ténynyé vált német faszizmust – óriási áldozatok árán – szétzúzták a Szovjetunió és az antifasiszta népek ereje.

Az idén van negyven esztendeje a sztálingrádi csatának, amely döntő fordulata volt a második világháború kimenetelének. A nemzetközi faszizmus gyökerei, sajnos, ezzel nem pusztultak ki egyszer s mindenkorra.

1945-ben a világ hadviselő államai megfogadták, hogy soha többé nem engedik meg olyan körülmények kialakulását, amelyek újból a faszizmus rémtetteit zúdítják az emberiségre. E fogadalomból a kapitalista államok vajmi keveset tartottak be. Beigazolódott, hogy a világ számos államában megmaradtak a faszizmus újjáéledésének feltételei. Kontinensünkön is és más földrészeken is fennmaradtak és továbbra is hatnak azok a gazdasági, társadalmi viszonyok és osztályellentétek, amelyek más körülmények között és más formában ugyan, de a faszizmus újjáélesztésén fáradoznak.

¹Elhangzott Budapesten, Kőbányán, az 1983. január 27-i antifasiszta nagygyűlésen – a Pataky István Művelődési Központban.

Ma ismét olyan idöket élünk, amikor az imperialista agresszív erök ellenséges tevékenysége nyugtalansággal tölti el az emberiséget. Egyre határozottabb tevékenységet fejtenek ki azok a körök, amelyeknek az a célja, hogy megingassák a különböző társadalmi rendszerü országok kapcsolatainak egyedüli ésszerű alapjait, a békés egymás mellett élest. Nehezítik az államközi politikai érintkezést, a kölcsönösen előnyös gazdasági és kulturális kapcsolatok fejlődését. Arra törekszenek, hogy az együttműködést ismét a szembenállás, a nemzetközi helyzet előzedeze váltsa fel.

Olyan idöket élünk, amikor a minőségileg új, minden eddiginél veszélyesebb szakaszába lépő fegyverkezési verseny nyugtalanító háborús fenyegetéssel terheli világunkat. Ezenkívül a fegyverkezés mérhetetlenül sokba is kerül az emberiségnek. Jelenleg a világ államai évente 400 milliárd dollárt fordítanak katonai célokra. Tehát naponta többet mint egymilliárd dollárt! Napjainkban a hadiipar több mint 60 millió embert foglalkoztat. A világ tudósainak 25 százaléka katonai célokkal összefüggő kutatómunkát végez. S mindezt akkor, amikor több mint egymilliárd ember éhezik, amikor 800 millió ember analfabéta, amikor 1,5 milliárd ember életében sohasem látott orvost, amikor 3 milliárd embernek nincs rendes ivóvíze.

Az imperializmus szószólói a 40–50 évvel ezelőtti eseményekből nem okultak semmit. Sőt, a szerencsén mosdatáshoz folyamodnak. Ma Nyugat-Európában, de a világ más részében is a polgári ideológusok jelentős része nagy erőfeszítéseket tesz annak bizonyígtatására, hogy a fasizmusnak közismert szörnyüségéi ellenére voltak pozitív vonásai is, vagy talán még történelmi szerepet is játszott a kapitalizmus új szakaszának fejlődésében. A fasizmus megszüpítésére irányuló, úgynevezett tudományos magyarázatok, akarva-akaratlan az agresszió, a háború, a faji gyűlölet, a népek közötti ellenségeskedés politikáját táplálják és segítik elő.

A fasizmus gyökereinek továbbélésével a helyi háborúk és a világháborús fenyegetés is tovább élnek földünkön. Hihetetlen, de tény: a második világháború óta mindössze 26 olyan napja volt a világnak, amikor sehhol sem dörögtek a fegyverek. E nem egészen négy évtizedben 140-nél több háború szedte áldozatait, 30 millió halottal. A háború tüzei tehát nem aludtak ki. Most mégis más a világ, mint a két világháború között. Az első világháború után két évtizeddel kitört ugyan a második világháború, de a Szovjetunió és a szocialista népek törhetetlen békemunkája, a szocialista világszisztem katonai ereje és erkölcsi-politikai tekintélye következtében nagymértékben megjavultak az enyhülés, a nyugalom, a béke kilátásai. Elkerülhetővé vált a világháború annak ellenére, hogy ma olyan hatalmas katonai erő, olyan óriási haditechnika áll készenlétben a világon, amely többszörösen is alkalmas arra, hogy kiirtsa az egész emberiséget. Napjainkban megfogalmazhatjuk azt a történelmileg páratlanul fontos tételt, hogy korunkban egy újabb világháború nem elkerülhetetlen. A nemzetközi erőviszonyok annyira megváltoztak, hogy az imperializmus többé már nem teheti azt, amit uralmának hosszú ideje alatt szabadon és büntetlenül megtehetett.

A második világháború befejezése óta Európa béke régiója. Ennek immár négy évtizede. Az európai és a világhelyzet, az erőviszonyok kedvező alakulása szülték ezt a viszonylagos békét – éppen a két világháború epicentrumában. Ezeknek az erőviszonyoknak a fenntartása Európában különösen fontos nemzetközi érdek.

Bár kontinensünkön viszonylag béke van, népünket a világ száz és százmillióival együtt érthető nyugtalansággal töltik el a többi földrészen dúló háborús pusztítások: a dél-afrikai, közel-keleti, dél-amerikai háborús kegyetlenkedések.

Az Amerikai Egyesült Államok, a Reagan-kormányzat a Szovjetuniót vádolja nagyhatalmi, agresszív, háborús törekvésekkel. Szovjet kihívásról, szovjet fenyegetésről beszélnek. Az egész haladó emberiség számára figyelmeztetés, hogy a második világháború óta kirobbant pusztító helyi háborúk csaknem mindegyike az imperialista hatalmak fellépésének következménye. 1949-ben ök hozták létre a támadó jellegü Észak-Atlanti Szövetséget, a NATO-t, míg a szocialista országok – ennek ellentétéként – csak hat évvel később alakították meg közös védelmi szervezetüket, a Varsói Szerződés szervezetét. Az amerikai hadsereg egységeinek egynegyede ma is azon a 2000 külföldi támaszponton állomásozik, amelyek a Szovjetunió körül létesültek.

Az Amerikai Egyesült Államok uralkodó körei immár hosszabb ideje mindent elkövetnek az enyhülés folyamatának visszafordítására, a katonai erőegyensúly megbontására, s felelőtlen magatartásukkal mind jobban egy újabb világháborús katasztrófa felé sodorják az emberiséget. Nixon, Ford és Carter után Reagan a negyedik elnök, aki a szovjet-amerikai hadászati egyensúly megbontása céljából új fegyverfajták kialakításával foglalkozik. Ronald Reagan ezeket a rakétaóriásokat szemrebbenés nélkül „a béke öréneke” nevezi, amellyel – szintén az ő szavait idézem – „az elretentés politikáját” akarja megvalósítani.

Mindez az Egyesült Államok és a NATO szélsőséges köreinek csak arra jó, hogy folytassák fenyegetéseiket, újabb feszültségi gócot hozzanak létre, növeljék a fegyverkezést, s egyik rakétatelepítési programot a másikkal váltsák fel. A Persingh rakéták telepítésére készülve, máris kidolgozták az MX-rakéták gyártásának és elhelyezésének programját. Az imperialista hatalmak magatartása következtében növekszik a nemzetközi feszültség, erősödik a háborús veszély, mindenekelött a nukleáris összecsapás veszélye.

Erre törekszenek, ezt teszik az imperialisták. Pedig nem ártana, ha a második világháború, a fasizmus bukásának néhány tanulságát alaposan az agyukba vésnék.

Az emberiség békét akar. Ezt akarta már a második világháború időszakában is. Az agresszort, a háborús gyújtogatókat már akkor is a békeszerető emberek gyűrije vette körül. A fasiszmus uralomra jutásával és egyre agresszívabb fenyegetésével szemben már fél évszázaddal ezelőtt is a népek antifasiszta egységfrontját helyezte szembe. Az Amerikai Egyesült Államoknak ma 2000-nél több katonai támaszpontja van a világ minden térségében. Am a béke erőinek is megvannak az egyre erősödő békemozgalmakban a maga támaszpontjai, mind az öt kontinensen, a világ minden országában, az Amerikai Egyesült Államokban is. Politikai pártok, társadalmi szervezetek, különböző ideológiai beállítottságú mozgalmak minden eddiginél határozottabban és hallhatóbban emelik fel szavukat világszerte a fegyverkezési verseny és a fegyveres konfliktusok szítása ellen. A békét fenyegető veszély nőtt, de még nagyobb mértékben erősödött az emberiség békeakarata, a béke megőrzésének lehetősége. Kétségtelen, hogy napjainkban a béke erői hatalmasabbak a háború erőinél.

Az Amerikai Egyesült Államok kormánya a katonai erőfölény megszerzésére törekszik a Szovjetunióval szemben, mert szerinte, így valószínűsíthető meg az elrettentés politikája, így biztosítható a béke.

De mire tanít a történelem?

Hitlerék az ortvadás megkezdésekor fegyverzet dolgában fölényben voltak a Szovjetunióval szemben. És mégis: a világ első szocialista állama rendelkezett azzal a képességgel, hogy a hátrányt behozza, hogy az agresszor kezdeti erőfölényét kiegyenlítse, majd megsemmisítő vereséget mérjen a hitlerista betolakodókra, s Európát is megszabadítsa a fasiszta barbárságtól. De mire számíthatnak az agresszorok most, amikor ők maguk is tudva tudják, hogy a Szovjetunió katonai ereje, bár kimondottan védelmi célokra szolgál, semmiben sem marad el egyetlen állam katonai erejétől.

A második világháború nagy tanulsága, hogy korunkban nemcsak a fegyverek számítanak, hanem – ahogy manapság mondani szokták – az emberi, a szubjektív tényezők is. Az hogy kik állanak a fegyverek mögött, kiknek a kezében vannak a fegyverek, s milyen cél érdekében használják fel őket. S bár a fegyverek jellege alaposan megváltozott, a háború jellege a régi maradt. Függetlenül attól, hogy milyen fegyverekkel vívják, napjainkban is van igazságos, vagyis honvédő és felszabadító és van igazságtalan, vagyis imperialista, rabló, népelyomó háború. Ez utóbbi eddig is, a nemzetközi erőviszonyok megváltozása következtében napjainkban még inkább pusztulásra, halálra van ítélve.

A Szovjetunió és a szocialista országok az Egyesült Államok fegyverkezési és rakétatelepítési programjával a maguk békeprogramját helyezik szembe.

A világ békeerőivel összhangban valljuk, hogy a háború elkerüléséért vívott harcban központi helyet foglal el a fegyverkezési verseny megfékezése, és az előrehaladás a leszerelés, különösen a nukleáris leszerelés ügyében. Az emberiség nem hisz a korlátozott nukleáris háború vagy az elhúzó nukleáris konfliktusok doktrínáiban. Meggyőződésünk, hogy bármely számítás, amely a nukleáris háború kirobantására és az abban elérhető győzelemre számít – értelmetlen. Ha sor kerülne egy nukleáris háborúra, annak csak vesztesei lehetnének. Ez elkerülhetetlenül egész népek megsemmisüléséhez, óriási pusztításhoz, a földi élet és az emberi civilizáció számára katasztrofális következményekhez vezetne.

A jelenlegi, veszélyekkel terhes nemzetközi helyzetben különösen fontos, hogy elmozduljon a holtpontról a fegyverzetek és a fegyveres erők tényleges korlátozásának és csökkentésének ügye.

Kinyilvánítjuk: maradéktalanul támogatjuk a Szovjetunió, a Varsói Szerződés Politikai Tanácsadó Testületének, a szocialista népek kormányainak, a világ békeerőinek kezdeményezéseit és erőfeszítéseit az általános béke megőrzésére, a nemzetközi biztonság megszilárdítására, az enyhülési folyamat folytatására.

Pártunknak, a Magyar Népköztársaság kormányának, egész népünknek szilárd meggyőződése: bármilyen bonyolult is a világhelyzet, megvan a lehetőség arra, hogy túljussunk a nemzetközi kapcsolatok és veszélyes szakaszán. Az események mostani menetét meg lehet és meg is kell állítani! Olyan irányba kell fordítani, amely megfelel a népek érdekeinek, vágyainak.

Hazánk Európa része. Történelmünk elválaszthatatlanul összekapcsolódik Európa történelmével. A magyar nép kiemelkedő fontosságát tulajdonít annak, hogy a madridi találkozón megállapodás jöjjön létre az európai leszerelési konferencia összehívásáról. Ez nagyrészt a hozzájárulna kontinensünkön a bizalmatlanság feloldásához, a katonai szembenállás mérsékléséhez, a haderők és a fegyverzet csökkentéséhez.

Munkásosztályunk, népünk számára nincs fontosabb, mint a béke megőrzése, a fegyverkezési verseny megszüntetése. Ennek érdekében dolgozunk, s erősítjük szocialista gazdaságunkat, nemzeti kultúránkat, szilárdítjuk internacionalista együttműködésünket a Szovjetunióval és a szocialista közösség országaival, fokozzuk kapcsolatainkat a világ haladó és békeerőivel. Ebben van a mi hitünk, akaratunk és erőnk forrása.

Dr. Kanyar József:

Honismeret és közművelődés¹

I. A kérdéskört nem általában és nem minden vonatkozásban érintem, hanem csak abból az aspektusból, amely a *közművelődés*, a *honismereti tevékenység* és a *levéltár munkájával* függ elsősorban össze. Természetesen érintek más közművelődési intézményekkel összefüggő honismereti tevékenységet is, hiszen tisztelnél fogva – vezetvén a Megyei Honismereti Bizottságot – ezt tennem is illik, s tennem is kell.

Bevezetőül talán két alapvető meghatározást teszek. Én a *honismeretet nemzeti tudatunk környezetvédelmének tartom*. (Ezt így fogalmaztam meg a szombathelyi Honismereti Akadémián és a VII. népfrontkongresszuson is.) A *közművelődést* pedig népünk művelődését *emelő és gyarapító tevékenységnek*. Így próbálom megközelíteni a kérdéskomplexust, benne talán elvégezni a honismereti munka „vegyi elemzését” is, tartván a szülőföld ismeretét *közművelődésünk melegítő áramkörének, és érzelmi telítettségű aktivitásának* a szülőföld- és a hazaszeretethez vezető úton.

II. Újabbán sokat – bár nem eleget! – beszélünk nemzeti és történeti tudatunk hanyatlásáról, a nemzeti identitás zavaráról. Az utóbbi esztendőben vettük csak észre – egyre mellbevágóbban – történeti és nemzeti tudatunk katasztrofális erodációját.

Ha már a példánál tartok: hadd keressem az első összefüggést a *helytörténeti kutatás* és az annak eredményeit felhasználó helyismereti, honismereti tevékenység között. Példaként hadd említsem a Somogyi Levéltári Évkönyv 1981-es kötetében Magyar Eszter: *Településszerkezet és agrártermelés Somogyban a 18. és 19. században* című, a Bedő Antal-féle erdőterképek felhasználásával készült tanulmányt (falu- és pusztahasználatról, erdőállományról, a szőlőkultúráról, a vetésszerkezetekről, rétosztályokról, igásállatokról stb.). A munka *eddig agrártörténeti kutatás és feltárás* eredménye. Ha azonban e *tanulmányt a racionális földhasznosítással kapcsolatos optimális erdőszűltség* kialakítása történeti előzményeként fogjuk fel – az Erdészeti Tudományos Intézet környezetvédelmi *programjának keretében* –, akkor *máris a mánál tartunk*, amikor a *történész átadja mondanivalóját már a helyismeret régióban gazdálkodó szakembereinek*, a jelenben is már a jövőt munkáló honismereteseznek. *Helyismeret* nélkül ugyanis nincs még gazdálkodás sem, hacsak nem akarunk a személyi kultusz végzetes korszakába visszakerülni, amikor pl. a *gyapot* fehér virága Somogy földjén és agrárgazdaságában egyaránt az idegen kultúra *halálvirágává* vált, hisz’: sem termőföld, sem klíma, sem technológia, sem a termelési kultúra nem tette annak termelését indokolttá az országban és a megyében.

III. Az analógia szinte kézenfekvő más vonatkozásban is. Sokszor lehetünk tanúi annak, hogy a *kulturális talajviszonyok infrastruktúráját nem ismerő bulldózer-technika* – képletesen szólva – *miképp metszi át tudatlanul a nemzeti tudat útőereit*, ahol talán nem is volt az a szándékában. Mi a védekezés módja? Ahogy a talajjavításra milliárdok fordítunk a jövőendő érdekében, úgy, azt hiszem, itt van talán az utolsó lehetőség arra, hogy *hatalmas energiákat fordítsunk nemzeti tudatunk meliorációjára*.

Legyen szabad a kérdés kapcsán két példát említenem. A Honismereti mozgalom keretében nagyon szép munka vette kezdetét hazánkban a Magyar Televízió láncolatán keresztül. Mintaszerűnek és értékesnek kell tekinteni ezt a honismereti tevékenységet, noha még rettenetes csatározásokat – szemléletbeli változásokat – kell végezni a további eredmények érdekében. Én itt az *Unokáink sem fogják látni* című bátor hangvételű műsorra gondolok, amely *építészettörténeti értékeink* megmentésére irányul. Amikor a *városokat és falvakát védő* honismereti munkára gondolok, rögtön hozzáteszem azt is,

¹ Elhangzott a somogyi Levéltári Napokon, Kaposvárott, 1982. november 22-én.

hogy legalább ugyanilyen mozgalommá szeretnénk tenni földrajzi-történelmi neveink visszaperelésének folyamatát, hiszen lassan már *gyermekünk sem fogják látni térképeinken* történelmi értékű földrajzi neveinket. E kérdéskörök összefüggésében kijelentem, hogy csak történelmi tudatunk *hiányossága és devalválódása* folytán következhetett be ez az állapot, sok-sok közömbösség és zavaros ideológia következményeként, hogy sokszor nemzeti múltunkból kiforgató eseményeknek zavartul szenvedő alanyaivá hazánkban. Az erre utaló súlyos mulasztások után – szégyellve, de számon nem kérve – mérhetetlen energiát kell fordítani – többek között – történelem-tanításunk *érettségi rangjára* való visszaperelésére. Himnuszunk és Szózatunk megtanulására és szegyenkezés nélkülü éneklésére, s lám most még a Bánk bán-előadás megmentésért is harcolnunk kell a sekély vagy éppen hiányzó nemzeti és történelmi tudatú éretlen, italos és csipogó fővárosi diákok egy része ellen. Legyen e kegyetlen helyzetben a vigaszunk az, amelyet Sinkovics Imre fogalmazott meg, hogy a vidéki diákok ünneplő ruhában és lélekben ülnek be a Bánk bán-előadásra.

A városvédés mellett meg kellene a *jó könyvet* is védenünk. Jó volna a *könyvnek és az iskolának* a helyét méltó piederesztálra emelni hazánkban ifjúságunk előtt. Vissza kellene irodalmunknak hozni az évtizedek múltán is visszacsengő szép költemények memoriterhangjait is. E tekintetben *iskola, könyvtár, levéltár, múzeum és művelődési hajlékok együttes felelősségét* a családdal és a társadalommal aligha tudjuk megkerülni. Egyáltalán, vissza tudjuk-e tekintélyét és rangját szerezni az *olvasásnak*, amelyről kezdjük elnevelni társadalmunk öregjeit és fiataljait? Maholnap csak *bámulni* tudunk a képernyőre, és töredékes félmondatokat mondani a látottakról. Elfelejtjük a szép magyar beszédet, helyette egy minőségében megromlott, sokszor drasztikus és obszcén kötőszavas, szubkulturális, tudati és morális szint alatti, művelt emberhez szinte már nem is méltó artikuláció lesz úrrá rajtunk.

Sok, rossz szövegű, tudatlan forgatókönyv lát napvilágot, jut át a tájékozatlan dramaturgiákon és kerül drága filmszalagra és a képernyőre. Úristen, milyen tudatlan szövegekönyvrők lebzselnek a stúdiók árnyékában! Megyénkről éppen a közelmúltban láttunk a pécsi tv-stúdió rendezésében egy színes filmet a betyárokról, rossz népszínművek színvonalára süllyesztett, hamisan giccses betyárromantikával. A másik filmről: a Rónairól készült forgatókönyv láttán pedig a Somogy szerkesztője kiáltott fel, hogy micsoda tudatlanság-halmaz hemzseg benne.

IV. Hadd beszéljek a *történelemkutatás és a honismereti munka* összefüggéseiről is, lévén a honismereti munka történelmi megalapozottságának egyik fellegvára: a levéltár. Van egy kitűnő német szólásmondás: „Die Gegenwart ist die Tochter der Vergangenheit, deshalb wird sie auch die Mutter der Zukunft”. Ami magyarul annyit jelent, *hogy a jelen a múltnak a leánya, és a jövődönék az anyja*. A századok mindig egy hajóban, közös sorsban utaztatják a nemzetet. Az előbbi agrártörténeti példa is ezt igazolja! Mondják, hogy a történész *nem a jelent kutatja, a honismeret birtokosa azonban már a jelen cselekvő alakítója*. A történészek a tegnaptól mindig *tetten érhetik* a má, tudományuk aprópénzre váltásával a honismeretesek azonban már a mában is a jövődőt építhetik.

Van-e valami somogyiség, valami somogyi szellemiség a honismereti munkában? Van! S ezt szeretnénk mi tovább is tetten érni a honismereti mozgalmunkban, erősítve általa nemzeti tudatunkat is, a szülőföldhöz való erősebb kötődéssel.

Érintsünk néhány tennivalót a mozgalmat támogató és munkáló somogyi levéltárból.

1. Mindenekelőtt a *levéltári kutató- és feltáró munkáról* beszéljünk. Ez a feltáró és publikációs munka *kétirányú*. Egyik irányból: a mi levéltárunk fondjaiból dolgozunk fel tanulmányokat és teszünk közzé alapvető forrásokat a levéltárban dolgozó és a megyében élő kutató helytörténészek segítségével, másfelől pedig országos nagy intézmények levéltári forrásaiból teszünk közzé olyan tanulmányokat, amelyek Somogy „elsüllyedt” középkorára és hódoltságára vonatkoznak, amelyekre levéltárunkban szinte alig található forrásdokumentáció. Ha ezeket, az általunk sokszor ismeretlen forrásokat somogyi levéltárosoknak és történészeknek kellene feltárniok az országos levéltárakban és szaklevéltárakban, akkor *évtizedes* hosszú és szívós munkára volna szükség. Lásd Szenyér! De alapvető forrásokat is akarunk magyarra fordítani, közzétenni, akár a készülő *Landesbeschreibung*ra gondolok, akár *Bél Mátyás Notitiájára*, vagy éppen azokra a *cononica visitákra*, amelyek nélkülözhetetlen forrásai a magyar művelődéstörténetnek.

2. *Kiadványozási munkálatok*: a) tudományos szinten – a *Levéltári Évkönyvek*, főképp társadalomtörténelmi, gazdaságtörténelmi és művelődéstörténelmi tanulmányokkal, b) tudományos ismeretterjesztési szinten a *Somogyi Almanach* (irodalom-, művészettörténeti kiadványok), c) iskolai közművelődés szinten – az *Iskola és levéltár* (Dokumentumok a szülőföldről!)

3. *Anyaggyűjtő és dokumentarista tevékenység*: a) községi adattárak, b) falukrónika-írás (kronologikus annales, amely nem helytörténelmi, csupán adatgyűjtemény, amely két részből áll: időtörténelmi gyűjteményből, valamint képes történelmi gyűjteményből, továbbá: c) helyismereti könyvtárak, d) sajtóarchívum, e) fénykép, mikrofilm, xerox-katalógusok stb.

E kiadványozási munkák tekintetében azonnal említenem kell – az intézményközi együttműködés tekintetében is – a *Somogy megyei Honismereti Híradót* és az intézményeink általi összefogás eredményeként napvilágot látott s a könyvtár gondozásában megjelent helyismereti bibliográfiákat. Kell a Híradó a felemelkedőben levő Honismereti mozgalom önzetlen munkatársai részére, hisz' számukra nevük és munkájuk megörökítése a legnagyobb erkölcsi elismerés.

Honismereti munkánkat magasabb szinten példázza a *Somogy* című folyóirat *Szülőföldünk* rovata, lépést tartva a szülőfölddel, a hazával – és Európával. De a honismereti munka alapvető kiadványait is említeni kell, az olyasfélét, mint a 900 esztendő átölelő Harminc nemzedék vallomása Somogyról című történelmi olvasókönyv, amely az élő nemzedéknek azért nem kerülhet már a kezébe – a történelmi kutatómunka és a honismereti mozgalom bibliájaként, amolyan Breviárium Simighiensieként –, mivel második kiadásáról már évek óta csak beszélünk, érdekében azonban semmit sem tettünk. Hadd említsem e helyütt az efajta kötetek fotózási technikával való olcsóbb kiadásának lehetőségét.

4. *Kiállítások* (önállóan és más intézményekkel). A levéltárban nagyon sok diák fordul meg az osztálylátogatások alkalmával, amely alkalmakat: *történelemóra a levéltárban* címmel neveztük el. Ezen hangzott el diákkívánságként: szeretnének minél több középkori oklevelet is látni. Miután ez éppen napjainkban történt, munkatársaim rögtön indítványozták, hogy a következő évi tervmunkánkban, a levéltár tárolóhelyeibebe állítsunk ki jó néhányat abból a 110 középkori oklevelünk közül, amelyek megyénk történetére vonatkoznak. Am olyan kiállítás terve is megszületett, hogy levéltárunk történelmi értékű archív fényképgyűjteményéből – jelesül a meryei piarista uradalom életét megörökítő több száz felvételtől készítsünk kiállítást a Kaposvári Mezőgazdasági Szakközépiskola falai között. Mindez tipikusan honismereti-közművelődési munka.

5. *Tanácskozsók, konferenciák*, megyei és városi honismereti bizottságok kihelyezett ülései (Balatonszemes, Mesztegyő, Nagybjom, Barcs stb.). Ahol értékes honismereti munka folyik, minden ülésen megalapozott hely- és köztörténelmi kutatások eredményei hangzottak el, akár Nagybjomban, akár Mesztegyőn. Történelmi emlékhelyek tábláit helyeztük el a falakra (Nagybjom, Mesztegyő, Szenyér, Balatonberény, Karád stb.). Nemrég Budapestre hívták meg Somogy megyét egy új könyvtárba, hogy ott a megye népművészetét és 100 kiadványát mutassuk be, és számoljunk be egyre szebben felfelé ívelő honismereti munkánkról. Somogyi izeket vive magunkkal, Mesztegyő iskoláit állítottuk méltán reflektorfénybe, Kövesdi Tibornéval, akinek a gyerekeit – közöttük az én unokám is – az angyalföldi gyerekek mirákulumként hallgatták: kóstolgatva a sokszor általuk meg sem értett szép magyar tájszavak ízeit (polva, horpasz). Milyen öröm töltött el akkor, amikor megmutatták egy régi mesztegyői halászmester feljegyzéseit a haltenyésztről, amelyet okulásul lemásoltatnak a falu szövetkezetének is, és utána elhelyezik – ritka becses forrásként – a levéltárban.

6. Legyen szabad honismereti munkánk területén említeni azt a több száz ismeretterjesztő előadást, amelyet több ezer hallgató előtt tartunk évente a *nemzeti és a történelmi tudat, a szocialista hazaszeretet, a hazafias nevelés, a szülőföldszeretet fokozása érdekében*. Ennek a szép törekvésnek szolgálatában – úgy hiszem – jobban össze kellene fognia intézményünkkel együtt: a KISZ-nek, az ifjúsági háznak, a TIT-nek, a Népfrontnak, s valamennyi oktatási intézménynek.

7. *Tanulmánykötetek, falutörténetek írása, szerkesztése, lektorálása*. Elkészültek Kaposvár, Barcs, Nagybjom, Nagyatád, Szántód kötetei. Készülőben Fonyód, Siófok, Marcali, Gölle publikációi.

8. *Készítjük megyei kronológiánkat is*. Készülő műemléki topográfiánkhoz feltárt anyagokat is szeretnénk az *Iskola és levéltár* sorozatában kezükbe adni tanárainknak.

9. Már szóltam a közös *segédletekről*, a Könyvek Somogyról címűről, amelyet jó lenne folytatni a szakfolyóiratok Somogyról szóló cikk-bibliográfiájával is.

V. Legyen szabad néhány *tervünket* is megemlíteni.

1. Készülünk az 1983. év nyarán az *Országos Honismereti Akadémia* Kaposvárott való megrendezésére. Mondanivalójának központjában feleletet keresve a *nemzet és a haza jelentőségére a szocialista társadalom történelmi tudatában*. A megrendezés jogának az elnyerése következménye annak, amit illetékesek ki is mondtak, hogy Somogy a honismereti mozgalom bázismegyéje.

2. Készülünk „Szárszó”, azaz népfrontmozgalmunk egyik bölcsőhelye és forrásvidékének 40 esztendő emlékeztére is. Kiállítást tervezünk ennek kapcsán augusztus végén, ehhez kapcsolnánk az *Író- és olvasótábor* Balaton melletti megrendezését is. Megindulnak a népfront történetének kutatásai is a levéltárakban. Országos bizottság irányítja a munkát: a levéltáraknak és honismereteseknek fel kell mérniük az iratok kutathatóságának és kutatósságainak módszertani lehetőségeit, hisz’ köztudottan mások a forrásbázisai a népfrontmozgalom történetének a második világháború előtti évtizedben, mint az 1945 utáni időben. Az első korszakban a megyei levéltárakban és a szaklevéltárakban is kell kutatni, a második korszakban ugyancsak a megyei és az országos levéltárakban, valamint a pártarchívumokban és a népfrontszervezetek irattáraiban, ha addigra a levéltárak be nem gyűjtik a népfrontiratokat.

3. *Magyar Honismereti Híradók* ünnepi számra készül. Benne többet szeretnénk foglalkozni műemlékvédelmünkkel, jeles embereinkkel és jelentős történelmi eseményeink emlékhelyeinek megjelölésével. Az elmúlt években: 1956-ban Bartók Bélának Balatonberényben, 1978-ban Kodály Zoltánnak Karádon, 1980-ban a mesztegyői 1840-es paraszttendülésnek állítottunk emléket, az idén pedig a szenyéri 250 éves parasztlázadás emléktábláját lepleztük le. Tervezzük Bartók és Kodály emléktábláját Kaposvárott is, és írónknak, művészeinknek emlékeit megörökítő emléktáblák elhelyezését a Balaton melletti épületeken.

4. *Adattárunk* bővítését tervezük felszabadulásunk 40. esztendőjében, fénykép-dokumentációval való bővítést is munkálva. Tíz év fejlődése képekben!

5. Keressük a regionális honismereti tevékenység útját.

6. *Módszertani kiadványunk.* A szakszervezetek gondozásában: benne az üzemtörténet-írás feladatairól, a munkásművelődés történetének kutatásáról, s visszaemlékezések írásáról értekezve, készülöben van.

7. *Földrajzi névtár.* Beadványaink fordultunk az Országos Földügyi és Térképészeti Hivatal földmérési és térképészeti főosztályához. Megadtuk a megye földrajzi névtárából kimaradt elpusztult középkori falvak emlékét őrző, de a helyi névhasználatban még élő földrajzi neveket, kérve azoknak a földrajzi névtárba való felvételét. Beadványunkban rámutattunk a helytelen névválogatás és névelhelyezés hibáira, amelyeket elharmarkodva vittek térképekre. A helyszíni egyeztetések felületességére is utalva, javasoltuk az OFTH-nak a helyi honismereti aktívákra való támaszkodást. Javasoltuk, hogy e tárgyban az Országos Honismereti Bizottság rendezzen tanácskozást az országos helytörténeti és az anyanyelvi-néprajzi albizottságok közös rendezésében.

8. Tovább folytatjuk kiadványi munkáinkat. Még ez idén kézbe adjuk az *Iskola és levéltár* sorozat 16. számát, Somogy megye történetének a vázlatát. Jövőre pedig arcképcsarnokunk sorozatában jeles pedagógusokról szóló füzetünkkel jelentkezünk.

VII. Érthető módon a honismereti munkának a közművelődés kapcsolatrendszerében én legtöbb szót a *levéltár és az iskola* kapcsolatáról ejtettem, a kiadványokat illetően is. Ezért szeretném a levéltári napok története során első ízben azt a javaslatunkat megemlíteni, hogy *évről évre visszatérően* jutalmazzuk meg azt a tíz pedagógust, akik a levéltárral együttműködve, erőfeszítéseket tettek és tesznek ma is, és bízom abban, hogy tesznek holnap is: a *nemzeti tudat és a szocialista hazaszeretet* növelése és hazai történelmünk tanítása érdekében. Jutalmat kapnak azok a tanárok, akik ápolták a szülőföldszeretetet, kutatásaikkal és a levéltári kiadványok felhasználásával színesebbé tették a történelemtanítást. A levéltári napokon szervezték a történelem szakos kollégák továbbképzéssel egybekötött tanácskozásait, ajánlásokat tette azon kiváló történetészek meghívására, akiknek az előadásai nyomán egy-egy történelmi korszakban *otthonosabbá* váltak, mint történelemtanárok. Elég itt Benda Kálmánra, Hanák Péterre, Borsa Ivánra, Pölöskei Ferencre és Balogh Sándorra gondolnunk. Osztályaikkal rendszeresen felkeresték a levéltárat, hol *levéltár-ismertetéssel egybekötött történelemórát* tartottunk a számukra. Iskolai jubileumi kiállításokat rendeztek legutóbbi dolumentumok felhasználásával. A Levéltári Évkönyv, Somogyi Almanach és az Iskola és levéltár kiadványsorozatokat felhasználták katedráikon, és e sorozatokat szakmai megjegyzéseikkel támogatták. Részt vettek az országos, a megyei, a regionális tudományos és honismereti konferencián. Erre a szép jutalmazási aktusra november 23-án került sor először a megyei könyvtár nagytermében, a megye összes történelemszakos tanárának jelenlétében. A jutalmakat a Hazafias Népfront megyei bizottságának elnöke és a megyei művelődési osztály vezetője adta át a számukra.

Levéltárunk a közművelődési munkát (tudományos tevékenységének aprópénzre váltását) – benne a Honismereti mozgalmat – továbbra is szívügyének tekinti. Iskola és levéltár sorozatunk sikere bizonyítja a legjobban, hogy elsőként vettük észre: el kell végeznünk a történeti tudat és a nemzeti identitás problémáinak újraértékelését. Közművelődésünkben is leszámolva a dogmatikus történelemírás és -szemlélet 1950-es évektől kezdődő súlyos mulasztásaival és ferdítéseivel. Nemcsak a fiatalságunkat nem tanítottuk meg e fogalmakra, hanem az őket tanító pedagógusokat sem. Levéltáraink e munkák folyamatában *bázisintézmények.* Örülünk megyénk támogatásának, amellyel levéltárunk szocialista kori állományának – milliók áldozásával – otthont teremtett a nagyberki volt Vigyázó-kastélyban. Ezért tartotta Huszár István is a magyar könyvtárosok vándorgyűlésén elhangzott előadásában a levéltárakat, a könyvtárakat, a múzeumokat és az iskolákat – a Honismereti mozgalom folyamatában – a közművelődés első számú új segítőinek, vezérkari és közketonai szinten egyaránt.

VIII. Nyilván még nagyon sok mondanivalóm lehetett volna a kitűzött téma kapcsán. Szándékosan nem érintettem minden kérdést, hisz' várom a hozzászólóktól és a jelenlevőktől, hogy kiegészítik mondanivalómat. Pedig kellett volna arról is beszélnünk, hogy a honismereti munka, a nemzeti tudat és a hazaszeretet ápolása nemcsak az öregedő korosztályok hobbija és bogara, de az egész nemzet és társadalom ügye. Ezért végzetes tévedés lesepenni a tennivalókat *csak* a történelem szakos tanárok asztalára, azt hiszem, hogy a nemzeti tudat és identitás kérdése a *matematika és fizika* szakos tanároknak is az asztalára tartozik.

Ezt a kérdést sem szabad leszűkíteni, mint ahogy a közművelődés munkája sem *csak* a népművelők asztalához tartozik, hanem a mezőgazdász, az ipari mérnök és orvos is éppen úgy a szolgálatába állhat a nemzet kulturális felemelése érdekében.

A hagyomány kivirágoztatása a Cegléd melletti Csemőben

„A hagyományt nem muzeális, hanem élő, kivirágoztatható anyagnak tekintjük.” Ez volt a jelmondata a Csemőben rendezett honismereti tábornak, ahol 23 ceglédi gyerek és négy felnőtt táborozott 10 napig. A tábor célja az volt, hogy betekintést nyújtson a gyerekeknek a néprajzi gyűjtőmunkába. Közülük hárman a ceglédi Kossuth Múzeum Baráti Körének, a Turini Százas küldöttségnek jóvoltából táborozhattak: a Kör ezer forintot ajánlott és adott erre a célra. A szervezést, a program összeállítását a Kossuth Múzeum munkatársai végezték. A gyerekek három csoportban járták a környező tanyavilágot, hogy összegyűjtsék az idős emberek szokásait, visszaemlékezéseit, a hagyományokat. A csoportok foglalkoztak népi hagyományokkal, ünnepekhez kapcsolódó szokásokkal, a szőlő- és gyümölcsstermesztés ismeretanyagával és családtörténettel. A tíz nap legnagyobb részét a gyűjtőmunka tette ki. Ezenkívül természetesen másfajta elfoglaltság is várt a gyerekekre. Határbejáráson ismerkedtek meg a város környékével, Kocsis Gyula múzeumigazgató értő kalauzolásával. Ellátogattak Ócsára a református templomba, melynek szentélyét az utolsó román és egyben az első gótikus stílusú festménycsoport díszíti. Kevésbé ismert az ócsai tájvédelmi körzet, amely kiváló kirándulási alkalmat jelentett a gyerekeknek. Megismerkedtek a szomszédos tápiószelvi múzeummal, a Blaskovich-kúriával is. Innen a hajdani „Só”-úton keresztül Tápióbicskére vezetett a táborozók útja, a hajdani bicskei földvár megtekintésére. Ez az erődítmény fontos védelmi szerepet töltött be a bronzkorban. A gyerekek itt érthették meg igazán: mit jelent a régészek és a múltunkat tisztelő és féltő emberek sokszor magányos küzdelme, egy-egy, hazánk földjének történetét őrző emlékhely megtartásáért. Ez a délután az abonyi református templomban fejeződött be, amelynek XVIII. századi festett kazettái a helyi múlt legrégebbi emlékét őrzik. A Gerje patak partján az egykori település életének töredékeit kutatták a gyerekek Dinnyés István régész vezetésével.

Jött a táborba egy kedves vendég: Marton Pálné Homok Erzsébet versegi parasztasszony, aki eddigi öt könyvében a paraszti lét gyötrelmeiről, a gyerekkor szépségeiről ír. A gyerekeknek is életéről, fiatalságáról mesélt. Ott volt egyik este Király Györgyi népdalénekes, aki a magyarlarlaka területek néprajzi kincseiről mesélt és természetesen a népdalokról is, mert vele együtt énekeltek a gyerekek is, éjszakába nyúlóan.

A táborlakók mindennapi feladata az anyaggyűjtés volt. A tíz nap alatt összegyűjt 20 kazettára való szöveg. És persze a most még nem mérhető és érzékelhető rengeteg tapasztalat, kérdés a gyerekek fejében. Alakulóban levő történelmi tudatuk semmivel sem pótolható élményekkel gazdagodott. Mert a történelemlétkönyvekben bizony még ma sem a legteljesebb, a legigazibb történelmet olvashatják. Még egy haszna volt a tábornak: jó néhány 60–70 éves ember elmondhatta élete, nemzedéke kudarcait, megaláztatásait, küzdelmeit, s végre egyszer valaki türelemmel és tisztelettel végig is hallgatta.

A munka a tábor végeztével is folytatódik: a gyerekek, akik Cegléd három iskolájából jöttek, mint a honismereti szakkörök tagjai fejezik be a gyűjtött anyag feldolgozását és látják neki az új feladatoknak.

Reznák Erzsébet

A révfülöpi tájmúzeum

*Benke László ny. iskolaigazgató,
a helytörténeti gyűjtemény
kezelője*

A Balatonpart egyik gyöngyszeme Révfülöp. Már az őskorban lakott hely volt. Később a rómaiak telepedtek meg itt, s gazdag kultúrájuk kincseit már nemcsak a föld rejtegeti, hanem a községben létesült tájmúzeum is őrzi. A honfoglaláskor a Kál-nemzetség szálláshelye lett. Ennek emléket őrzik hazánk egyik legszebb medencéjének falunevei, a már elpusztult Tötöskál, Kerekikál és a maiak: Mindszentkál, Szentbékál, Köveskál.

Révfülöp már a 11. században ismert átkelőhely volt, a 13. században pedig Pilip néven nevezett rév. Később a törökök elpusztították, és csak a 18. században indult fejlődésnek. Háromszáz év után, 1943-ban önálló község, ma pedig a balatoni idegenforgalom egyik központja. Évszázadokon át Kővágóörshöz tartozott és csak az itteni rév adta a jelentőségét. Most azonban Révfülöp a központ, és hat falu – köztük Kővágóörshöz tartozik hozzá, gyakorlatilag az egész Káli-medence.

A táj gazdag tárgyi és szellemi múltjának őrzője a révfülöpi múzeum. *Benke László* nyugalmazott iskolaigazgató negyedszázada gondozója, gyűjtője a Káli-medence kincseinek. Amióta idejét teljesen a helytörténeti munkának szentelheti, kutató- és gyűjtőmunkáját a szomszédos községekre is kiterjesztette. Erről így vall: „Nemcsak a révfülöpi anyagot, hanem környékünk, a Káli-medence kincseit is igyekszünk megmenteni. Azt gyűjtjük, amit a környék ad, ez helytörténeti munkánk egyik alapelve. Nemcsak községünkben van gazdag anyag, hanem környékünk minden falujában. Nemcsak a régiségeket szedjük össze, hanem a ma anyagát is. Szeretjük a múltat és a jelent egységben láttatni, mert így könnyebb a jövő alakítása.”

Munkáját a maga köré gyűjtött kis csoport segíti. Adatközlői, a falvak öregei ma már szívesen elevenítik fel az emlékezetükben őrzött, régen hallott vagy átélt eseményeket, történeteket. S *Benke László* jegyzetfüzetében tömött sorokba róva őrződik a múlt.

Gyűjtőmunkáját hasznosítják az iskolások, a KISZ-esek, a felnőttek, nemcsak azért, hogy szülőföldjük múltját megismerve jobban becsülik annak tárgyi és szellemi kincseit, hanem azzal is, hogy itt minden tárgy mond valamit, figyelmeztet vagy bátorít, ismeretet nyújt, oktat és nevel. Az iskolai történelem-, földrajz-, élővilág- és irodalomoktatásban éppúgy segíti volt pedagógustársait, mint abban, hogy a napközis tanulókat történelmi érdeklődésükön keresztül nevelje a szülőföld, a haza szeretetére. Az általa vezetett bemutatók, előadások segítik, hogy a helyi események ismeretében érthetőbbek legyenek az országos események, történések. Jelentős az a szellemi hatás, amely ma élő nagyjaink közvetlen jelenlétéből árad. Bizonyíték erre a jó néhány vendégkönyv, amelyek neves személyiségek bejegyzéseit őrzik.

E felbecsülhetetlen értékű és darabszámra is jelentős mennyiségű gyűjtemény megalapozói az iskola tanulói voltak. *Benke László* véletlenül figyelt fel még az ötvenes évek elején arra, hogy régi levelezőlapokat, térképeket forgattak. Később kiderült, hogy ezek a Szontagh-villa udvarából származnak, ahol az eső mosta, a szél szárította az értékes iratokat. Ezek azonban csak megmaradt darabjai voltak annak a hatalmas anyagnak, amelyet teherautón ismeretlen helyre szállítottak. Visszaemlékezések nyomán ismert, hogy a világjáró utazó villája rengeteg értéknek, muzeális kincsnek volt otthona. A szétszórott, értéktelennek tartott, udvarra kidobott anyagból *Benke László* maga szedett össze olyan értékeket, amelyek ma a tájmúzeum legféltettebb darabjai. Megmentette a Madách család fényképeit, Lóczy,

Mikszáth és Veress Pálné leveleit, a Szontagh család iratait. Később ajándékozás útján gyarapodott a gyűjtemény, így került ide például Krizsán Pál geológus kőzetgyűjteménye. A község lakói néprajzi és régészeti emlékekkel gazdagították a gyűjteményt. Található itt régi biblia, iskoláskönyv, céhláda, Neogrády-festmény, lánzsza, párbajpisztoly éppúgy, mint fényképek, levelek, személyes használati tárgyak azoktól, akik e táj szülőitjei voltak vagy itt éltek.

A kutatómunka meglepetéseket is hozott. Fonay Tiborral, az Egy József Emlékmúzeum és Baráti Kör egyik alapítójával a festőművész barátait keresve bukkantak olyan adatokra, relikviákra, amelyek újabb adalékkal szolgálták a Káli-medence szellemi múltjához. Ma már felbecsülhetetlen értékeik vannak a szabadságharc idejéből. Őrzik Pöltenberg Ernő búcsúlevelét, amely a vértanú leszármazottainak révfülöpi kapcsolatairól vall. Egryék családfája nyomán – a rokoni kapcsolatok révén – őrzik Pauler Tivadar jogtudós, Pauler Gyula, a történész, és Pauler Ákos, a filozófus néhány emlékégyet. De további kapcsolatok utalnak az olyan családokhoz való kötődésre, mint a Szent-Györgyiek, a Lenhossegek, a Lénau, a Markovits és a Hajnik családok.

A táj irodalmi értékeinek, hagyományainak ápolása a múlttól a jelenig ívelődik. Megtalálható itt többek között Arany János, Eötvös Károly, Sebestyén Gyula, Keresztury Dezső, Simon István és mások egy vagy több levele, kézírata. Ugyancsak az értékek közé sorolható a József Attilával és Radnóti Miklóssal baráti kapcsolatban volt Lakatos Péter Pál és Szalai Imre hagyatéka, Sipos Antal Liszt-tanítvány, Landler Jenő, Dálnoki Miklós Béla, Czigány Károly, Illyés Gyula és mások révfülöpi tartózkodásának dokumentumai. Zánkán pedig sikerült megtalálni a fiatalon meghalt, kővágóorszi születésű Bozzai Pál költő sírhelyét. A közelmúltban egy kivételes értékes emlék került a gyűjteménybe: Pöltenberg Ernő pecsénymomja.

A gyűjtemény állandóan gyarapszik. Iskolások, felnőttek adják át az általuk fellelt, megmentett régi használati tárgyakat, eszközöket, családi iratanyagokat, évszázados könyveket, nyomtatványokat. Számos a példa, hogy újságcikkek, rádióriportok nyomán a tájhoz kötődők felajánlanak egy-egy személyes vagy akár egész életműüket reprezentáló anyagokat. S mindezek mellett ott vannak azok a dokumentumok, amelyek ennek az értékes helytörténeti munkának állítanak emléket: fényképek, hanganyagok, újság- és folyóiratcikkek, tudományos közlemények.

Benke László hatvanhét éves, de gyalog járja a Káli-medence községeit, s régi oklevelek, feljegyzések alapján keresi, kutatja a régmúlt emlékeit. Az általa kidolgozott ismerkedjünk szülőföldünkkel elnevezésű programban a Nivegy-völgy régészeti helyeivel és műemlékeivel ismerteti meg a kisdíjakokat éppúgy, mint az érdeklődő, a tájgondozás kötelességét és felelősségét vállukon hordozó tanácsi vezetőket. E régészeti, műemléki séta, terepbejárás segíthet abban, hogy a gazdálkodás minden talpalatnyi földet megmozgató forgatagában a jövő évezred embere is megtalálja majd az Árpád kori Szentberekfalva, Árokfő vagy Baróca falvak épségben megőrzött nyomainak éppúgy, mint a szántóföldek, nagyüzemi szőlők közé ékelődött római telepnymokat, templomromokat vagy éppen egy-egy, ma még álló népi lakóházat.

De nemcsak ezek érdemelnek kiméletet. Pusztul a nemzetközi hírű kővágóorszi Kő-tenger, átépítik az utolsóként megmaradt parasztszabóházakat. Egy tájjellegű pajta helyreállítását tervezik, amelyben a paraszti gazdaság valamennyi eszköze helyet kapna.

A közelmúltban kulturális, történeti értékének megfelelő elhelyezést kapott a mindeddig méltatlan körülmények közé kényszerített gyűjtemény. A Balatoni Intéző Bizottság anyagi támogatásával készült házban állandó kiállítás nyílt, ahol újra érdeklődők ezrei ismerhetik meg a Káli-medence néprajzi, geológiai, történelmi múltját, a felszabadulás óta eltelt harmincnyolc esztendő minden előző korszakot felülmúló változásait.

A révfülöpi honismereti, helytörténeti tevékenység nem csupán a történeti múlt felelevenítését szolgálja, hanem a szülőföld szeretetére nevelés egyik forrása. Ennek éltetője immár negyedszázada Benke László, aki nemcsak gyűjtőmunkájával, kiállításával, előadásaival, hanem több mint háromszáz, különböző lapokban megjelent írásával éppúgy ápolta a Káli-medence népének múltját, mint ahogyan őrizte jelenét.

Tölgyesi József

Szarvas Gábor-ünnepségek a Vajdaságban

Szarvas Gábor, kiváló nyelvtudósunk, nyelvemlékünk és nyelvőrünk születésének 150. évfordulóját méltó módon igyekeztek megünnepelni Jugoszláviában. A másfél százados évforduló kitűnő alkalmat teremtett arra, hogy a szülővárosban, Adán már több mint egy évtizede rendszeresen megrendezett, ám az utóbbi néhány évben „szervezési mulasztások miatt ideiglenesen szünetelő” ünnepi nyelvemlék napokat felújítsák és szélesebb alapokra helyezték.

Szarvas Gábor 1832-ben született a Zenta mellett levő Adán, és az 1870-es években Pesten volt gimnáziumi tanár. 1872-től szerkesztette a *Magyar Nyelvőr* című folyóiratot, amely fő feladatán: a magyar

nyelv tisztán tartásán kívül jelentős szerepet vállalt az amatőr (ma úgy mondjuk *önkéntes*) nyelvészek szervezésében, továbbképzésében, valamint a különböző népnyelvi szövegek közlésével a nyelvjáráskutató is szolgálta.

Az 1982. évi megemlékezések során több ízben is hangsúlyozták, hogy a korábban kizárólag adai rendezvényként ismert nyelvművelő napokat az egész Vajdaság valamennyi nyelvének, nemzetének és nemzetiségének érdekeit szolgáló alkalommá kell tenni. Hiszen – mint Major Nándor, a Vajdaság SZAT-elnökségének tagja, ünnepi beszédében mondotta – „magyar nyelvművelésünk a Vajdaságban élő többi nemzet és nemzetiség nyelvművelésének szerves része.”

A kibővített ünnepségsorozat 1982. november 5-én kezdődött, amikor a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémián bemutatták Láncz Irén Szarvas Gáborról és életművéről készített monográfiáját. Adán december 2. és 18. között került sor a Szarvas Gábor-napokra, amelyek során igen gazdag program valósult meg. Író–olvasó találkozót tartottak az adai Cseh Károly és a moholi Novák Radonič Általános Iskolában, továbbá az adai Petar Drapšin Központban. Az Adai Művelődési Központban december 11-én megnyitották a Szarvas Gábor-emlékkiállítását, ahol egyebek közt bemutatták a Magyar Nyelvőr több példányát, neves személyiségek Szarvas Gáborhoz írt leveleit és más értékes dokumentumokat, s kilátásba helyezték, hogy az összegyűjtött anyagból emlékszbát rendeznek be Adán. A kiállítás megnyitását követő díszülésen emlékeztek a nyelvtudósra, majd a szabadkai Pro musica és az adai Bartók Béla együttesek szerepeltek. Az ünnepi műsor végén megkoszorúzták Szarvas Gábor szobrát. Erre az ünnepségre a magyar szervezeteken kívül meghívták a Vajdaság szerb-horvát, ruszin, szlovák és román nyelvművelő egyesületeit, pedagógusait is. A nyelvművelő napok befejezéséeként Adán, valamint Moholon magyar és szerb-horvát nyelvű színházi előadásokat tartottak, továbbá nyelvi játékokra is sor került.

Az ünnepségsorozat az újvidéki Hungarológiai Intézetben rendezett tudományos értekezlettel zárult. Ennek megnyitójában dr. Bosnyák István, az Intézet igazgatója, a soknyelvű vajdasági közegben megvalósuló valamennyi nyelv, valamennyi nemzet és nemzetiség művelődési és öngazgatói érdekeit egyaránt szolgáló nyelvművelés társadalmi jelentőségéről beszélt, ami alapvető fontosságú a nyelvi értékek és sajátosságok kölcsönös megbecsülésében és együttes ápolásában. A tudományos tanácskozáson Láncz Irén Szarvas Gábor életéről és tevékenységéről, Penavin Olga a Magyar Nyelvőr és a népnyelvkutatás kapcsolatáról, Matijević Lajos a Nyelvőr vajdasági vonatkozásairól, Papp György a folyóirat publicisztikai jellegű nyelvművelő tevékenységéről, Molnár Csikós László pedig Szarvas Gábornak a német jövevényszavakkal kapcsolatos kutatásairól tartott előadást. Gordana Jovanović az ósláv nyelv kutatása szempontjából különösen jelentős munkával, Franz Miklosich Lexikon paleoslovenico-gaeco-latinum című szótárával foglalkozott.

Újszerű vonása volt a nagyszabású Szarvas Gábor-megemlékezésnek, hogy ez évben először nem hívtak meg rá magyarországi vendégeket, mivel „az elmúlt tizenkét év alatt Vajdaságban is felnőtt egy igen alapos tudású nyelvészgárda, amely tudásban megfelel a színvonalas nyelvtudomány követelményeinek.” Ez a gyakorlat nyilván átmeneti jellegű. A Szarvas Gábor-ünnepségek tartalmi továbbfejlesztését illetően ugyanis még nem alakult minden részletében egységes elképzelés, s éppen a Hungarológiai Intézetet bízták meg, hogy a Szarvas Gábor nevét viselő adai nyelvművelő napok tudományos koncepcióját dolgozza ki. „Világos számunkra – mondotta Major Nándor ünnepi beszédében –, hogy helyettünk a magyar nyelvművelést a Vajdaságban senki el nem végezheti, de az is, hogy nyelvművelésünk során nem zárkozhatunk el azoktól akik nemzetünk részei, s kerek e világon magyarul beszélnek s a magyar nyelvet művelik. A vajdasági magyar nyelvművelés nem járhat más utakon, mint amerre a magyar nyelvfejlődés általában halad.”

Major Nándor visszautasította azokat a véleményeket, miszerint a Vajdaságban a nyelvművelés a nemzetiségek privilégiuma volna, hiszen – mint mondotta – „társadalmunk a Vajdaság nemzetei és nemzetiségei számára egyenrangú érvényesülést biztosít, s ezzel egyenrangú nyelvhasználat is jár.”

A Szarvas Gábor-ünnepségek tehát jól szolgálták a „saját nyelvünk iránti igény és ragaszkodás, valamint mások nyelvének tisztelete és megbecsülések” elvet. Az eseményekről szóló híradásokat és beszámolókat olvasva jóleső érzéssel gondolhatunk arra, hogy a magyar nép nagy tudósa, a vajdaság szülőtte milyen hatalmas örökséget hagyott ránk. Nemcsak a jugoszláviai magyarságnak anyanyelvében való megmaradását és megőrzését szolgálja ez az örökség, de a megváltozott körülmények között más népek és nemzetiségek nyelvművelésére, nyelvápoló tevékenységére is termékenyítően hat.

Halász Péter

Szlovák nemzetiségi tájházak Magyarországon

A magyarországi szlovákok többsége falun vagy mezővárosokban élt idetelepülésük óta. Életmódjukat is ez a falusi életforma határozta meg. Ma már azonban a magyarországi szlovákok életkörülményei is jelentős változáson mentek keresztül, a mezőgazdaság kollektivizálása, a városokba való település, a gépesítés, nagyüzemi gazdálkodás erőteljes fejlődése és főleg az iparosítás, városiasodás eredményeként.

Az 1960-as évek elején nagy akciókat indítottak országszerte a népi műemlékek védelmére. A régi lakóház, a házbelső, a gazdálkodás eszközei vagy a viselet bemutatása komplex formában legvalószínűbben egy tájház keretén belül oldható meg. A szlovák nemzetiségi hagyományok megmentése, ha kicsit késve is, de szintén sorra került.

Miután megvizsgáltuk és tanulmányoztuk a szlovák nemzetiségi tájházak helyzetét, megállapítottuk, hogy az összes tájház megfelel a leglényegesebb követelményeknek. Területi megoszlásuk viszont nem tükrözi a magyarországi szlovákság nyelvjárási, hovatartozási megosztottságát. Legjobban az alföldi középszlovákok tárgyi műveltsége képviselt *Békéscsaba*, *Szarvas*, *Tótkomlós* és *Kiskőrös* tájházaiban. A középszlovákiai nyelvjárás másik nagy egységét a Pest megyei *Nagytarcsa*, a Nógrád megyei *Bánk* és a Heves megyei *Kisnána* képviselik. A kelet-szlovákiai nyelvjárás területéről a *komlóska* és a *füzéri* tájház ad betekintést a vidék népi kultúrájába. Habár a néprajzi és nyelvészeti szakirodalom a Komlósán élő nemzetiséget ruszinnak tartja, mi szlovák nemzetiségnek fogadtuk el, mert a lakosság szlovák anyanyelvűnek vallja magát, sőt képviselőjük megtalálható a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége Országos Választmányában is. A tény az, hogy a kelet-szlovákiai nyelvjárás sok ruszin elemet is tartalmaz.

A nyugat-szlovák nyelvjárású dunántúli megyék szlovák községeiben csak egy tájház van (*Keszthely*), ezt a tényt az is magyarázza, hogy itt az iparosodási folyamat és az iparba, bányászatba való elvándorlás meggyorsította a falukép és életforma megváltozását, rohamosan épültek az új házak, modern berendezéssel, de nem született kezdeményezés tájházak létesítésére, a helyi építészeti kultúra megmentésére. Viszont tudomásunkra jutott, hogy néhány községben található helytörténeti gyűjtemény (*Bakonycsérnye*, *Pilisésév*, *Tardosbánya* stb.)

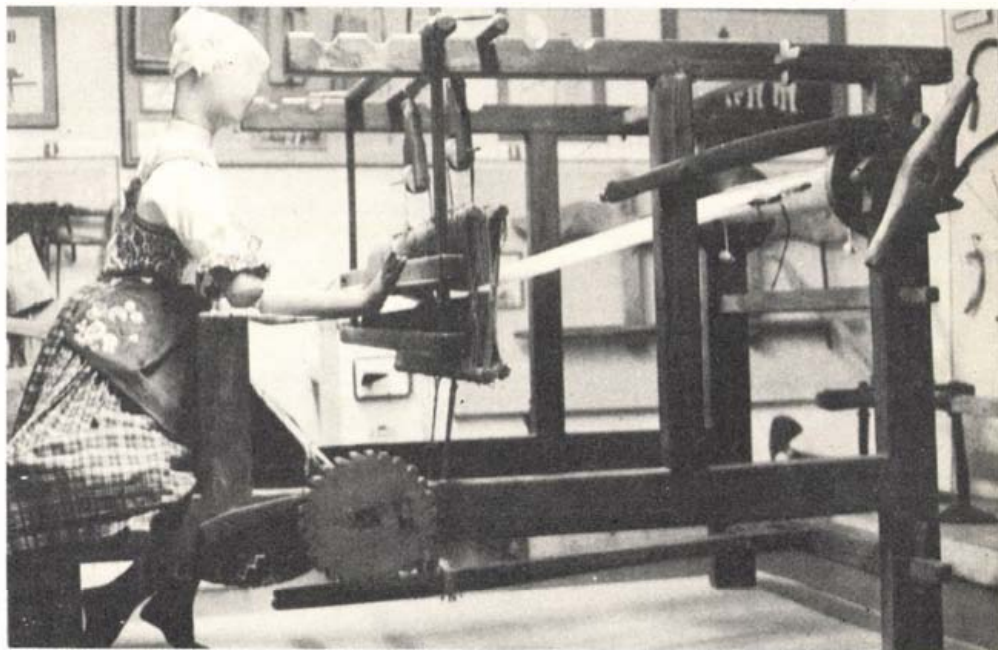
A *keszthelyi tájházat* 1964-ben nyitották meg, kezdeményezője és a gyűjtemény létrehozója Petrik József tanár volt. Helyi népművészeti tárgyakon és eredeti eszközökön kívül még a környéken felfedezett régészeti emléket is kiállítottak. A házat még az első idetelepült nemzedék építette 1757-ben, így az összes szlovák nemzetiségi tájház közül a legrégebb épület.

Békéscsabán néhai Czankó András előtornácós oszlopos házat választotta ki a megyei múzeumi igazgatóság tájház céljára. A házat 1865-ben építette gazdája paraszti klasszicista stílusban. A lakóház tulajdonosai gazdag családnak számítottak abban az időben, ezt tükrözi maga a berendezés is, amely sokban hasonlít a környező magyar lakosság tárgyi kultúrájához. Ez a többi tájház esetében is megállapítható, mivelhogy a több mint két évszázados együttélés nyomai mindkét nép kultúrájában megtalálhatók, de a többségi nemzet tárgyi műveltsége került túlsúlyba, ami törvényszerű, hisz a magyar lakosság már mély gyökereket eresztett kultúráját találták a Felvidékről idetelepülő szlovákok. A belső berendezés a 19. század utolsó évtizedeinek az eszköztárát mutatja be. Megismerkedhetünk a szép festett bútortárral, szőttessel és a századvég viseletével. A tájház gondozását és fenntartását a megyei múzeumi igazgatóság látja el. A szlovák és magyar nyelvű ismertetőfüzet nagyon alapos és kimerítő történelmi áttekintés után aprólékosan mutatja be a tájház helyiségeit, tárgyait, ügyelve arra is, hogy a helyi nyelvjárás kifejezések is szerepeljenek benne, érzékeltenve a múltban levő művelődéstörténeti értékek szlovák jellegét. A múzeumi szakemberek arra törekedtek, hogy az urbanizált környezetben felnőtt fiatalok számára közelebb hozzák a hagyományos paraszti életformát. Annak ellenére, hogy a tájház nem központi helyen található, nagy a látogatottsága, igen nagy számban keresik fel diákok, turistacsoportok, nemcsak hazánkból, de a környező országokból is, főleg Csehszlovákiából. A Munkácsi Múzeum 1980-ban megnyílt Néprajzi csoportok Békésben a XVIII–XIX. században című állandó kiállítása méltó társa *Békéscsaba szlovák tájházának*.

Szarvason a városi tanács kezdeményezésére a Szarvasi Házipari Szövetkezet, a Békés megyei Idegenforgalmi Hivatal és a Népi Iparművészeti Tanács támogatásával készült el 1972-ben a tájház. Az épület 1885-ben, a múlt század végi gazdaházak mintájára épült. A hosszú tornác, nádfedeles ház tulajdonosa a jómódú Gajdos család volt. Tessedik Sámuel reformjai a gazdálkodás célszerűbbé tételétől a szövés-fonás fellendítéséig az egész paraszti életre kiterjedtek, ezért Szarvas népi kultúrája sok vonásban eltér a környező szlovák lakosságétól. A belső berendezés kevésbé díszes bútorai és a textilák is ezt bizonyítják. A ház rekonstrukcióját M. Balassa Iván muzeológus tervezte. A kétnyelvű ismertető történelmi áttekintést nyújt az itt élő szlovákok életéről, majd az épületet és berendezést jellemzi.

Tótkomlós főutcáján található Békés megye harmadik szlovák nemzetiségi tájháza. Az első szobában elhelyezett mestergerenda tanúsága szerint a ház 1886-ban épült Bogár Mihályné Motyovszky Zsófia jóvoltából. A lakóház alaprajzi beosztása hagyományos: szoba–konyha–kamra–istálló. A tájház helyiségeinek berendezésénél azonban nem követték ezt az elvet, mert a kamrából és istállóból kiállítási helyiséget alakítottak ki, ahol a helyi népviselet legszebb darabjait és a Tótkomlói Házipari Szövetkezet legújabb termékeit láthatjuk. A tájház ékességei a falfestés, a gazdagon díszített festett bútorok, de az igen változatos szép szőttesekről sem szabad megfeledkeznünk. A két nyelven írott reprezentatív ismertetőfüzet borítóján festett láda motívumai csábítják a látogatót. E helyen kell megemlítenünk Tótkomlós másik nevezetességét: Koppány János múzeumot kitevő gyűjteményét, amely 1981. január 1-től a Tótkomlói Nagyközségi Közös Tanács tulajdonában van. A gyűjtemény az eredeti néprajzi emlékek mellett sok helytörténeti dokumentumot is tartalmaz. Koppány János evangélikus lelkész több évtizedes, lelkes, hozzáértő munkáját tükrözi a sok értékes emlék, amelyet 1981. május 15-től az ifjúsági ház épületében helyeztek el. Ezzel egyidőben a Művelődési Központ felügyelete alá vonták a tájház és a Koppány-féle gyűjtemény gondozását.

Kiskőrös a másik, hajdan jelentős középszlovák nyelvsziget, főleg nagyon szép népviseletével és tehető lakóinak életszínvonalával tűnt ki. Ezt tükrözi a Szent István utca 23. szám alatt található tájház berendezése is. A jómódú paraszt család háza 1839-ben épült, több alkalommal átalakították, legutóbb a század elején. A berendezés a XX. század elejének lakáskultúráját tükrözi, amely szerves része a környező magyar népi kultúrának, de némely darabok díszítésmódja a szlovák etnikum sajátosságait tükrözi. A tájházhoz tartozik még a porta udvarán elhelyezett nyári konyha és gémeskút. A néprajzi emlékeken kívül eredeti bőrkötéses, rézveretes tranzciusokat – szlovák nyelvű evangélikus imakönyveket – is találhatunk. A kiállítás értékét emeli, hogy a magyar feliratok mellett feltüntették a megfelelő szlovák nyelvjárási megnevezést is. A tájház vezetője kétnyelvű. A tájház létrehozásában nagy munkát végzett Dulai András tanár-könyvtáros, aki jelenleg is folytat helytörténeti kutatásokat, melynek eredményeit a Petőfi Sándor Városi-Járási Könyvtárban tekinthetik meg az érdeklődők. Petőfi szülővárosát sok turista keresi fel, így érthető, hogy a többi nevezetesség is számos látogatót kap.

Nagytarcsa, múzeumbelső

A *nagytarcsai* falumúzeum eredetileg nem parasztház volt. Így elrendezése is eltér a Nagytarcsán található többi parasztházétól. Valamikor kispemészi kúria, majd később a község tulajdonában levő népfőiskola volt, itt tartották a vallási összejöveteleket. A felszabadulás után iskola; óvoda működött benne. 1960-ban rendezték be helytörténeti múzeumnak, ahol helyet kaptak a honismereti és népművészeti emlékek, főleg az igen szép, gazdagon himzett népviselet. Helyiségeit inkább

kiállítótermeknek foghatjuk fel, mint paraszti szobáknak, de a tárgyak eredetiségén ez nem változtat. Nagyon emeli a múzeum látogatottságát, hogy időszakai kiállításokat is rendeznek pl.: népviseleti darabokból, használati eszközökből. A falumúzeum létrehozásában és gondozásában Molnár Lajos és Molnár Lajosné pedagógus-házaspár végzi a legáldozatosabb munkát. A múzeum közművelődési szerepet is betölt.

A *bánki* tájház fekvése a legelőnyösebb az összes szlovák tájház között. Idegenforgalmi szempontból nagyon népszerű Bánk főutcáján, a több ezernyi turistát vonzó tó közvetlen közelében található az 1880-ban épült, palóc stílusú parasztház. A ház berendezése nemcsak a bánki szlovákok századforduló körüli életét mutatja be, hanem a környező szlovákság tárgyi kultúráját is érzékelteti. A legvonzóbbak a gazdagon díszített házi textiliák és a gondosan hímzett népviseleti darabok. A tájház fenntartó szerve a Balassagyarmati Palóc Múzeum. Zólyomi József, a múzeum igazgatója a Múzeumi Mozaik 1981. márciusi számában írt tájékoztatót a tájház látogatóinak. Nagyon hasznos lenne, ha a helyszínen is lehetne kapni kétnyelvű ismertetőfüzetet, hiszen nagyon sok szlovák is meglátogatja a községet.

Kisnánán a várom tövében helyezkedik el az 1880-1900 között épített, ma tájháznak berendezett paraszti épület. Itt helyezték el a helybeli szlovák nemzetiség tárgyi kultúrájának emlékeit a községi tanács, az egri Dobó István Múzeum és az Országos Műemléki Felügyelőség közös erőfeszítésének eredményeként. Külön ismertetőfüzetet nem adtak ki, mivelhogy a Heves Megyei Kiállítóhelyek sorozatban a szlovák tájház is helyet kapott. Jelenleg a községben – a tanácselnök tájékoztatása alapján – folyamatban van egy másik népi építészeti emlék felújítása. Az épületet közművelődési célokra (honismereti szakkör, népdalkórus stb.) kívánják felhasználni, de jelenleg még nem megoldott az épület berendezésének anyagi fedezete.

Említettük, hogy *Komlóska* lakosságát is a szlovák nemzetiséghez tartozónak tekintjük. A környező magyar és szlovák falvak lakosságától nyelvben és hagyományaiban eltérő Komlóskán a népi kultúra archaikus, az Északkeleti-Kárpátok kultúrájával rokon elemét találjuk meg ma is. A komlóskai tájház a hagyományos népeletnek egy oldalát, az építkezésnek, a lakáskultúrának a 19–20. század fordulójára, illetve a 20. század első harmadára jellemző emlékeit mutatja be. Létrehozásában a Miskolci Herman Ottó Múzeum, az Erdőhorváti Közös Községi Tanács és az Országos Műemléki Felügyelőség tevénykedett.

Füzéren hosszas huzavona után végre sikerült a helyi társadalmi szervezetnek megszerezni a ház tulajdonjogát és 1982. május 1-én átadták a vár tövében elhelyezett parasztházban a falumúzeumot. A tájház rendbe hozását helyi aktivisták végezték társadalmi munkában. Berendezését a már meglevő helyi történeti anyagból oldották meg.

Felmérésünk és az elmondottak bizonyítják, hogy mind a tíz tájház híven tükrözi a helység néprajzi, népművészeti képét, főleg középparaszti szinten. Több helyen találkoztunk olyan törekvással is, hogy a tájház berendezését aktualizálják a családi, naptári ünnepek alkalmára. Újabbban a közművelődés is helyet kap itt, eredeti környezetben idézik fel az elődök népszokásait: fonót, tolfosztót, betlehemes játékok stb.

A jövőt illetően sok probléma merült fel. Mert esetenként, ha el is készül egy tájház, a fenntartással gondok szoktak lenni, főleg anyagi eszközök hiányában. A másik elképzelés szerint viszont arra kellene törekedni, hogy az arra érdemes népi építészeti emlékeket védetté nyilvánítsák és meghagyják eredeti funkciójukban; a tárgyi kultúra emlékeit pedig a területenként kijelölt nemzetiségi bázismúzeumokban helyezték el. Ezzel a megoldással a helyiek általában nem értenek egyet, és néhol saját erőből is megoldják a kérdést vagy az OMF segítségét kéri. Még olyan esetről is hallottunk, ahol a megyei KISZ-bizottság is segítette a tájház létrehozásában.

Az említett népi műemlékek nagy figyelmet érdemelnek az ismeretterjesztés szempontjából is, szerepük felbecsülhetetlen, önmaguk szemléltetik egy kor életformáját. A hazai szlovák nemzetiség számára pedig a múltat jelentik e tájházak, a rég meghalt ősök emlékét.

Tóth Emília

Sebestyén Gyula- emlékérmesek

A neves tudós, messze tekintő tudománypolitikus és nagyhatású gyűjtésszervező, *Sebestyén Gyula* (1864–1946)¹ nevével fémjelzett emlékérmét a Magyar Néprajzi Társaság első ízben 1966-ban ítélte oda azoknak a kiváló önkéntes gyűjtőknek, akik az országos néprajzi és nyelvjárási gyűjtőpályázatokon, valamint szakkörvezetői tevékenységükkel több éven keresztül kiemelkedő eredményt értek el. Munka-
munk e jeles munkásai hatékonyan hozzájárultak szűkebb hazájuk, gyűjtőterületük népeletének, néphagyományának feltárásához, s példamutató tudománysegítő és közművelődési tevékenységükkel élenjártak a Honismereti mozgalom értékmentő, értékkeresztő, közösségépítő, közeleti tevékenységre buzdító munkájának az utóbbi évtizedekben végbement kibontakoztatásában is.

Sok, maradandó értékű kéziratok gyűjtés, szakszerű, sok esetben hiánypótló közlemény, önálló tanulmány, könyv, valamint általuk létrehozott gazdag anyagú muzeális gyűjtemény, nem utolsósorban pedig sok, tőlük maradandó indíttatást kapott szakköri tag tanúskodik erről.

Az emlékéremben testet öltő erkölcsi elismerés eddigi birtokosai belső megelégedéssel gondolhatnak arra, hogy tevékeny részesei, előrevivői lehettek a gyűjtőmozgalom egy olyan korszakának, amikor az átalakulóban-eltűnőben levő hagyományos népi életmód és műveltség jelenségeit, értékeit még viszonylagos épségben fel lehetett kutatni, meg lehetett örökíteni, s amikor a honismeret nagy jelentőségű közművelődési mozgalma szélesebb alapokon kibontakozott. A jó ügy szolgálatának öntudatával, kedvzötlen körülmények között is kitartóan végzett, áldozatos munkájuk példát mutat mozgalmunk újabb nemzedékének.

Az általában kétévenként, az önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtők országos találkozóin kiadásra kerülő emlékéremet eddig harmincötven kapták meg.² A most bemutatottak a Hódmezővásárhely, 1981-ben megrendezett, X. Országos Gyűjtőtálalkozó ünnepélyes megnyitóján vették át kitüntetésüket.

M. P.

Bosnyák Sándor

Dedinszky Gyula

Bosnyák Sándor könyvtáros, népművelő, Budapest. Több mint két évtizedes gyűjtőmúlt áll mögötte. Úttörő jelentőségűek a bányászfolklorral foglalkozó gyűjtései és publikációi. Rendkívüli kitartással és elmélyedéssel tárta fel a bukovinai és moldvai magyarság néphitének a hazatelepedettek által megőrzött ősi emlékeit. E tárgyra vonatkozó gazdag gyűjtései, a készülő új Magyarország Néprajza előmunkálataként megjelentek a *Folklor Archivum* c. kiadványsorozat 6., 12. és 14. számában. (A bukovinai magyarok hitvilága. Bp., 1977. – A moldvai magyarok hitvilága. Bp., 1980, A gyimesvölgyi magyarok hitvilága. Bp., 1982.) Számos alkalommal publikált egyéb gyűjtéseiből is folyóiratokban és múzeumi évkönyvekben.

¹ Vö. *Diószegi Vilmos*: Sebestyén Gyula. A múlt magyar tudósai. Budapest, 1972.

² Vö. M. P.: A Sebestyén Gyula-emlékérem kitüntetettjei. *Honismereti Híradó*, 1974. 1. sz. 48–49. oldal.

Hidvégi Lajos

Koppány János

Dedinszky Gyula ny. evangélikus lelkész, Békéscsaba. A legrégebbi önkéntes gyűjtők közé tartozik. Korábbi pályamunkái mellett az utóbbi tíz évben öt pályaműve nyert országos díjat. Főként a békéscsabai és a környékbeli tanyákon élő szlovákok néphagyományát kutatja. Úttörő munkát végzett a békési szlovák népcsoport olvasási kultúrájának vizsgálatával. Kiemelkedő történeti néprajzi feldolgozása foglalkozik a XVIII. századi jobbágyvégrendeletekkel és adásvételi szerződésekkel. Igen értékes *Zahorán Györggyel* közösen készített Munkaszervezés és munka című díjnyertes pályaműve. A Csabai kolbász és a Tanyai kisszótár című pályamunkái is országos díjat nyertek. Gyűjtéseiből folyóiratokban magyar és szlovák nyelven többször publikált.

Hidvégi Lajos ny. tanár, Cegléd. Cegléd múltjának, irodalmi hagyományainak egyik legjobb ismerője, szóban és írásban egyaránt fáradhatatlan népszerűsítője. Főképp az egykori mezőváros parasztságának népeletével, település- és művelődéstörténetével, szabadságharcos-hagyományaiával foglalkozik. Hézagpótlóak a ceglédi puszták településtörténetéről, valamint a ceglédi parasztság ma már meg nem örökíthető, hiedelemmondáiról szóló díjnyertes pályamunkái. A Honismeretben számos közleménye jelent meg. Néprajzi-helytörténeti vonatkozású korábbi cikkeiből ad válogatást a Ceglédi históriák (Cegléd, 1981., 63. old.) című kiadvány.

Koppány János evangélikus lelkész, Tótkomlós. Negyedszázad óta több témakörben folytatott igen eredményes gyűjtőtevékenységet, így a tanyai gazdálkodás, a népszokások, a vallásos élet tárgykörében. Behatóan foglalkozott a földrajzi és személynevek, valamint a hagyományos népi mértékegységek témájával. Tárgygyűjtéseivel sikeresen segítette a múzeumok népi bútorgyűjteményeinek gazdagítását. Magángyűjteménye, melynek legszebb darabjai a Néprajzi Múzeumban rendezett kamarakiállításra is láthatóak voltak, rendkívül gazdag: ezernél több, ma már megszereszhetetlen, muzeális értékű néprajzi tárgyat foglal magába. A vegyes lakosságú vidékek tárgyi kultúrájának megismeréséhez bő anyagot szolgáltató gyűjteménye legújabbban köztulajdonba került.

Makra Sándor tanár, ref. lelkész, Budapest.

Az országos gyűjtőpályázatok megindulása (1952) óta részt vesz a gyűjtőmozgalomban. Görbedi István meséi, Kisújszállási népmesék és anekdoták, Kisújszállás népe című díjnyertes pályamunkái mind hű szö-

veglejegyzésükkel, mind a mesék és a mesélés szerepére vonatkozó megfigyeléseikkel értékes anyagot tartalmaznak. Hasonlóképpen forrásértékű A számbéki barokk temetők című, gazdagon illusztrált pályamunkája. A mesék szerkezetének gépesíthető elemzésére vonatkozóan nemzetközi érdeklődésre is számot tartó (sajnos, mindeddig kellőképpen nem méltányolt) módszert dolgozott ki. (A népmese katalogizálásának új módszere. Bp., 1967), s ezt doktori disszertációként is megvédte. Számos néprajzi vonatkozású ismeretterjesztő írása jelent meg különböző folyóiratokban. Népi anekdotákat feldolgozó elbeszéléseivel, a régi pástorélet emlékeit felelevenítő ifjúsági regényével (A szolnoki bég vérdíja. Bp., Móra Könyvkiadó, 1972) is szolgálta a néprajz iránti érdeklődés elmélyítését.

Makra Sándor

Ádám Jenő emlékezete (1896–1982)

Ádám Jenő dolgozószobája a szigetszentmiklósi emlékházban

A Kodály-év derekán ért bennünket a gyászos hír, hogy elhunyt *Ádám Jenő*, a Zeneművészeti Főiskola nyugalmazott tanszékvezető tanára, Kossuth-díjas zeneszerző és karmester, Kodály Zoltán közvetlen munkatársa.

Szokolay Sándor így jellemezte egykori mesterét: „Olyan példamutató művészt és művész pedagógust veszítettünk el benne, aki lelkének minden szépségét, általános és magas zenekultúrájának dús kincseit több évtizeden keresztül az ifjúság és a nagyközönség nevelésére, gyönyörködtetésére fordította. Alkotómunkáját Bartók és Kodály szellemisége hatotta át. Kifinomult művészi ízlés, biztos forma és stílusérzék segítették felelősségteljes alkotói és ellenállhatatlan nevelői munkájában, kitörölhetetlen emléket hagyva mindazokban, akik ismerték és tőle tanulhattak.”

Ádám Jenő búcsúztatása 1982. május 27-én a Farkasréti temetőben, temetése másnap, szülőhelyén, Szigetszentmiklóson volt. Végrendelete szerint halála után minden zenei hagyatéka, bútorai, könyvei, személyes tárgyai Szigetszentmiklóson levő emlékházába kerültek. Az örökséget a honismereti szakkör közössége a szülőfalujába szállította és októberre, a múzeumi hónapra ki is állította. Most már együtt van az egész hagyatéka, közkinccsé lett az Árpád utca 29. sz. alatti emlékházban. Felmérni még nem tudjuk a gazdag örökséget, leltározására ezután kerül sor.

A kiállítás négy helyiségben látható, a gazdag életút emlékein keresztül megismerhetjük a nagy zeneművész életét, 60 éves pedagógusi pályafutásának állomásait. A negyedik teremben eredeti formájában állítottuk vissza dolgozószobáját, festményei, bútorai, könyvtára, íróasztala, használati tárgyai sorakoznak egymás mellett.

A hagyatékban Bartók-, Kodály-levelek mellett kéziratok, kották százai várnak rendezésre. Hatvan év levelezése is kikerült, hatalmas a kottatár. A Somogy megyei népdalgyűjtő út kéziratos kottái, feljegyzései, népdalfeldolgozások egy része már ki van állítva. A zenei hagyatékban jelentős számú hanglezem, több tucat magnószalag tele anyaggal és mintegy 20 magnókazetta őrzi a neves zeneművész előadásainak szövegét és teljes életrajzát.

Szigetszentmiklós nagyközönség tanácsa hamarosan utcát fog elnevezni nagy szülőttéről, díszpolgáráról, Ádám Jenőről.

Vő Imre

Sütő Béla, a bútorfestés mestere

A vargyasi öreg Sütő Béla nem fejedelmi ház tagja volt, mégis egy dinasztia e századi fejeként uralkodott valami felett, amit évszázadok örökségként kapott. Ősei a XVI. század derekán jöttek a Nagyküküllő menti Fiátfalváról az erdővidéki Vargyasra, hogy máig élő bútorfestő- és asztaloshagyományt teremtsenek. Dr. Kós Károly A vargyasi festett bútor című könyvében írja, hogy nincs még példa a bútorfestő-mesterség apáról fiúra történt ilyen hosszú átöröklésére. A Sütő családon kívül csak a XVIII. századig működő kolozsvári Urling Lőrinczek és a gyalui Asztalos Jánosok munkássága utal a mesterség családon belüli továbbadásának fontosságára. A Sütők az elmúlt négy évszázad folyamán, mindvégig Vargyason maradván, 14 nemzedéken át máig örökölték a „virágteremtés” művészetét, a kopjafák és a székely kapuk ősi motívumrendszerét. Ez egyedülálló jelenség művészettörténetünkben.

Az 1895-ben született és az elmúlt év utolsó napjaiban meghalt Sütő Bélában már ifjúkorában tudatosodott, hogy ő a család régi, nevezetes mesterségének egyetlen örököse. Édesapjától, a századforduló éveiben már öregedő Sütő Lajostól tanulta a mesterséget, ő szintén apjától, Sütő Istvántól (1810–1880), aki mint zászlótartó 1849-ben részt vett a szabadságharcban és Gábor Áron erdőfülei ágyúöntésében. A kimeríthetetlen formagazdagságú Sütő Béla hetven éven át ontotta műhelyéből a festett bútorkat és más művészi asztalosremekeket, székely kapukat, kopjafákat. Azt a művészetet mentette át a huszadik századba, mely a reneszánsz korban még csak a nemesi udvarházakban volt divatos, hiszen az első Sütők is éppen a reneszánsz stílusú, ma is fennálló Daniel-kastély felújítására érkeztek Vargyasra. Ez a művészeti stílus terjedt el azután a barokk korban az erdővidéki és Homoród menti székely nép körében is, legnagyobb részben a Sütő család hatására.

Ha Béla bácsinak a hét évtized folyamán néha kevesebb munkája akadt, annak mindig rajta kívül álló oka volt. Hosszú évek mentek veszendőbe a két háború alatt, vagy az ötvenes években is, amikor címfestőként kereste kenyerét. Utolsó két-három évében pedig romló egészsége szabott szűk határt a késő öregkoráig megmaradt munkakedvének. Nemcsak magánrendelésre dolgozott, hanem közösséget is szolgált. Jó néhány székelyföldi unitárius templom festett kazettamennyezetét és kórusmellvédjét készítette el. Hosszú élete során a közvetlen alkotótevékenység mellett gondoskodott a Sütő dinasztia fennmaradásáról is: elismert népművészt nevelt fiából, a már szintén nem fiatal ifjabb Bélából és két unokáját, Gábort meg Leventét is elindította a pályán.

Sütő Béla tudatában volt a bútorfestő és asztalosművészet páratlan egyedülállóságának. Ez ösztökelte nemcsak a mesterség tökéletes elsajátítására és továbbadására, hanem arra is, hogy apja és nagybátyjai elbeszélései, tanítása alapján összegyűjtse a család sok százados hagyományait, írott és tárgyias emlékeit. Enélkül a tudatos gyűjtőmunka nélkül jóval szerényebbre sikerült volna dr. Kós Károly úttörő jelentőségű munkája, mely első monografikus feldolgozása a bútorfestés kivételes jelentőségű művészetének.

Az idős Sütő Béla szívós tudatossága példája lehet minden kultúrát mentő és teremtő vállalkozásnak.

Virt László

Orbán Balázs: A Székelyföld leírása c. könyvéből

Háromszék székháza Sepsiszentgyörgyön.

Emlékezés

Kiss János altábornagyra

Kiss János altábornagy

Kiss János 100 évvel ezelőtt, 1883. március 24-én született Erdőszentgyörgyön. A németellenesség családja körében már régebbi időkre vezethető vissza. Egyik őse a Rákóczi-szabadságharcban harcolt az osztrákok ellen, nagyapja, Kiss Antal az 1848–49-es szabadságharcban Bem oldalán küzdött. A szabadságharc leverése után Haynau halálra ítélte, majd ezt az ítéletet életfogytiglani fogházra változtatták át. Csak az 1867-es kiegyezés után engedték ki börtönéből.

A családi hagyományoknak megfelelően Kiss János is a katonai pályát választotta. A nagyszombati hadapródiskola elvégzése után 1902-ben Kőszegre került. Itt teljesített szolgálatot 1906-ig. 1906-ban Triesztbe helyezték, majd innen Grádskába került.

Az I. világháborúban először az orosz fronton, majd az olasz hadszíntéren harcolt. A harcokban hősiessége mellett emberségével is kitűnt, ezért volt népszerű a közkatonaik között. Hősiességéért többször kitüntették. Két alkalommal megsebesült. Súlyos lábsérülése miatt 1918-ban a kőszegi katonai alreáliskola nevelője lett. Ekkor ismerkedett meg és kötött egy életre szóló barátságot Bajcsy-Zsilinszky Endrével. 1919-ben Kőszegen feleségül vette Bakó Ilona középiskolai tanárnőt.

A Tanácsköztársaság leverése után Hajmáskéren, Sopronban, Pécsen, Esztergomban és Budapesten teljesített katonai szolgálatot. Egy kerékpárosdandár parancsnoka, majd a honvédség gyalogsági szemlélője volt. Kezdetben nem ismerte fel a Horthy fasizmus néppellenes voltát. Jóhiszeműségében az ellenforradalmi rendszer erőszak-eszköze lett, mint a hadsereg hivatásos tisztje. Magasabb katonai iskolai végzettség nélkül jutott el az altábornagyi rangig, ami keveseknek sikerült.

1939-ben váratlanul nyugdíjaztatását kérte, mivel nem értett egyet a kormány németbarát politikájával. Kőszegre vonult vissza, s az itteni magányából kísérte figyelemmel a világ eseményeit. A II. világháború kirobbanásakor naplójába ezt jegyezte be: „Németország megkezdte és elveszítette a háborút.”

Bajcsy-Zsilinszky Endre, aki ismerte Kiss János német- és fasisztaellenes érzelmeit, többször javasolta Horthynak, hogy hívják vissza Kiss Jánost a katonai vezetés élére. Az ő javaslatára lett a nyugalmazott Kiss János annak a haditörvénytörvényesnek a tagja, amely elítélte az újdíjazó veteránokat.

A németekkel való szakítás különböző módjait dolgozta ki. Azt javasolta Horthynak, hogy a németekkel meg kell szakítani minden politikai együttműködést, vissza kell hozni a magyar hadseregeket a frontokról, és a Titó partizáneregével való egyesülés után meg kell támadni a németeket. Abban az esetben, ha a Vörös Hadsereg eléri a Kárpátokat, egyesülni kell azzal és azokkal együtt kell harcolni a német fasiszták ellen. Horthy és a magyar reakciós uralkodó osztály nem merte ezt vállalni, félt fegyvert adni a népek, és jobban gyűlölte a Szovjetuniót, mint a német fasizmust.

A Szálasi-féle fasiszta puccs után 1944 októberének végén Bajcsy-Zsilinszky kérésére Kőszegről Budapestre ment és vállalta a Magyar Front katonai ellenállásának vezetését. A Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának megbízásából a Kiss János altábornagy által vezetett katonai vezérkar kidolgozta a német- és magyar fasisztaellenes felkelés tervét. A felkelésben a felfegyverzett munkásosztagok és a németek elleni harcra vállalkozó katonai alakulatok vettek volna részt. Tervezték azt, hogy részt nyitnak a fasiszták frontján, hátra támadják azokat, és így lehetővé teszik az előrenyomuló szovjet hadsereg bevonulását Budapestre. Tervük végrehajtását megakadályozta az, hogy 1944. november 22-én áruság következtében a szervezkedés vezetőit a nyilas nyomozók letartóztatták.

Részlet a Szombathelyi Forradalmi Múzeumban rendezett, Kiss János altábornagy életét bemutató emlékkiállításból

1944. december 6-án Kiss Jánost és társait több heti kínzás után hadbíróság elé állították. A kegyetlen kínzásoktól meggyötörten töretlenül vállalta tettének célját, azt, hogy az országot megmentse a pusztulástól. Tudta, hogy kegyelemre nem számíthat és kivégzik. Nem érezte magát bűnösnek, mert mindent a haza érdekében tett. Ezért mondta azt a kivégzés előtti pillanatokban: „Itt is hazámért, a magyar népért halok meg!” Feleségétől így búcsúzott: „Megaláztak, megszégyenítettek . . . most már vigyél engem Kőszegre.” 1944. december 8-án végezték ki.

Az illegális Szabad Nép 1944. decemberi száma Új vértanúk címmel vezércikkben méltatta a mártírhalált halt tábornok tettét. „A nyilas hazaárulók kötél általi halálra ítélték és kivégeztek három magyar honvédtisztet, az ellenállási mozgalom három magyar vezetőjét: Kiss János tábornokot, Nagy Jenő ezredest és Tarcsay Vilmos vezérkari századost.

Közel 100 éve, hogy honvédtiszteket akasztottak Magyarországon. Aradon történt 1849-ben, hogy honvéd tábornokokat állítottak bitó alá a véres kezű német Haynau parancsára. Akkor is az ország szabadságáról volt szó.”

Kiss János altábornagy nagy utat tett meg, amíg a horthysta katonatisztszökből a magyar fasisztaellenes ellenállási mozgalom katonai vezetőjévé vált. A haza iránti hűség, a nép szeretete állította egy oldalra a szovjet katonákkal és a kommunista partizánokkal. Nem volt kommunista, de azon kevesek közé tartozott, akik a polgárság soraiból kiemelkedve vállalták a harcot a fasiszmus ellen és a legdrágábbat, életüket áldozták fel az ország függetlenségéért és szabadságáért.

A felszabadult ország, hősiessége elismerésül, halála után vezérezredessé léptette elő, végső akarata szerint holttestét Kőszegen helyezték örök nyugalomba.

Dr. Gerse János

Irodalom: *Decsényi Miklós: Kiss János altábornagy (Vasi Szemle, 1959. 2. sz.) – Forradalmárok, katonák. Szerkesztette: Hetés Tibor. Kossuth Könyvkiadó, 1968. 51–59. old*

Száz éve született Beke Ödön

Beke Ödön a tudományos közvélemény elsősorban finnugor nyelvészként, a cseremisiz (mari) nyelv jeles kutatójaként tartja számon. Való igaz, nemzetközi hírnevét finnugor nyelvtudományi munkásságának, s ezen belül is cseremisiz tárgyú műveinek, dolgozatainak köszönheti. 1911-ben jelent meg első jelentősebb munkája, a Cseremisiz nyelvtan, amely úgyszólván egy csapásra ismertté tette nevét külföldön. A két világháború között – politikai okokból – csupán kisebb-nagyobb cikkekkel jelentkezhetett a szakfolyóiratokban, újabb cseremisiz tárgyú könyveket itthon csak 1945 után adhatott ki. A külföldön (Osló, Bécs, Helsinki, Tartu) német nyelven közzétett cseremisiz köteteket több fontos magyar kiadás követte. Először 1951-ben, A cseremisiz (marik) népköltészete és szokásai című. Érdemes idéznünk az előszóból: „Az első világháborúban több ezer finnugor és török-tatár származású férfi került a cári birodalomból hazánkba. Hadifoglyok voltak. A háború rokon népeket állított szembe egymással, s a fogságba jutás akaratlan rokonlátogatást jelentett. A cár katonáinak erről természetesen sejtelmük sem volt, annál nagyobb érdeklődést keltett azonban a dolog a magyar tudományos körökben, mihelyt a különös látogatás ismeretessé vált. A Magyar Tudományos Akadémia azonnal elhatározta, hogy ezt a rendkívüli alkalmat a nép- és nyelvtudomány számára felhasználja. Az egyes rokon nyelvek tanulmányozásával azokat a szaktudósokat bízta meg, akik azon a területen már addig is tevékenykedtek. Az én feladatomban a cseremisiz hadifoglyok nyelvének, népköltészetének és néprajzának tanulmányozása volt. A megbízást természetesen nagy örömmel fogadtam... Rendkívül csábító volt az a feladat, hogy most már a nyomtatott anyag feldolgozása után az élő nyelvet tanulmányozhassam, s az a kilátás, hogy eddig ismeretlen nyelvjárásokkal ismerkedhetem meg. Tanulmányaimat 1916 húsvétja táján kezdtem meg, és körülbelül harmadfél éven át folytattam, egészen a háború végéig”. A szóban forgó kötet után még három kötetet adott ki Beke 1957-ben és 1961-ben Mari szövegek címen. Monumentális cseremisiz szótára – sajnos – mindmáig kondatlan.

De Beke Ödön nemcsak finnugor nyelvész volt, hanem a magyar néprajz szorgalmas kutatója is. Tudományos pályáját egyetemi hallgatóként néprajzi anyag gyűjtésével és közzétételével kezdte. Veszprém, Vas, illetőleg Győr megyében mintegy 80 falut járt be, s akkor ismerkedett meg alaposan a magyar falusi nép életével. A felkeresett falvak nyelvjárását és népköltészetét gyűjtötte-tanulmányozta. 1904-ben jelent meg első tudományos közleménye néprajzi folyóiratunkban, az Ethnographiában Pápa vidéki babonák címen. A következő években pedig már nyelvjárási monográfiákat tesz le a nyelvtudomány asztalára. 1905-ben jelent meg A pápavidéki nyelvjárás, 1906-ban pedig a Kemenesalja nyelve. Ezek az értékes, sok becses adatot tartalmazó leírások fontos források ma is a Pápa vidéki és kemenesaljai nyelvjárásokra vonatkozó ismereteinknek. Beke élete végéig hű maradt ifjúkori témáihoz: a finnugor nyelvtudomány professzoraként is rendszeresen foglalkozott a néprajzi szókincs elemeivel. Jelképes lehet, hogy első és utolsó közleménye egyaránt nyelvi témájú.

Az ifjúkori néprajzi búvárkodás nyelvjárási leírásait a későbbiekben egyre inkább a néprajzi és történelmi vonatkozásokra is kitekintő szó-, név- és szólásmagyarázatok követik munkásságában. Különösen fontosak e tárgykörben azok a közlései, amelyekben a népi madár-, növény-, hal- és eszközevekről, illetőleg szólásokról értekezik. Bár figyelme kiterjedt valamennyi nyelvjárásunkból származó adatra, legbiztosabban azokkal az adatokkal dolgozott, s legszívesebben azoknál időzött, amelyek az általa jól ismert dunántúli nyelvjárásokból származtak. Két, önálló kötetként is megjelent munkájának a címe is bizonyítja ezt: Régi és ritka szavak Dunántúlról (1941–42) és Dunántúli tárgy- és eszközevek (1943). Beke Ödön jól tudta, mennyire fontos a nyelvi adatok megőrzése, közzététele. Ezért nem tekintette rangon aluli tevékenységnek, hogy egyetemi tanárként kéziratok munkákból, írók, költők műveiből kijegyezzen és közlétegyen tájszavakat. Magyar témájú közleményei arról tanúskodnak, hogy következetesen figyelembe vette a néprajz tanúságtételét. Magyar néprajzi ismereteinek hasznát látta finnugor kutatásaiban, finnugor és indoeurópai tájékozottságát viszont magyar szó- és szólásmagyarázataiban kamatoztatta. Jó példa erre a néprajz eredményeire is építő kis kötete, a Szókincs és néphagyomány (1948).

Beke Ödön 1883 május 20-án Komáromban született. Középiszkoláit itt és Pápán végezte. 1901-ben iratkozott be a budapesti egyetemre magyar–latin szakra, s 1906-ban szerzett tanári diplomát. Pedagógusi pályafutását Nagyszébenben kezdte, egy évvel később pedig a fővárosban folytatta. A Tanácsköztársaság kormánya 1919-ben heti 4 órában finnugor nyelvészeti órák tartásával bízta meg a budapesti egyetemen. Emiatt a Tanácsköztársaság bukása után megfosztották tanári állásától. Bécsbe menekült, ahonnan 1923-ban tért vissza, s 1926-tól újra egy fővárosi gimnáziumban tanított. Tudásának megfelelő állást – egyetemi beosztást – csak 1945 után kapott: 1948-ban nevezték ki a budapesti egyetem tanárává. 1953-ban megkapta az ELTE II. sz. Finnugor Tanszékét. Forradalmi eszméiségéért, tudományos tevékenységéért több magas állami kitüntetésben részesült. 1962-ben ment nyugdíjba. 1964. április 10-én hunyt el.

VÁLTOZÓ HAZÁNK

A bodrogközi falvak jelene és jövője

A Bodrogköz az Alföld egyik sajátos, zárt kistája. Területének körülbelül kétharmada – megközelítően 650 km² – tartozik ma Magyarországhoz. Ezen a területen 22 település található, amelyek népessége az elmúlt húsz év során alaposan megfogyatkozott, s a lakosság kor szerinti összetétele az egyoldalú elvándorlás miatt eltorzult. Ezért Borsod-Abaúj-Zemplén megyében – az aprófalvas Cserhát mellett – éppen a bodrogközi falvak jelene és jövője ad leginkább okot az aggodalomra. A bodrogközi falvakat – a szomszédos területek falvaival egyetemben – immár kilenc éve vizsgálom, s e rövid írás keretében *szociálgeográfiai* kutatómunkám néhány eredményét adom közre. Vizsgálataim középpontjába a falusi népességmegtartó képességet állítottam, amely kétségtelenül napjaink egyik fő, s éppen ezért csaknem elcsépelet területfejlesztési kulcsszava. A népességmegtartó képesség kérdéskörét a társadalomföldrajz három fő összetevője: a népmozgalom, a foglalkoztatottsági helyzet és az életkörülmények alapján kívánom megközelíteni.

1. A XVIII–XIX. század népszámlálásai ezen az árvízjárta, lápi gazdálkodással jellemezhető területen kis népességet, igen alacsony népsűrűséget találtak. A XIX. század árvízmentesítési és -lecsapolási munkálatai robbanásszerűen megnövelték a Bodrogköz eltartóképességét. A szántóföldek gyarapodása azonban főleg a nagybirtokokat érintette, a falvak lakóinak életlehetőségei leszűkültek a lápok és rétek eltűnésével. Ezzel magyarázható, hogy a nem magyar nemzetiségű uradalmi cselédek betelepítése még a századforduló éveiben is számottevő volt, a magyar anyanyelvűek kivándorlása pedig – a Cserhát és a Hegyköz mellett – éppen a Bodrogközben volt a legnagyobb méretű.

A parcellázások, az amerikai pénzből vett földdarabkák, majd különösen a földosztás a Bodrogközben is uralkodóvá tette a kisparaszti gazdaságot, amely bizonyos mértékben stabilizálta a falvak népességszámát. Az 1950-es években azonban itt is felerősödött a vándormozgalom, s a Bodrogköz a borsodi iparvidék egyik fontos munkaerőforrásává vált. A csaknem 20%-os elvándorlási veszteséget az igen nagy természetes szaporodás ezekben az években még ellensúlyozta. A hatvanas évek 28, a hetvenes évek 18%-os vándorlási veszteségét azonban az ekkorra már itt is erősen csökkenő természetes szaporodás nem tudta ellensúlyozni. Cigánd lakónépessége az utolsó húsz évben 1648 (csaknem 30%), Tiszakarádé 1133 (23%), Zemplénagárdé 929 (40%), Ricséé 901 (54%) fővel csökkent.¹ A tényleges fogyás alapvető oka a Bodrogközben és az Alföld sok más területén is az volt, hogy a szocialista átszervezés (1960) után a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő helyi munkaalkalom hiányában csak szülőföldjén kívül juthatott munkához. Az elmúlt húsz év során a gyermekkorúak és a fiatal munkaképes korúak aránya minden bodrogközi településben csökkent, de mindenütt növekedett a nyugdíjas korúak, még inkább az idősebb munkaképes korúak aránya.

Napjainkban a bodrogközi falvak népességének demográfiai helyzete *kritikus*. Azt, hogy az elmúlt húsz év gyors népességfogyása folytatódik-e vagy – megfogalmazott céljainknak megfelelően – a települések némelyikében megkezdődik-e a demográfiai stabilizálódás, alapvetően a *helyi munkalehetőségek* és az *életkörülmények* alakulása dönti el.

2. A bodrogközi népesség gyors fogyása elsőrendűen a szűkös helyi munkalehetőségek következménye volt. A Bodrogköz egyoldalúan agrárvidék, területén egyetlen jelentős ipari üzem sem működik. A vizsgált települések a Bodrogon túl fekvő két városhoz, Sátoraljaiújhelyhez és Sárospatakhoz vonzódnak, bár ezek a városok – saját belső problémáik miatt – nem válhattak jelentős kisugárzó központokká. Munkaerővonásuk szerény, s az is inkább csak a Bodrogköz északnyugati falvaiban érződik.

¹ A felsorolt példák tanácsszékhely rangú községek. A körzetükhöz tartozó társközségeknél a népességszökkenés lényegesen nagyobb. (Szerk.)

A vizsgált területen a helyi szocialista ipart hat textilipari bedolgozómuhely képviseli, melyek 1980-ban 488 (1971-ben 404) – elsősorban szakképzetlen – nőt foglalkoztattak. A foglalkoztatottak számát mindenkor az „anyaüzem” érdeke és helyzete befolyásolja. A magyar ipar nehézségeit ismerve nem valószínű, hogy a bodrogközi foglalkoztatottsági gondok enyhítésében a szocialista iparnak a jövőben meghatározó szerepe lesz. 1980-ban az aktív keresők egynegyede az iparban dolgozott ugyan, de döntő többségüket – távolsági ingázóként – a távoli nagyvárosok ipara foglalkoztatta.

A helyi munkaalkalmakat tekintve a Bodrogközben még ma is a mezőgazdaságnak van alapvető szerepe: az utolsó népszámlálás idején az aktív keresőknek csaknem a fele ebben a népgazdasági ágban dolgozott. Úgy gondolom, a Bodrogköz gazdasági-szociális problémáit – társadalmunk jelentős támogatásával – *csakis a nagyüzemi mezőgazdaság* tudja megoldani. Bizakodásom talán alaptalannak látszik, hiszen a helyi termelőszovetkezetek belvizsgondjai és az alapágazatok veszteségei jelentősek. 1975–1980 között a szántó aránya a Bodrogközben 62%-ról 56%-ra csökkent. A rét- és a legelőterületek növekedése viszont nem vezetett az állattenyésztés jelentős fejlődéséhez, sőt a legtöbb ágazatban csökkent az állatlétszám. Az is közismert, hogy a Bodrogköz több éven keresztül takarmány-, főleg szalastakarmány-behozatalra szorult.

A földhasznosítás átalakulása bizonyos kényszerítő körülmények hatására következett be. A gazdaságos termelés érdekében a nagyüzemek leszűkített termékszerkezet kialakítására törekcsenek, ami jelentősen csökkenti a mezőgazdasági ágazatok eltartóképeségét. Ennek ellenére – a hatodik ötéves terv előírásainak megfelelően – a bodrogközi mezőgazdasági nagyüzemeknek is meg kell oldaniok néhány alapvető feladatot: a teljes foglalkoztatás mellett a mainál jóval nagyobb jövedelmet kell nyújtani a tagságnak, s meg kell teremteni a mezőgazdasági termelés biztonságát, jövedelmezőségét.

A melioráció (gyökeres talajjavítás) – amely csapadékos, illetve aszályos időjárás esetén is lehetővé teszi majd e mély fekvésű területen a biztonságos termelést – össztársadalmi segítséggel elkezdődött a Bodrogközben is. Az alapágazatoktól azonban még ennek sikeres befejezése után sem várhatjuk el a szövetkezeti tagság teljes foglalkoztatását. Ezt itt is csak az eredményesen működő *tsz-melléküzemágak* valósíthatják meg. 1975 és 1980 között csak azok a termelőszovetkezetek tudták tartani, sőt növelni létszámukat, melyek már ekkor hozzákezdtek a melléküzemágak kiépítéséhez. 1980-ban a tíz tsz közül hét veszteséggel zárta az évet. A három nyereséges nagyüzemben a melléküzemágak termelési értéke jóval meghaladta az alapágazatok termelési értékét.

A borsodi mezőgazdasági üzemek – s különösen vonatkozik ez a bodrogközi szövetkezetekre – időben megkésve kezdtek el a melléktevékenység fejlesztését. Ez már eleve hátrányt jelentett, és nagyobb kiszolgáltatottsággal járt. A melléküzemek létrehozását nehezítette az körülmény is, hogy az alapágazatok termeléséhez alig kapcsolódhatnak helyi alapanyagú élelmiszerüzemek. A vetésszerkezet igen egyszerű: búza, kukorica, cukorrépa, napraforgó és szálas takarmányok – ezekre máshol sem igen települnek melléküzemek.

A teljes foglalkoztatás elérése ma is fontos ösztönzője a melléküzemek indításának. Ebben a kérdésben általában két tényező játszik közre:

a) A Bodrogközben jelentős felesleg van *szakképzetlen női munkaerőből*. A munkaképes korú nők közül a nem tanulók és eltartottak aránya – Karcst, Ricsét és néhány ingázó falut kivéve – mindenütt meghaladja a 20%-ot. Pontos adatokat nehéz lenne közölni azokról a női termelőszovetkezeti tagokról, akik a jól gépesített alapágazatok valamelyikében dolgoznak, de megfelelő melléküzem létrehozása esetén rendkívül gyorsan „átrétegződnének”, mivel jelenlegi munkahelyükön csak a néhány napos munkacsúcsok idején van rájuk igazán szükség. (Karcstán a textilüzemben és az ELZETT-műhelyben az első években inkább csak a mezőgazdasági ágazatokból átképzett nőket foglalkoztatták.)

b) A *férfi munkavállalók* helyzete némileg más természetű. Férfi munkaerőből látszólag nincs felesleg a Bodrogközben, bár – a karcstai példánál maradvá – a melléküzemek beindítása (1976–79) után a növénytermesztésben foglalkoztatott férfiak száma 184-ről 73-ra, az állattenyésztésben dolgozók pedig 111-ről 69-re csökkent. A bővülő helyi munkakinálat hatására 1979 és 1982 első feléve között mintegy háromszáz karcstai, karosi és páncini távolsági ingázó férfi hagyta ott korábbi munkahelyét. A tsz-hez tartozó három faluból ennek ellenére még ma is mintegy nyolcszáz ember – döntően távolsági ingázó férfi – jár el dolgozni. Az üzem vezetősége tájékozódott szándékaik felől, s kiderült, hogy a *megkérdozettek harmada szívesen hazajönné a szövetkezetbe, amennyiben megfelelő munkát kínálnának a számukra*. A karcstai példa azonban nem általánosítható, a munkalehetőségek szempontjából a Bodrogközben ma még inkább kivételnek számít.

3. A falusi területek átalakulásával foglalkozó tanulmányokból az tűnik ki, hogy napjainkban ebben a foyamatban alapvető és megkülönböztetett szerep jut a lakosság életkörülményeinek. A Bodrogközben az elmúlt húsz évben elsősorban a szűkös munkaalkalom kényszerítette ki a népesség elvándorlását. Feltételezhető azonban, hogy az elnéptelenedési folyamat eredményeként a terület eltartóképesége és a népességszám hamarosan egysúlyba kerül. Ebben az esetben valóban a Bodrogközben is a lakóhely nyújtotta életkörülmények befolyásolják majd elsődlegesen a lakóhely-változtatást.

Az életkörülmények alakulása szempontjából – a hazai területfejlesztési politika sajátosságai miatt – jelentős szerepet kell tulajdonítani a település jogi helyzetének, a népességszámnak, s a településföldrajzi adottságoknak. A Bodrogköz nem aprófalvas terület, az életkörülmények színvonala itt mégis alacsonyabb, mint sok tanyás és aprófalvas területünkön.

Századunkban a Bodrogeköz elzártága fokozódott, közlekedésföldrajzi helyzete egyre rosszabb lett. Az első világháború után határ menti területté vált, normálnyomtávú forgalmas vasútvonala a határ másik oldalára került. A második világháborúban felrobbantották a kenézlői hidat, amely korábban lehetővé tette a vasúti összeköttetést Nyiregyháza felé. Szilárd építésű híd azóta sem iveli át a Tiszát Zemplénagárd és Zalkod között. A bodrogeközi keskeny nyomtávú vasútvonal pedig a hetvenes években a közlekedési „racionalizálás” áldozata lett, növelve ezzel a helybeliek utazási és szállítási költségeit.

Az igen jelentős foglalkoztatottsági problémák ellenére az elmúlt évtizedben a Bodrogeközben is jelentős szerepet kell tulajdonítani a település jogi helyzetének, a népességszámnak, s a településföldrajzi itt is egyértelműen mutatja az életszínvonal emelkedését. A hetvenes években a népesség *jóvedelmi viszonyaiban* lényegesen mérséklődtek a területi különbségek, ugyanakkor az *életkörülmények* terén nem tapasztalható ilyen területi kigyenlítődes, sőt a korábbi egyenlőtlenségek még fokozódtak. Ez a jelenség egyrészt ellentétes társadalmi céljainkkal, másrészt a bodrogeközi emberek saját helyzetük megítélésakor – véleményem szerint helyesen – elsősorban nem a kézzelfogható eredményeket, hanem a még mindig meglévő – némely esetben növekvő – lemaradásukat helyezik előtérbe. Szociálgeográfiai adatgyűjtésünk során igen sok megkérdéztet mutatott rá a menekülésszerű elvándorlás és az elmaradott életkörülmények okozta rossz társadalmi közérzet közötti szoros összefüggésre.

Az 1970-es években több bodrogeközi település *szervezési-igazgatási elszegényedését* figyelhettük meg. Különösen a termelőszövetkezetek egyesülései után sok falu gazdasági-igazgatási-szolgáltatási szerep nélkül maradt, s hanyatló lakótelepüléssé degradálódott. Úgy tűnik tehát, hogy a gazdasági élet túllépte a korábban – más gazdasági-társadalmi körülmények között – kialakult faluhálózatot. Bizonyos falusi területeink – így például a Bodrogeköz – teljes elnéptelenedését azonban nem engedhetjük meg. A népességmegtartó képesség fokozása (megteremtése?) alapvető feltételének tartom azt, hogy a falukörzetek (településegységek) központjai hatékonyan működő szervező-irányító-ellátó falusi kulcstelepüléssé váljanak. Ehhez mindenekelőtt biztos gazdasági alaphoz és fejlett lakossági infrastruktúrához kell juttatni az alsófokú központokat. Mindkettőhöz jelentős anyagi erőforrások szükségesek, melyek ma még hiányoznak az elmaradott falusi körzeteinkből. A népességmegtartó képességet csak akkor van jogunk hangoztatni és számon kérni, ha elismerjük, hogy hanyatló térségeink – magukra hagyva – a szükséges fejlesztési források előteremtésére a jövőben sem lesznek képesek.

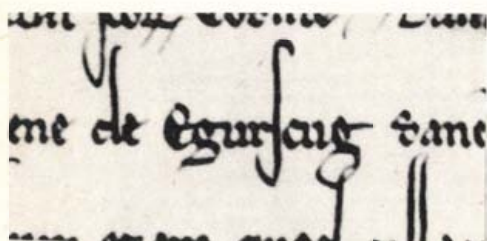
Dr. Süli-Zakar István

Orbán Balázs: A Székelyföld leírása c. könyvéből

Háromszéki népviselet, falusiak és városi polgárok. Rajz, Jankó.

Zalaegerszeg legelső írásos említése

melyen Egerszeg villa regis (királyi falu) megtelepedett. Ez a mocsárból kiemelkedő sziget a mai megyei bíróság környékén lehetett, ahol később felépült Egerszeg vára is.

Legrégibb levéltári forrásunk egy 1247-ben kelt 40 x 10 cm-es oklevél, melyben a veszprémi káptalan több megyebeli egyháztól származó jövedelmét Zlandus veszprémi püspöknek engedte át. Ez az oklevél több zalai községet is megnevez, Eguerscugon (Egerszeg) kívül említi Zamtovt (valószínűleg Zalaszántó), Rajkot (a mostani Alsó- vagy Felsőrajkot) és Buchfeldet (valószínűleg Bocföldét).

Egerszeget ebben az időben a Kaplony nembeli Márton ispán birtokaként említik a források. A már régebb óta lakott Egerscugnak Mária Magdolna tiszteletére szentelt, valószínűleg fából épített temploma volt. (Egy 1389-ben kelt oklevél külön hangsúlyozza, hogy kőtemploma volt a helységnek.) Ez az 1247-ben kelt oklevél az „Egurscug”-i és „Buchfelde”-i papoknak engedte át az „oltárok jövedelmét”, a felügyelői részt illető tizedeken kívül.

Arról, hogy ebben az időben hogyan történt a tized kirovása és beszedése, Holub József így ír Zala megye története a középkorban című művében: „A püspök poroszlója kimegy és mindenkitől megkérdi, hogy mennyije termett: ha az illető vallomását elfogadja, akkor annak alapján rója ki a dézsmát, – ha nem, akkor megesketti vallomásának igazságára. Ha azután ilyen esetben kiderül, hogy az illető hamisan esküdött, akkor kilenc részt vesznek el tőle, de ha a feljelentés bizonyul alaptalannak, a feljelentő jár így.”

A tized fizetése alól egy keresztény hívő sem vonhatta ki magát, és Holub szerint az sem játszott szerepet, hogy az illető saját földjén gazdálkodott-e vagy másén, évente termésének és állatai szaporulatának egytizedét köteles volt átadni a püspöknek. Az oklevelek legtöbbször a búzát, árpát, rozst, kölest, zabot, szőlőt, lent, kendert, a bort, az állatok közül a bárányt, sertést, méhet, csirkét, ludat említik mint beszedésköteleseket.

A tized beszedése viszonylag nagyszámú poroszló munkáját követelte meg elég rövid idő alatt. A tized jelentette a legnagyobb jövedelmet az egyházmegye vezetőjének, természetes tehát, hogy erről nem volt hajlandó lemondani egy kápolna papja javára.

Halász Imre

Arany János 1872-ből való levele Zemplén vármegyéhez¹

Zemplén vármegye 1872. szeptember 5-én Sátoraljaújhelyen tartott közgyűlésén Matolay Viktor indítványára a következő levelet küldték a Magyar Tudományos Akadémiához a széphalmi Kazinczy-kert ügyében. Az eddig ismeretlen levelet a Zemplén megyei Levéltár őrízte meg.

Zemplén Megye Közönsége 3978/1872.

A Magyar Tudományos Akadémiának

A mai napon folytatva tartott évnegyedes közgyűlésünkben tárgyalás alá került Matolay Victor bizottsági tagnak azon indítványa, hogy miután a közvetlen szomszédságunkban fekvő Széphalmi kies dombon a Kazinczy Ferenc lak és írószobájának helyén országos adakozásokból emeltetni határozott emlékszerű épület még mostanig sincs befejezve, kertté alakíttatni határozott körülötte pedig melyet olykor kegyelet által idevezetett hazafiak látogatnak meg a legelhagyatottabb mulandó állapotban van, mellyen a kertté alakítás még megkezdve sincs. Kéretnek fel a Magyar Tudományos Akadémia, hogy a Kazinczy alap kezelésének teendőit egy megyénk bizottsági tagjaiból választandó legfelsőbb 5 tagú felelős és az Akadémiának is számadással köteles választmánnyal megosztani s azzal folytonos érintkezésben állani szíveskedjék. Habár megyénk közönsége szíves készséggel járulna is ahhoz, hogy a hiányos épület minél előbb befejeztessék, s a dicsőült költő emlékéhez méltó szépségű tájképet mutató halom kertté alakítása még ezen ősz folyamán megkezdessék. Tekintve azonban azt, hogy a Kazinczy alap tulajdona nincs a megye területén, s tudott, hogy azon alap kezelése s az építés művezetése egy állandó bizottságnak adatott át – megyénk közönsége a fentebbi indítvány értelmében teendő felhívásra magát illetékeseknek érezhetvén, – hanem a legillőbb tisztelettel bátorodik ezen közérdekű ügyet a t. Magyar Tudományos Akadémia nagybecsű figyelmébe ajánlani s hazafias tisztelettel kérni fel, méltóztassék ezen ügy jelenlegi állapotáról megyénk közönségét értesíteni. Fogadja a tisztelt Magyar Tudományos Akadémia legőszintébb hazafias üdvözlétünk kifejezését s engedjen helyt ezen felkérésnek azon megye közönségétől, mely a dicsőült férjfiú mulhatatlan emlékét a nemzet után második sorban sajátjának s nagybecsű örök tulajdonának tartja.

Kelt S. A. Újhelyben az 1872-ik évi szeptember 5. én folytatva tartott Közgyűlésből Zemplén Megye Közönsége.

Arany János válaszelevele a következő volt:

Magyar Tudományos Akadémia 819/1872.

Tekintetes Megyei Közönség!

A Magyar Tudományos Akadémia Igazgató Tanácsának folyó évi octóber hó 27-én tartott ülésében tárgyalatván a Tekintetes Megyei Közönségnek az 1872-ik évi szeptember 5-én tartott közgyűlésből, a Kazinczy féle emléképület és kertre vonatkozólag, Akadémiánkhoz intézett megkereső levele: szerencsénk van arra az Igazgató Tanács választát következőkben fejezni ki.

Az Igazgató Tanács sajnálja leginkább az épületnek befejezetlen s a kert elhagyott voltát, s az egész alapítványi ügynek ily sajnálatos helyzetbe jutását. Azonban sem az Igazgató Tanács sem az Akadémia ez alapítvány kezelője nem volt, az az ünneplő, melyet az Akadémia dicsőült Kazinczy Ferenc emlékére, saját jelentékeny költségén rendezett ez alapítványtól külön álló dolog. A gyűlést az Akadémia elnöke gr. Dessewffy kezdette ugyan, s ő egy általa az Akadémia körén kívül alakított bizottsággal folytatta, de az Akadémia vagy annak Igazgató Tanácsa, mint olyan, sem a gyűjtésbe, sem a gyűjtött összegről való rendelkezésbe be nem folyt, jegyzőkönyveiben semmi ilyenemű intézkedésnek nyoma sincs. Hogy az alap részére vett birtok az Akadémia nevére íratott a telekkönyvben, annak valószínű oka az, hogy gr. Dessewffy ez által vélte azt leginkább biztosíthatni, oly időben, mikor az írói segélyegylet részére gyűjtött pénzeket is elkobozták. Csak midőn az Akadémián kívül álló Kazinczy-alap bizottság elnöke gr. Dessewffy, jegyzője Bérczy Károly és több tagja meghalt, midőn néhai báró Eötvöshez, mint az Akadémia

¹Ez a közlés jól kiegészíti Pásztor Emilnek a Honismeret 1983. 1. számában a széphalmi Kazinczy-émlékmű 100. évfordulójáról közölt írását. (Szerk.)

elnökéhez, kit egyszersmind a Kazinczy-bizottság elnökének is vélt a közönség, mindennemű a Kazinczy-alapítványra vonatkozó igények intézettek, az ő kérésére határozta el magát az akadémiai Igazgató Tanács, hogy e mondhatni gazdátlan alapítvány ügyének mibenlétét megvizsgálja, azt pedig hogy kezelését is átvegyem a vizsgálat eredményétől függeszté föl. Attól fogva hozzákezdett e minden irányban bebonyolított ügy tisztázásához – melynek zavarait növelte az, hogy a volt bizottság jegyzőkönyvei, jegyzője halála után nem voltak feltalálhatók – az alapvagyon számadásait kezdettől fogva megvizsgáltatta és most kötelességének tartja az ügy tisztázását, rendezését folytatni és bevégezni. Ha ezt közelebb megteheti értesíteni fogja Zemplén Megye Közönségét az eredményről.

Maradván teljes tisztelettel
Pesten 1872. november 6.

Arany János
főtitkár

Zemplén megye levéltára.
Törvényhatósági Biz. i. 33/1873.

A Tekintetes közönségnek
alázatos szolgát
Csengery Antal
akadémiai másodelnök

Közl: Dr. Högye István

Az első köztéri Széchenyi-szobor

Az országban álló Széchenyi-szobrok nagy részét a múlt század végén, a századfordulón emelték. Már hónapokkal Széchenyi István halála után akciók indultak Széchenyi-szobrok létesítésére, ezeket azonban – a Pest város által emelendő országos emlékszobor kivételével – nem közterekre szánták, hanem kulturális, tudományos intézményekbe. Pest város tanácsa 1860. április 30-i ülésén határozta el, hogy felállítja Széchenyi István mellszobrát a városháza tanácstermében. Hónapokig folytak a Széchenyi-gyászünnepek az országban és külföldön, Erdélytől Angliáig (Londonban 1860. augusztus 11.). 1860 nyarán Kolozsvárt teret neveznek el Széchenyiről, 1861-től pedig már Sopronban is van Széchenyi tér. A soproniak már ekkor akartak Széchenyi-szobrot emelni, de erre csak az 1890-es években került sor, mint ahogyan a többi Széchenyi-szobrot is ezekben az években állították fel. Egy kivétel azonban akadt...

A pusztacsaládi (Sopron megye) általános iskola előtt egy közepes nagyságú szobor emelkedik. A katonás alakban Szt. Istvánra ismerhet a látogató. A szobor, mint ez a feliratából is kiténik, 1860-ban készült. (Lásd a hátsó borítón.)

Mit keres Szt. István szobra Pusztacsaládon, illetve miért éppen Szt. Istvánnak emeltek szobrot a falut akkor birtokló Széchenyiek? A pusztacsaládi templomnak Keresztelő Szt. János a védőszentje. Az ő életének egyik mozzanatát ábrázolja a templom oltárképe. Ugyancsak Keresztelő Szt. János napján van és volt már a XIX. században – sőt korábban is – a templom és a falu búcsúja is.

A szobrot jobban szemügyre véve megállapítható, hogy a szoboralak – öltözetétől függetlenül – tulajdonképpen a legnagyobb magyart, Széchenyi Istvánt ábrázolja, és a Szt. István-jelmez csak azért van rajta, hogy ne váljék mindenki számára azonnal felismerhetővé.

ZÉCHENYI ISTVÁN MELLEKSZOBRA. (Gasser bécsi szobrász mintája)

Számos Széchenyi-szobor van az országban, közülük több Sopron megyében. Ez érthető is, hiszen a Széchenyi-birtokok központja, s így Széchenyi tevékenységének egyik jellegzetes színtere Sopron megye volt, főleg Nagycenk. Itt állt a család kastélya, és az itteni temetőben, a családi mauzóleumban nyugszik egyszerű márványtábla mögött Sopron megye legnagyobb közéleti alkotó férfiúja, akit halálba hajszolt az osztrák önkény.

A Széchenyi-szobrokat bizonyos ikonográfiai séma jellemzi. Széchenyi magas emelvényen áll ugyanabban a huszárcapitányi díszöltözetben, mentével, melyet a Magyar Tudományos Akadémia alapításakor viselt. Karja előrelenyúl, az alkotást, tetterőt jelképezve. Inkább csak a szobrok méreteiben van eltérés, az ábrázolás többnyire hasonló.

A pusztacsaládi szobor nem követi és nem is követheti ezt az ikonográfiai sémát, hiszen az 1860-as évek legvégén, amikor készült, ez a séma még nem is alakult ki. Másrészt a szobor Széchenyi Istvánt Szt. István alakjába rejti. Nemcsak ezt a tényt írták meg a falu és a Széchenyi család hagyományai alapján, hanem a szobor születésének körülményei is ismeretesek az irodalomból. Mindez összefügg Pusztacsalád történetével, a falu és a Széchenyi család kapcsolatával.

A Széchenyi-birtokok szomszédságában levő pusztacsaládi birtokot 1858-ban sikerült a családnak – Széchenyi István elgondolása szerint – megvásárolnia a Festeticsektől. Minthogy Széchenyi ekkor, a döblingi-tébolyda lakójaként, cselekvőképességében korlátozva volt, a vételi szerződést felesége, *Seiler Crescentia* írta alá, két fiuk Béla és Ödön javára.

A kis falu (Pusztacsalád) két egymásra merőleges utcából áll. A Csapod–Iván és az Újkér felé vezető utca keresztelődésében áll az iskola. A család úgy döntött, hogy ebben az isten háta mögötti faluban kell a tragikus halált halt Széchenyi szobrát felállítani, de úgy, hogy az István király ünnepén – Széchenyi névnapján – 1860. augusztus 20-án már álljon. A szobor nyíltan nem ábrázolhatta Széchenyit, ezért határozta el a szűkebb családi tanács: *Crescentia* asszony és két fia, Béla és Ödön, hogy a szoboralakon Szt. István, az első magyar király öltözéke legyen, és a Legnagyobb Magyar arcát mintázzák rá a katonaalakra. A mintát az osztrák Hans Anton *Gasser* által (1817–1868) 1859-ben, Döblingben készített mellszobor szolgáltatta. A mellkép a depresszióba esett Széchenyit mutatja, akit már az öngyilkosság gondolata foglalkoztat. *Gasser* bejár Döblingbe Széchenyihez, akivel bensőséges baráti viszonyban volt. A Napló szerint többször ebédeltek és vacsoráztak együtt, sőt Széchenyi még titkait is megosztotta vele. *Gasser* a beteg, tépelődő, gyakran gondolataiba merülő Széchenyit mintázta meg, akit nemzetének gondjai, problémái foglalkoztatnak. Az Akadémiát alapító Széchenyi képe – az idealizált férfiarca – megfelelt a XIX. század vége és a XX. század eleje Széchenyi eszményének, de a kortársak – köztük felesége és fiai – olyannak akarták látni Széchenyit, amilyen élete végén, a valóságban volt, ezért ragaszkodtak *Gasser* cseppet sem idealizáló szobrához. Ez a szobor-Széchenyit megviselt arccal, öregnek ábrázolja, s akik még a daliás huszárcapitányra emlékeznek, nem vagy csak alig ismernek rá Széchenyi vonásaira.

A család arra számított, hogy Széchenyinek ez a késői ábrázolása nem ismert annyira, hogy az emberek első pillanatra felismerjék, ennek ellenére *Gasser* portréja nem maradt sokáig rejtve a nemzet előtt. Népszerűsítése már közvetlenül az elkészülés után megkezdődött a bécsi császári és királyi porcelángyár útján.

Gasser szobra két kis méretű porcelán plasztikának is mintául szolgált. Ezeket *Gasser* szobrának elkészülte és a gyár megszűnése (1864) közti években készítette és terjesztette a bécsi gyár, egyiket a megtévesztő 1838-as évszámmal. Ugyanakkor aligha vitatható, hogy mindkét plasztika *Gasser* szobrához nyúlik vissza. Ennek ellenére a két plasztika között lényeges különbség van. Ez kiderül, ha összevetjük ezeket *Gasser* Vasárnapi Ujságban (1891. szeptember 27.) publikált szoborillusztrációjával. Mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy a soproni Liszt Ferenc Múzeum tulajdonában levő bisquit¹-mellképen Széchenyi arca öregebb, meggyötörtebb, mint azon a porcelán plasztikán, mely *Nagy Márton* pesti műgyűjtőé. *Nagy Márton* Széchenyi-porcelánján a szakáll nagyobb, göndörebb, mint a soproni változaton. Ez azt mutatja, hogy bár mindkét plasztika *Gasser* 1859-es modelljéhez nyúlik vissza, az egyik változatot átdolgozták, ennek következtében karakterben sem egészen hűen adták vissza.

Nagy Márton Széchenyi-mellszobra a figyelemreméltóbb, nemcsak ezért, mert ezen Széchenyi karakterisztikusabb, hanem azért is, mert jobban érvényesül rajta *Gasser* főlényes plasztikai biztonsága, anyagkezelése. Nem tudjuk, mi tette szükségessé a két plasztika közötti eltérést. Közrejátszhattak ebben a porcelán mögött álló eltérő érdekek és a két mintázó közti tudásbeli különbség is.

Az eredeti *Gasser*-mű vagy a két bisquit-szobor szolgált-e mintául a pusztacsaládi szobor Széchenyi-fejéhez, nem tudjuk. Tény, hogy *Gasser* szobra nemcsak olcsón megvehető vitrintárgy formájában, hanem köztéri szobor mintájaként is szolgálta és szolgálhatja ma is a Legnagyobb Magyar emléket, hiszen a szobor ma is ugyanott áll, ahol 1860 augusztusában felállították.

A szobor készítőjének neve is ismeretes: *Höller György* soproni kőfaragó – mint ezt a szoborról készült nyugtája tanúsítja. Eszerint a szobor, a családi döntésnek megfelelően 1860. augusztus 20-án már állt

¹ Bisquit = mázatlan porcelán.

Pusztacsalád főterén. Egykori kimutatások szerint teljes költsége 209 forint 16 krajcár volt, melyből a soproni kőfaragó kerekén 150 forintot vett fel. Szinte majdnem az egész költséget közadakozásból teremtetették elő, a családnak mindössze 10 forint 36 krajcárt kellett a költségekhez hozzátennie.

Egy tévedést kell korrigálnunk: az irodalomban úgy szerepel, mintha Széchenyi fiatalabbik fia, Ödön lett volna a szobor felállításának kezdeményezője (*Czenk: A pusztacsaládi Szt. István-szobor regényes története, Sopron megyei Népiújság, 1937. szeptember 12.*). Ezzel szemben nem Ödön, hanem az elsőszülött Béla vállalta, mint kegyúr a szobor „patronusságát”, 9 nappal annak felállítása előtt, vagyis augusztus 11-én. A kegyúr a szobor örökös fenntartására kötelezte magát annak a 25 osztrák forintnak a kamatjából, mely ugyancsak a 100 (meg nem nevezett) személy adakozásából gyűlt össze, *Kurucz Lajos* Pusztacsaládon, 1860. augusztus 25-én készített kimutatása szerint. A szomszédos Csapod 1873-as püspöklátogatási jegyzőkönyve sem Ödönt, hanem Széchenyi Bélát tekinti a szobor létrehozójának és fenntartójának. Az elsőszülött fiú volt az, aki a közadakozást irányította úgy, hogy az ajándékozók neve se derüljön ki. Csak egy adakozó neve maradt fenn: *Pongrácz Vendel* csapodi plébánosé, aki bátran vállalta a tiltott akcióban való részvételt. De vállalta a kockázatot *Simor János* győri megyéspüspök, a későbbi gyűjtőmecenás esztergomi érsek is, aki 1860. augusztus 16-i dátummal engedélyezte a szobor felállítását egyházmegyéje területén.

A szobor több mint 120 éves. Az idő megviselte a gyenge homokkövet. Különösen a szobor hátsó, északi része mállekonny, a ráülepedett moha miatt is. Az illetékeseknek sürgősen intézkedniük kellene a szobor állagának védelmében.

Katona Imre

Adalékok a Heves megyei egyházlátogatási jegyzőkönyvek néprajzi vizsgálatához*

Az utóbbi évtizedben egyre erőteljesebb figyelem fordult azon levéltári és más közgyűjteményi iratanyagok felé, amelyek még hasznos szempontokat nyújthatnak a néprajzi kutatás számára, de eddig csupán esetlegesen kerültek felhasználásra és értelmezésre. Ezek a források jelentékeny szerepet játszhatnak akkor, ha az emlékezet útján gyűjtött anyagot az idő nagyobb egységében kívánjuk elhelyezni, rendszerezni. Az egy-egy család és gazdaság felszereltségét, különböző tárgyi és eszközkészletét feltüntető *hagyatéki leltárak* (inventariumok) anyagának vizsgálata és feldolgozása hazánkban jelenleg már több helyütt folyik, s várhatóan az első nagyobb anyagközlések fogják kimutatni, hogy milyen mélységben és valóságossággal kaphat a korábbi évszázadokban élt elődök életmódjára vonatkozó kérdéseire választ ezek alapján a néprajzkutató és a gazdaságtörténész. Az inventariumok mellett azonban fel kell hívunk a figyelmet egy szintén jelentős és hozzáférhető irategyüttesre, az *egyházlátogatási jegyzőkönyvek* (Canonica visitatiók) anyagára.¹

Ezek (eltekintve most a dunántúliaktól) a vidékünket nagyban érintő hódoltsági viszonyok miatt a legrészletesebben többnyire a XVIII–XIX. századból maradtak fenn. A korábban mind egyházszerve-

*A témával kapcsolatosan lásd még Lánosz József írását a vértesszőlősi egyházlátogatási jegyzőkönyvről a *Honismeret* 1982. 4. számában. (Szerk.)

¹*Huszár Elemér: Az egyházmegye látogatása. Hittudomány folyóirat, 1909. 460. old., valamint uo. 1910. 42–92. old.*

²1805-től több település (pl. Sarud, Újlőrincfalva, Tiszanána) vizitációs anyaga vagy annak másolata az egyházmegye átszervezése után a szatmári püspökség levéltárába került át. – A „Heves és Külső-Szolnok törvényesen egyesült vármegyék” közigazgatási rendszere 1569–1876 között állott fenn. Lásd: *Soós Imre: Heves megye benépesülése a török hódoltság után. Eger, 1955., valamint uő.: Az egri érsekség leveitara. Levéltárak Országos Központja kiadványai. Eger, 1957. A jobbágyföld sorsa Heves megyében a XVIII. században. Eger, 1958.*

³Az Egri Érseki Levéltár (EEL) canonica visitatiókainak település szerinti anyaga jelzeteit közli *Soós Imre* 1957. – A teljes anyag mikrofilmen rögzítve 1981-ben került az Országos Levéltártól a Heves megyei Levéltárba (HML).

⁴EEL: 3412–3603. r. sz.

⁵Ehhez nyújt értelmezőszótár-szerű segédletet *Varga Imre: A Canonica Visitatio értelmező szótára. Vigília, 1978. 3. sz. 200–204. old.*

zeti, mind pedig közigazgatási szempontból nagy kiterjedésű egri püspöki egyházmegye, illetve Heves és Külső-Szolnok vármegye településeire vonatkozó jegyzőkönyvi anyag² tekintélyes részét ma is az *Egri Érseki Levéltárban* őrzik.³ Az 1746-tól 1831-ig terjedő időszakban keletkezett iratanyag⁴ latin nyelven készült, s ez a tény magyarázza, hogy kevés kutató merített e forrásból.⁵

Heves megyében csupán *Szántó Imre*⁶ és *Kovács Béla*⁷ tanulmányai említhetők, amelyekben az eredeti latin nyelvű anyag részleteinek önálló feldolgozását végzik el.

Tudnunk kell, hogy „a látogatás célja: a hitélet ápolása, az erkölcsök javítása s a látogatás alkalmával szükségesnek felismert intézkedések megtétele”.⁸ E sommás megfogalmazás mögött viszont egy igen aprólékos, szinte minden lényeges szempontra részletesen figyelő egyházi méltóság vezette vizsgálat húzódik meg, melynek során a püspök vagy (akadályoztatása esetén) annak hiteles megbízottja vizitációját „megkezdi az oltárszentség vizsgálatával. . .”⁹

A csaknem 30, fő kérdéskör és az arra adott válaszok adatai minden esetben jóval túlmutatnak a szorosan vett egyháztörténeti vonatkozásokon, s még a hagyományos szakrális jellegűnek számító témakörökhöz tartozó ismeretanyag is nyújthat pl. néprajzi szempontú információt. A *keresztység* témakörénél pl. megismerhető az adott település, összehasonlító elemzés során pedig egy-egy nagyobb vidék keresztelőkészítési szokásanyaga, a névadás hagyományai s a keresztstülők-keresztgyermek viszonyának alakulása. Az *ereklyék* esetében pl. külön kérdés érinti a kegytárgyokhoz fűződő babonás (pogány) tiszteletet, majd a záró utasításokban ismételtén kitér erre. Ugyancsak hasonló, gyakran az ősi hagyománytisztelő pogány vonásait vizsgáló kérdések szerepelnek a *kápolnákkal* és a *szentképekkel* kapcsolatosan. A helységek *temetőivel* kapcsolatos adatok a temető néprajzában igen gazdag tárházat nyújthatnak a kutatók számára. A különböző egyházi célt szolgáló *épületek* (iskola, plébánialak stb.) részletes leírása során pedig nemcsak azok formájáról és kivitelezéséről nyerhetünk érzékletes képet, hanem feltárul az ott folyó élet számtalan apró mozzanata is. Így pl. a plébános jellege, szokásai, viszonya a hívőkkel és az iskolás korú gyermekekkel, azok életkörülményei, magatartásuk, iskolai és iskolán kívüli tevékenységük.

Külön kérdéskör foglalkozik a „*nép viselkedése*”-vel, s az ezzel kapcsolatos észrevételekből színes és eleven kép mozaikjai tárulnak fel egy-egy községre vonatkozóan. Így maradtak fenn a gyakoribb bűnökre, kihágásokra, a házassági és az ünnepi szokásokra, a közerkölcsre, a leány- és legényszervezetekre, valamint a falu iskoláinak szociális helyzetére vonatkozó megállapítások. Végül, de nem utolsósorban hasznos segítséggel szolgál a *canonica* vizitatio anyaga abban is, hogy pontosabb képet nyerhessünk egy-egy település gazdálkodásáról, gazdasági viszonyairól, mivel a plébánia különböző (pénz- és természetbeni) javadalmait, azok formáját és származását alaposan részletezik a jegyzőkönyvek.

A fentebb említett, latin nyelven íródott anyag későbbi és részletesebb vizsgálatát számunkra már most megkönnyíti az 1746-os, valamint az 1766–67-es évek *Canonica* Visitatioiból készített fordítás, illetve kivonat, amely megtalálható az egri Dobó István Vármúzeumban.¹⁰ E fordítás anyagában főként a helyi egyház jellegére (plébánia, filia), a templom védőszentjére, a templomra (építés ideje, állaga), a temetőre, a vallásos társulatokra (konfraternitások), a körmenetek idejére és helyére, útszéli kisépitményekre (szobrok, kereszték, kápolnák), s a népesség felekezeti összetételére vonatkozóan értékelhető adatok.

Az 1746-os jegyzőkönyvekből itt most csak néhány kiragadott példát említnék meg. *Építmények* (plébánia, lakóház, templom): „részben kőből, részben fából álló” (Hevesaranyos), „a sekrestyés földbe vájt házban lakik, amely közel van az összeomláshoz” (Mezőszemere), „Az iskolamester házát katonai istállóból alakította át” (Bükkszék), „a kálvinista prédikátor háza patics, náddal fedve” (Tiszanána), „új, kőből épült egyház” (Egerszalók), „a templom alja kő, a többi része fából épült” (Bekőce), „kőből épült, síkfödémű, a sekrestye boltozott” (Besenyőtelek), „kváderkövekből épült, a hajó deszkafödémű” (Egerfarms) stb. *Nemzetiségi helyzetre* való részletes kimutatás mellett ilyeneket is olvashatunk: „a lakosság szlovák, a fiatalok nagy része kezd magyarul beszélni” (Szajla), „a lakosság szlovák, de egy molnár kivételével mind tud magyarul” (Terpes). A *népesedéstörténet* helyi vonatkozásai sem kerültek el a jegyzőkönyv összeállítóinak figyelmét, akik Fedémesen tapasztalták, hogy „kb. 20 év alatt csak 2 házasság volt, évente 1–2 keresztelés”. Szép számmal sorolnak fel a vizitációk *malmokat, földrajzi neveket*, minden községben – a 18. században reneszanszukat élő – *kőfaragás és szobrászat* népi emlékeit (szobrok, kereszték), a nagy kultuszukat élő *hordozható Máriákat*, valamint néhány község pusztai *tartozékait* (pl. Kömlő, Kiszűzes, Fajzat, Hídvég), Kompolton pedig a „*majorságban* dolgozó magyar, német és szlovák nyelvűek”-et említik. A sarudi gabonátárolás gondjait így foglalják össze: „mivel a föld alatti vermeket az áradás előnti, a gabonát a plébános a sekrestyében tartja.” (!)

⁶Szántó Imre: A katolikus népoktatás helyzete Heves megyében a visitatio canonicak tükrében 1750–1850. Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve III., 1957. 151–196. old.

⁷Kovács Béla: Flagelláns körmenetek az egri egyházmegyében a XVIII–XIX. században. Archivum 2., Eger, 1974. 47–58. old.

⁸Huszár Elemér: i. m. 1909. 464. old.

⁹Huszár Elemér: i. m. 1909. 468. old.

Az Esterházy Károly püspöksége (1762–1799) alatt végzett egyházlátogatások jegyzőkönyveiben már több, és a korábbiaktól bizonyos fokok eltérő bejegyzést is találhatunk.¹¹ Itt és főként az utasítások (tiltások, rendelkezések) részében számos népszokás meglétére utaló adat fedezhető fel; lévén erre is érvényes, miszerint csak az tiltható, ami létezik. Így említik meg a legtöbb helyen, hogy a püspök tiltja a *fonóházat*, a *húsvéti locsolkodást* (Feldebrőn és Pétervárásnál pedig a mindkét nembeli harmadnapi locsolkozását!), a *búcsú napi zenés mulatságot*, táncot, lányok és fiúk közös *labdajátékát*, a *posztrikot* (ételhordás a gyermekágyas asszonyoknak), szabályozzák az életkor és nemek szerinti *templomi ülérendet*. Istenmezején külön tiltják a község közelében levő forráshoz vezetett kőrmeneteket és a *forrás megállását*, amit gyaníthatóan egyfajta pogány rítus vallásán köntösből továbbélő szokásgyakorlatának tartottak. Tiszabón a *Szent Iván-napi tűzugrást* tiltják, s habár ezt máshol nem jegyezték fel, ismerve a szokás igen elterjedt voltát, azt az egyházmegye több településén is megtehették volna.

Amint talán ebből az igencsak vázlatos, a további és részletes elemzésekhez csupán néhány szempontot adó ismertetésből is kiderül, a néprajzi kutatás számtalan területéhez nyújthatnak számottevő adatokat az egyházlátogatási jegyzőkönyvek. Mivel a bennük rejlő anyag számos, egykorú forrásnál – bizonyos fokok – teljesebben fogja át egy-egy település életének keresztmetszetét, ezért talán nem érdektelen az az óhaj, hogy *teljes egészükben és anyanyelvünkön* tárhassuk fel a népi életmód, szokás- és hagyományvilág e kevésbé ismert s még újabb ismereteket rejtő tárházát.

Kriston Vizi József

Demokratikus ifjúsági mozgalmak az 1940-es évek első felében

1942. elején összegyűltek a magyar demokratikus ifjúság legjobbjai a Kabai Márton Kör által rendezett konferenciára. Tervük volt: megvitatni a magyar nemzet és a magyar ifjúság sorsproblémáit és közös kiutat keresni abból a zsákutcából, amelybe a magyar uralkodó osztályok háborús politikája sodorta az országot.

A politikai barométer ez év elején viharos tavaszt jelzett a kemény „téli” meglepetéseitől még fel sem ocsúdott országnak. Rövid fél év alatt a Horthy-Magyarország szembekerült a világ nagy részével. Hadat üzent a Szovjetunióknak, az Egyesült Államoknak és hadba lépett Magyarországgal Anglia is. A remélt és eddig menetrendszerűen valóra vált „villámháború”, a Blitzkrieg elmaradt, helyette Moszkva alatt Hitler elszenvedte első nagy vereségét. 1942 tavaszára nyilvánvalóvá vált az is, hogy a Szovjetunió, Anglia és az Egyesült Államok együttműködése nem átmeneti jellegű, hanem olyan katonai szövetség, amely a benne feszülő ellentétek ellenére, a fasiszta tábor megsemmisítéséig fennmarad.

Az ország szempontjából kedvezőtlen világfejeményeket hasonló belső események követik. A magyar kormány teljesíti Hitler követelését, s hozzájárul 250 ezer ember, a 2. magyar hadsereg frontra küldéséhez. Ugyanezekben a napokban Bácskában halomra gyilkolják a szerb lakosságot. Ez a tett az ország szekerét kibogozhatatlanul – erkölcsileg is – a náci Németországhoz köti. A történetek még az uralkodó osztályok táborában is elégedetlenséget váltanak ki, de lépéseik – amint ezt a Kállay-féle hintapolitika bizonyította – nem a náci oldaláról való leszakadást, hanem a háborúba még mélyebbre merülést eredményezik. S ekkor – 1942 tavaszán – jelentkezik nyílt zászlóbontással az a másik Magyarország, amely a demokratikus és Hitler-ellenes erők összefogásával és határozott programjával megjelöli azt az utat, amely az országot kivezetheti a háborúból.

Az ország háborúba lépése a demokratikus erőket még szétforgácsoltan találja. A kommunisták azok, akik elsőként szólják közös frontra mindazokat, akik szemben állnak a Hitler oldalán viselt háborúval és hajlandók együttműködni a független, szabad, demokratikus Magyarország megteremtéséért. A KMP Központi Bizottsága 1941 őszén kiadott felhívásában közös harcra szólítja az ország összes Hitler-ellenes erőit: „Minden politikai látókörrel rendelkező, hazafias ember egyetért abban, hogy jelenleg félre kell tenni az elválasztó ellentéteket és csak a közös nemzeti érdekeket szabad szem előtt tartani. Létre kell hozni egy németellenes nemzeti összefogást, amely a nemzet ellenállását egyesíti a szolgálatító törekvések ellen...” – olvasható a felhívásban.

Kezdetben a nemzeti összefogás szükségességének megértetése és az adott lehetőségek kihasználása: az összefogás propagálása és népszerűsítése áll a munka középpontjában. Mind több baloldali, illetve Hitler-ellenes polgári lap ad teret az antifasiszta nemzeti egység gondolatának, s egyre több politikai szervezet, vagy közéleti személyiség tesz hitet a nemzeti erők tömörítésének szükségessége mellett. A

¹⁰ A fordítást és a kivonatolást Kovács Béla levéltáros készítette 1970-ben, akinek szóbeli közléseiről itt mondok köszönetet. – Az anyag a Vármúzeum ún. Palóc Adattárában PA: 62–70, valamint a PA: 64 és 65–70 tételszámok alatt található. Itt szerepel a P. Madar Ilona által kivonatolt anyag egy Hatvanra vonatkozó része 1829-ből. Száma: PA: 67–70.

¹¹ PA: 64–70 (Heves megyei), valamint PA: 65–70 (Külső-Szolnok területe).

propagandát 1941 őszén már antifasiszta megmozdulások, tüntetések kísérik. Ezek jelzik az új erők születését. 1941 karácsonyán pedig sor kerül a Népszava híres ünnepi számában az „együttgondolkodók”, a népfrontos tábor nyilvános jelentkezésére. Ezzel az antifasiszta összefogás, a függetlenségi mozgalom kilépett elszigeteltségéből. Politikája – a számot követő sajtóvihar révén is – a széles közvélemény elé került, legalizálódott.

1942 elején az „együttgondolkodás” mellett elérkezett az ideje a „cselekvő együttműködésnek”, az antifasiszta erők szervezett tömörítésének és tömegeket mozgató nyilvános jelentkezésének. A KMP Központi Bizottsága úgy vélte, adva vannak a feltételek a demokratikus és náciellenes csoportok közös szervezetbe tömörítésének és egy közös platform megfogalmazásának. A KMP 1942 februárjában megjelent központi lapja, a Szabad Nép erről a következőképpen vélekedett: „A Nemzeti Harci Front jelszava: a szabadság, függetlenség biztosítása és a demokratikus átalakulás megvalósítása rövid idő alatt a legszélesebb rétegek szimpátiáját nyerte meg. A munkás és paraszttömegek hangulatát helyesen felismerve a Szociáldemokrata Párt és a Kisgazdapárt magáévá tette a célkitűzések legnagyobb részét. A többi kispolgári pártok... egyelőre még bátorlalan helyesléssel támogatják a front alakulását.”

A kommunisták, a velük szimpatizálók 1942 tavaszán minden erőt a közös front létrehozására és 1942. március 15-én antifasiszta tüntetés megszervezésére mozgósítottak. A KMP Függetlenségi Bizottsága, melyet Schönherz Zoltán, Propaganda Bizottsága, melyet Rózsa Ferenc vezetett, a Budapesti Területi Bizottsága, melynek tagja volt Kádár János is, a művészek szövetsége Goldmann György, Hont Ferenc és mások vezetésével hozzalátott az antifasiszta front létrehozásához. A munka legális centruma, a központi szervezői az SZDF és a szakszervezetek baloldali vezetői, a Népszava szerkesztőségében és az Országos Ifjúsági Bizottságban dolgozó kommunisták. A szervezésbe bekapcsolódtak a népi írók: Darvas József, Kovács Imre, olyan polgári közéleti politikusok, mint Bajcsy-Zsilinszky Endre, Szekfü Gyula, Wesselényi Miklós és mások. A munka irányítására és összehangolására operatív szervező bizottság alakult: tagjai között volt Földes Ferenc, Kállai Gyula, Kovács Imre, a rádiónál dolgozó Ortutay Gyula.

1942 február második felében elkészült a tervezett közös front programja, amellyel ez időben már csaknem 60 közéleti személyiség, politikus, író, újságíró, neves művész fejezte ki támogatott egyetértését. A belügyminiszter – Keresztes-Fischer Ferenc – nem zárkózott el ugyan a szervezet legális működésének engedélyezésétől, de feltétele volt a szervezet nevének és programjának olyan megváltoztatása, amely kizár minden politikai tömörülésre és célkitűzésre való utalást. Így lett a bizottság neve Magyar Történelmi Emlékbizottság és kimondott célja az 1848-as történelmi ereklyék gyűjtése, a hagyományok ápolása. A bizottság megalakulását, célját és az aláírók nevét 1942. március 1-én közölte az SZDP központi lapja, a Népszava.

A Történelmi Emlékbizottság megalakulásának hivatalos bejelentése után felgyorsult a szervezőmunka, és a március 15-ére tervezett tüntetés politikai, szervezeti és ideológiai előkészítése. Megszületett a Petőfi-jelvény, megjelent a Petőfi útján kötet, amely tulajdonképpen a nemzeti összefogás politikai programjának is tekinthető – pótolva a bizottság felhívásából a belügyminiszter által töröltek. „Az emlékbizottságban és a tüntetés előkészítésében olyanok vettek részt – írja Darvas József, akik sok politikai vagy világnézeti kérdésben más-más felfogást vallottak, de abban, hogy az ország függetlenségét a Hitler-fasizmustól meg kell védeni és hogy a háborúban való részvételünk nemzetvesztő politika, mindannyian egyetértettünk.”

1942 februárjában és márciusában tehát lázas készülődés folyt, hogy a másik, a jövő Magyarországa valóban cselekvően, az egész ország közvéleményét mozgósító tettekkel szőljön bele az uralkodó osztályok nemzetáruló politikájának megfékezésébe. Ebben a küzdelemben jelentős szerepet vállalt a demokratikus magyar ifjúság is, amely éppen ezekben a napokban fogalmazta meg a Kabai Márton-kör konferenciáján közös gondolatait, a demokratikus Magyarország mellett cselekvőkészségét és alakította meg munkás-, paraszt- és diákfiatalokból azt az Ifjúsági Bizottságot, amely elsőként csatlakozott, mint szervezett testület a Magyar Történelmi Emlékbizottsághoz.

Az ifjúság legjobbjai már a harmincas évek második felében bizonyosságát adták annak, hogy képesek a közös fellépésre, az antifasiszta népfrontpolitika támogatására. Gondoljunk csak a Debreceni Diétára, ahol a kommunista, szociáldemokrata fiatalok és haladó gondolkodású egyetemmel hallgatók mellett ott vannak a Soli Deo Glória képviselői és mások. Az 1937-ben alakult Márciusi Frontban meghatározó szerepet játszottak a fiatalok. 1938–1939 augusztusában a munkás–paraszt fiatalok találkozási ugyancsak az egymásra találás, a háború és a fasizmus elleni harc közös ügyét szolgálták.

1941 nyarán – a szovjetellenes háború kitérésének előestéjén – a KMP KB szorgalmazására a kommunista, szociáldemokrata és szakszervezeti ifjúmunkás fiatalok – mintegy 140-en – Ságvári Endre vezetésével azzal a céllal gyűltek össze, hogy megteremtsek egy széles ifjúsági összefogás politikai és szervezeti feltételeit, és augusztus 20-án újabb ifjúsági találkozózt rendezzenek, de már nemcsak munkás–paraszt, hanem értelmiségi fiatalok bevonásával. Határozatukban külön kiemelték, hogy meg kell találni az együttműködés lehetőségeit a különböző vallási ifjúsági szervezetekkel is. A háború az 1941. augusztus 20-ára tervezett konferenciát elsöpörte, de az ifjúsági összefogás gondolatát nem. Az Országos Ifjúsági Bizottság – a KMP politikájának szellemében – 1941 kora őszén a magyar ifjúság antifasiszta egységének megteremtésére szólítja fel a magyar fiatalok legjobbjait. „Lehet, hogy az ifjúsági egység jelszava ma még sokak előtt kissé idegenül hangzik – olvasható a Népszava 1941. szeptember 28-i

számában. Mi azoknak a rétegeknek az összefogását hirdetjük, akiket gazdasági és politikai érdekeik az adott viszonyok között a munkásosztály közelébe hoznak... A munkásifjúság félretette az előfeltételeket és baráti jobbát nyújtja az említett társadalmi rétegek ifjúságának, diákságának, fiatal szellemi munkásainak. Szeretnők, ha ők is... közösséget vállalnának velünk egy olyan ifjúsági egységben, amelyet a mostani idők követelnek tőlünk."

A felhívást tettek követték. A kommunista fiatalok hamarosan megtalálták a közös hangot a Bolyai-kollégistákkal a parasztfőiskolásokkal, de eljutottak a Teleki Pál Intézet, a Horthy Miklós kollégium, az Eötvös kollégium fiataljaihoz, diákjaihoz is. Ennek eredménye, volt, hogy 1941. november 1-én a Kerepesi úti temetőben Kossuth és Táncsics sírjának megkoszorúzásakor a munkásfiatalok mellett a diákok legjobbjai is ott vannak.

Az eredmények láttán – a KMP-hez hasonlóan – a kommunista és szocialista fiatalok is úgy látták, adva vannak a feltételek az ifjúság antifasiszta egysége szervezeti kereteinek megteremtéséhez. 1941. december 7-én a Népszavában az OIB javasolta: „a magyarur érző és gondolkodó ifjúság különböző rétegeinek képviselői” üljenek össze és tárgyalják meg az ifjúság „legégetőbb sorskérdéseit”. Egy héttel később az OIB kezdeményezte, hogy addig is, amíg az ifjúsági parlament létrehozásának konkrét feltételei adva lesznek, „az Ifjúság Szavának hasábjain szándékozunk nyilvánosságot adni” olyan vitának, amely „a magyar ifjúság legsürgetőbb feladataival foglalkozna”. A munka két irányban folyt. Az OIB egyrészt kereste a konkrét kapcsolatokat és gyakorlati megoldásokat egy ifjúsági parlament összehívásához, másrészt elkészített egy olyan programjavaslatot, amely az antifasiszta ifjúság egységes táborának akcióprogramjává válhat. A javaslat készítője Orbán László és Ságvári Endre volt, s e fontos dokumentum a Népszava 1941-es karácsonyi számában látott napvilágot.

A programjavaslat bevezetőjében felszólította az ifjúság különböző rétegeit, egyrészt, hogy mondják el véleményüket, tegyenek javaslatokat, másrészt vállalják „a megoldásra váró feladatok és konkrét célok érdekében az összefogást”. Leszögezte, hogy a javaslat egyetlen résztvevőt sem készítet arra, hogy gazdasági és társadalmi helyzetéből fakadó érdekeit, szemléletét feladja. A magyar ifjúság legégetőbb, megoldásra váró problémáit részletezve megállapította, hogy az ifjúságnak részt kell vállalni a nemzet egyetemes érdekeiért való harcban is, ha saját problémáit meg akarja oldani. „A nemzet függetlensége, a nép szabadságjoga és a dolgozók szociális jóléte az a hármas pillér – hangsúlyozta a javaslat –, amely az ország önálló létének és boldogulásának az alapja kell, hogy legyen.” Az OIB felhívása nem várt visszhangra talált. Felnőttek, ifjúmunkások, parasztfiatalok, diákok szóltak hozzá, szorgalmazva a konkrét gyakorlati lépéseket. A hozzászólók a javaslatok, elképzelések sokasága mellett mind sürgetőbben vetik fel azt az igényt, hogy olyan fórum megteremtésén kell fáradozni, ahol az ifjúság egyes csoportjainak képviselői megvitathatnák a konkrét teendőket. Szepesi György egyenesen olyan társaság, vagy társaságok létrehozását szorgalmazza, ahol az ifjúság minden rétegének képviselői elmondhatnák véleményüket, „teret engedve egyrészt a speciális ifjúsági problémáknak, másrészt az egyetemes nemzeti kérdések megvitatásának.” Mások azt hangoztatták, hogy ne csak a Népszava, hanem a Kis Újság, a Friss Újság és más lapok is nyújtsanak fórumot az ifjúság közös ügyének. Javaslatok hangzanak el arra is, hogy keresni kell az ifjúság különböző rétegei között a személyes kapcsolatot, létrehozni Magyar Ifjúság Könyvtárát, azaz olyan lap, vagy időnként megjelenő „füzet” kiadását, amely bátran felvetné az ifjúság problémáit, javaslattevő, cselekvésre ösztönző szerepet vállalna. Egy február 8-i hozzászólás az értelmiségi és dolgozó ifjúság olyan közös fórumának a megteremtését szorgalmazza, amely lehetővé tenné egymás jobb megismerését és megértését, hogy „a magyar értelmiségi ifjúság megismerje a magyar múlt alakító erőit, s így közelebb jusson a függetlenség és szabadság igazi értelméhez”. A kommunista Földes Ferenc viszont arra hívja fel a munkásifjúság figyelmét, ahhoz, hogy „megalálhassa az utat az egész magyar ifjúság felé, hogy megteremthesse ifjúsági téren a köz megkövetelte nemzeti egységet, meg kell ismernie és magáévá kell tennie a magyar múlt minden értékét történelmileg, tudományosan és művészetileg egyaránt.”

Erdei Ferenc hozzászólásában arra figyelmeztet, hogy mekkora felelősség hárul a munkás és értelmiségi ifjúságra akkor, amikor vállalni akarja és vállalni kell a parasztifjúság széles tömegeinek politikai öntudatra ébresztését és a tervezett közös akcióba való bevonását. A kommunista Nagy István viszont arról ír, hogy nem kell a fiataloknak valami merőben új úton kutatni. Vannak már együttműködésének olyan kezdeti és eredményes akciói, amelyre bátran építhet. Ilyen 1848–49., de közelebbivel is szolgál: az 1937-es Márciusi Front, a pozsonyi ifjúsági parlament, vagy éppen a Vásárhelyi Találkozó.

Az Országos Ifjúsági Bizottság az ifjúsági ankét során érkezett levelek, cikkek, észrevételek nyomán 1942 január végén már úgy látja, hogy „az ifjúságon belül erősödik a munkás, paraszt és értelmiség legjobbjainak az a tábora, amely egyetért a független, szabad, demokratikus Magyarország követelésében... Mindjobban tisztul egy ifjúsági szabadságfront kialakulásának szükségessége”. Ezt a célt kívánja szolgálni az OIB által 1942. február 19-ére Budapestre meghirdetett „Ifjúság Szava” kultúrest, az OIB által felkarolt falusi vándorkönyvtár-mozgalom, s mindenekelőtt a Soli Deo Glóriával felújított kapcsolat.

A kommunisták, a szocialista fiatalok, az antifasiszta erők nem először találnak kapcsolatot a Soli Deo Glóriához. Az első együttműködés, közös fellépés még az 1930-as évek közepéhez nyúlik vissza, amikor közösen vesznek részt és lépnek fel a debreceni egyetemisták közös fórumán, a Debreceni Diétán. Majd ott találjuk a kommunista fiatalokat az 1935-os balatonszárszói találkozón és élvezve a Soli Deo Glória

támogatását a Márciusi Front is. A Márciusi Front szétesése után az együttműködés túlságosan is alkalmoszerűvé vált. A kapcsolat elsősorban a Hont Ferenc vezette művészeti kollégium révén maradt fenn. Többször került sor közösen szervezett előadásokra, előadóművészeknek a Soli Deo Glória rendezvényein fellépésre. Magyarország háborúba lépése, az ifjúsági egységtörekvések megerősödése után mindkét fél kölcsönösen keresi egymást és ennek során a régi kapcsolat megújult.

1942 elején, amikor Somogyi Imre, illetve Somogyi Miklós révén a munkásfiatalok tudomást szereztek a Kabai Márton kör által tervezett konferenciáról, Ságvári Endre javaslatára azonnal bekapcsolódtak az előkészületekbe. Hamarosan megegyezés született a közös részvételről is. Így az eredetileg diákfiatalok számára tervezett konferencia a munkás, paraszt, értelmiségi fiatalok közös találkozója, tartalmában és kereteiben is egy demokratikus ifjúsági szabadságfront előkészítésének fontos állomása lett. Ennek megfelelően szélesedett a résztvevők és előadók tábora is.

Az előadók között a népi írók: Darvas József, Erdei Ferenc, Féja Géza, Kovács Imre, Veres Péter mellett ott találjuk Nagy Istvánt is. Megjelentek az OIB, a kerületi szociáldemokrata ifjúsági csoportok és a szakszervezetben dolgozó ifjúmunkások. Sipos Gyula vezetésével az alakuló Györffy-kollégium küldöttei. A másik oldalról pedig a 150 főnyi résztvevő között ott találjuk a KALOT képviselőit is. Az egy héti tartó, vitákban bővelkedő tartalmas konferenciát a kommunisták nagyra értékelték. A KMP központi lapja, a Szabad Nép megállapította: első lépés volt az ifjúsági egység felé. E konferenciával „az eddig csak elméletben levő ifjúsági szabadságfront gyakorlatilag a megvalósulás útjára lépett. Feladatunk most ezt az együttműködést továbbvinni, megszilárdítani, ezen keresztül a dolgozó ifjúságot bevonni a független, szabad és demokratikus Magyarorszáért harcolók frontjába.”

A Kabai Márton kör konferenciáján határozattá emelt elképzeléseket – az Ifjúsági Bizottságot, a közös újságot, március 15-e megünneplését – az OIB is olyan eredménynek tekintette, amely biztos alap a továbblépésre. Március 1-i „Közös cselekvést!” című felhívásában már a közösen elhatározott célkitűzésekért közös küzdelmet sürget. „Rendezzen a szabadságszerető magyar ifjúság politikai pártállásra és társadalmi rétegződésre való tekintet nélkül, közös március 15-ét szerte az országban” – olvashatjuk a Népszavában. A felhívás eredményeként március 15-én, a Petőfi szobornál lezajlott – a korszak legnagyobb – antifasiszta tüntetésén igen sok fiatal, munkásifjak, diákok vettek részt, közöttük számosan a Kabai Márton kör konferenciájának résztvevői.

Mint ismeretes, az antifasiszta mozgalomra, s benne a kibontakozó ifjúsági egységre fellendülésének csúcspontján mérte a Kállay-kormány a legnagyobb csapást. Az 1942-es tavaszi nyár rendőrségi akciók, tömeges letartóztatások és internálások derékba törték az antifasiszta függetlenségi mozgalmat, felszámolták az Országos Ifjúsági Bizottságot, megtörték a Soli Deo Glória, s főleg a Kabai Márton kör lendületét. A munkás és értelmiségi ifjak közös egymásratalálását azonban nem tudták végleg megakadályozni. 1943 augusztusában Balatonszárszón ismét a Soli Deo Glória ad otthont a cselekedni akaró és jövőn munkálkodó különböző pártállású és világnézetű, de a haza sorsát szíven viselő ifjaknak. Ez az út vezetett el 1944 őszén – a legsötétebb időkben – ahhoz a közös összefogáshoz, amely Magyar Ifjúság Szabadságfrontja néven kísérelte meg az ifjúság ellenállásának megszervezését. S a felszabadulás után ezekre a történelmi harcokban született eredményekre támaszkodva bontakozott ki a demokratikus, majd szocialista ifjúsági egység megteremtéséért folyó kemény, tévedésektől, torzulásoktól, hibáktól sem mentes küzdelem.

A független, szabad, demokratikus Magyarorszáért vívott küzdelem, benne 1942 tavasza történelmi tradícióink azon sorába tartozik, amelyre bátran támaszkodhatunk, hasznosíthatjuk tapasztalatait országunk szocialista nemzeti egységének kiteljesedéséért folytatott küzdelmünkben. Olyan történelmi tradíció, amely szerves része haladó múltunknak, s amely nemzedékeket tanít a szocialista haza és a haladó emberiség ügye iránti tiszteletről és megbecsülésre.

Pintér István

„Irodalmi házak” Nagybányán

Semmi különös nincs ezen a fényképen. Földszintes ház, három nagy ablak, magas kapualj. Polgárlakás, nem túl módos, a század elejéről. A járda szélén jóval fiatalabb fák. A ház mögött mai toronyépület, szokatlan kiképzésű erkélyekkel. Az már nagyváros. Érdekes lehetne a felvétel akkor is, ha csak a hajdani kisváros és a helyébe nőtt nagyváros találkozását fogná egybe képe. A járdán két fiatal, leány és fiú, kezükben táská. Iskolából hazatérő diákok? Vagy idősebbek, csak én vélem diákoknak őket? Kíváncsian néznek bele a fényképezőgép lenscéjébe, a kicsi házzal nem törődnek. Valamikor, a század elején az erre járó diákok a kapura figyeltek volna: nem lép-e ki rajta Németh József tanár úr, akit köszönteniük illik?

A látvány megismételhetetlen. A fényképész a ház utolsó pillanatait örökítette meg. Zavarta ez a kicsinnyé lett ház az új utcaképet, a hódító nagyvárost, hát lebontották. A fényképen még háttérben álló toronyépület előrelépett: a megyei közigazgatási palota része. A fotós azért figyelt a hajdani családi házra, mert 1901. április 18-án itt született *Németh László*.

Gyermeki emlékei sem lehettek szülővárosáról, Nagybányáról, hiszen édesapját már a következő évben Szolnokra helyezik át. A serdülő Németh László nagyszüleinél, Szilason tölti a nyarakat; a Medve utcai elemiben és a Toldy reálban eszmél a világra. De hetedik gimnazista korában egy nyaralásra eljön Bányára. A Morgó oldalában, apja egyik tanártársának a szőlőjében tanyázik. Nagyon ritkán megy le a városba, el-elsétál a bányához, de inkább a tájban gyönyörködik és gyümölcsöt szed. „Az alma kilenc változata versengett benne, pármének, kormosok, valamennyi nemes faj” – írja egy elképzelt nagybányai kertről. A botanikus révbe ér című novellájában. Talán ez a nyaralás ihlette ifjúkori zsenyéjét, nyomtatásra nem került verses drámáját, amelynek címe: Nagybánya. Németh László a maga írói fejlődésében fontosnak tartotta ezt a nyaralást, itt ismerte meg – Elek Artúr antológiájából – az új magyar irodalmat, vagy öt-hat Ady-verset, Babits-költeményeket. „Közvetlenül eljövetelek előtt bált rendeztek Nagybányán, ahol ők, legényecskék pótolták a harctéren levő korosztályokat.” (Vekardi László)

Eltűnt a szülőház; ki ismerné a szülőhegyen a hajdani nyaralót? Németh László megfoghatatlanná vált emléke itt van mégis. Hivatkoznak rá, számon tartják a város szülőttei között. Így, testetlen hagyományként, vagy talán éppen ezért. A Bányavidék hűséges fia, Máriás József pedig – szatmári krónikás jelenleg – buzgón kutat minden nyomot Nagybányán, amely Németh Lászlóhoz elvezetheti. Ébren tartja a nagy író szülőhelyi emlékezetét.

Másik író-fia már tudatos polgára volt Bányának, és kellő elfoglaltsággal „a világ legbűbajosabb városának” nevezte. *Tersánszky Józsi Jenő* számára „meseváros” volt Nagybánya. „A piactere . . . kettős fedelű, öreg házaival, köztük azzal, amelynek erkélyéről Mátyás anyja, Erzsébet etette szelíd galambjait . . . valami hasonlíthatatlanul kedves benyomást keltett.”

Távolabb a régi főtértől, ha a Felsőbányára vivő útról az ortodox templomnál balra letérek, ódon utcában még ódonabb hangulatú házra találok. Recseg a padló a talpam alatt. Az előszobából nyíló ajtón lakat. A lakó bizalmatlan. Hol van ebből a házból Kakuk Marci derűs, kihívó bizalma? Innen szökött volna ki a kölyök Józsi Jenő csatangolni utcagyerekekkel, harangozni a toronyban, bolyongani a Zazar partján? Ide járt volna a tréfamester jó barát, Toncsi, aki éppen úgy értett a pajzán tréfákhoz és a karácsonyi betlehemezéshez, mint a dorombhoz, amelynek tudományát Józsi Jenő eltanulta, s egy életen át muzsikált rajta? Tersánszky életében a fiatalág színtere volt Nagybánya, egészen az érettségiig, tizennyolc esztendőn át. Történelemre Németh József tanította, jelesekkel jutalmazta, amiért értelmesen összefoglalta a tanári magyarázatot . . . Ezt a várost nagyon szerette volna viszontlátni (több évtizedes távollét után) a halálba készülő író. Nem jutott el a Zazar partjára. A „szabálytalan klasszikus” helyett Kakuk Marci maradt meg szabálytalan regényhősként a város emlékezetében, s az egész irodalmában.

Németh László szülőháza

„Kakuk Marci és társai fellázdak a polgári társadalom törvényei ellen, semmibe vették a kényszerű viselkedési normákat, a képmutató morált” – rajzolta meg a hajdani Nagybánya jellegzetes írójának alakját Pomogáts Béla. „Tersánszky életműve mégsem maradt morál nélküli, a regényekben és elbeszélésekben alakot öltő lázadás nem az erkölcs ellen támad, ellenkezőleg, egy hamis etika és illem helyett próbál valóban humánus morált teremteni. Tersánszky hősei ennek a természetesebb erkölcsnek a törvényeit keresik: az őszinteség, a szerelem, az emberi függetlenség szép erejét példázzák.”

Még egy jelöletlen „irodalmi ház”, közel Tersánszky hajdani otthonához, a Felsőbányai utcában, az evangélikus templom szomszédságában: Révai Károly egykori lakása. Abrudbányán született, az Érchegeység határozta meg a sorsát: bányahivatalnok lett és a román költészet fordítója. Egyik első magyar tolmácsolója Eminescunak, Cosbucnak. Költői, fordítói, lapszerkesztői tevékenysége már Nagybányához kötődik, egészen haláláig, 1923-ig. Fordításai – németből Heinét magyarította – és publicisztikai munkássága a híd-emberek között őrzi meg a nevét.

Révai Károly itt kiadott verskötetei és itt készült Heine-, Eminescu- és Cosbuc-fordításai bizonyítanak; nem volt jelentéktelen kisváros, egyszerű járási székhely, szürke bányatelep a hajdani Nagybánya a művelődésben sem. Még ama földszintes családi házak idején sem.

Beke György

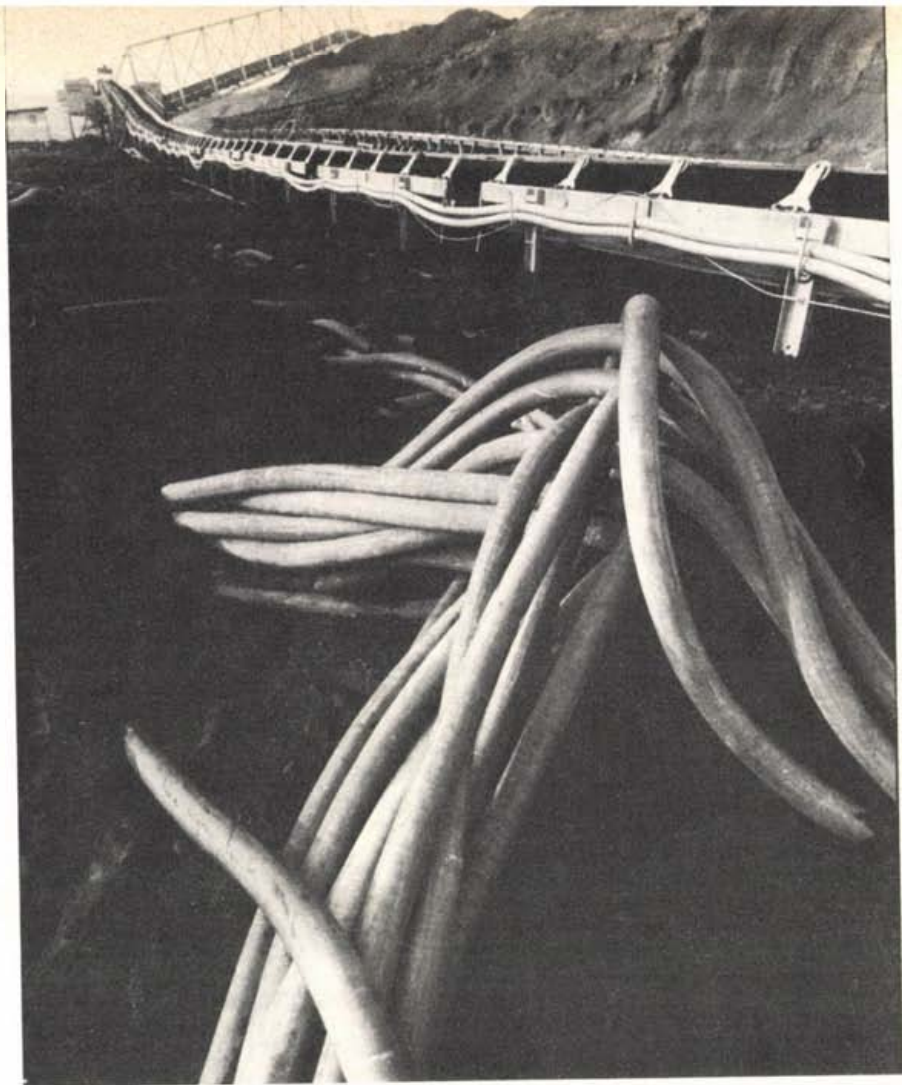
*Gy. Szabó Béla
metszete
Tamási Áron
szülőházáról*

TÁRLAT

FOTÓ: BENKŐ IMRE

**Külfejtés,
Gyöngyös-
Visonta**

A rákospalotai bíró emlékei a XIX. századból

*Bálint Sándorra emlékezem,
aki ismerte és szerette
a palotaiakat*

Rákospalota a Nagyalföldnek a Duna bal partján, Dunakeszitől északkeleti irányban fekvő, a gödöllői dombsággal, keleten és délen a Rákos patakkal határolt térsége. Lakottsága a Szilas-patak partjain feltárt, egymást váltó kultúrák tárgyi emlékei alapján négyezer éves. A területnek – amit szűkítsünk le a Rákos és a Szilas-patak közé – történelemformáló, életkörülményeket, foglalkozásokat kialakító hatása volt. A Dunának Káposztásmegyernél kiszakadó és Soroksárnál visszaömlő ágával határolt sziget elsőrendű legelőt adott az állattartáshoz. A Szilas-patak magasabban fekvő bal partján készített téli szállások teljesedtek állandó településsé.

A térszín kiválósága mellett két fontos adottságára is ügyelnünk kell: Pesttel való szomszédságára és a megyeri révré, a Duna fontos átkelőhelyére, ami állandó kapcsolatot jelentett Óbudával és Budával. Ha a Palotát övező középkori települések (Megyer, Szentmártonkáta, Regtelök) korai pusztulásának, illetve helységünk fennmaradásának okát keressük – talán nem tévedtünk –, ha az ország központjában lévő, e három várossal tartott viszonyára hivatkozunk. A Pesttel való kapcsolat mai napig is döntő a XV. kerületiek életében.

A palotaiak tősgyökeres magyarok. E kitünőségükhöz fűződik a föld, a termés, a jószág szeretete. A családfő téliidőben sokat olvasott fennhangon övéinek a bibliából és a zsoltárokból. A palotai református egyház a pesti és Pest környéki reformátusok erőssége volt.

Régi falubeliekhez hasonlóan most én is felolvasok, leírok néhány részletet *Tóth István* volt rákospalotai bíró 1904-ben készült életrajzából.

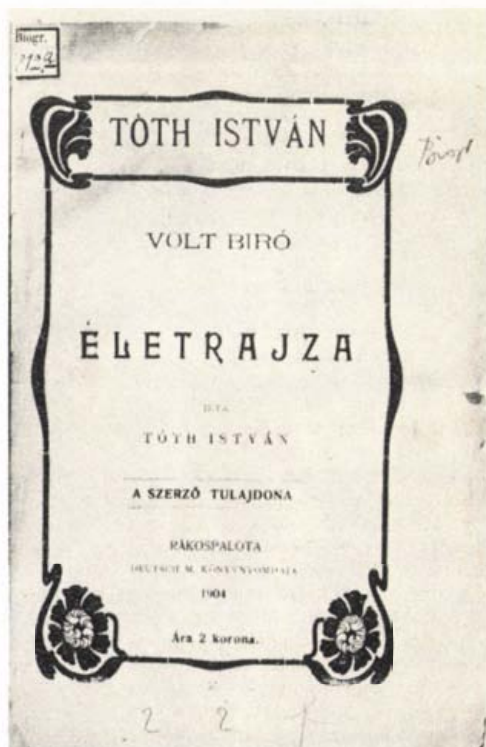
„... öregapám Biharos Tóth István volt Rákospalota község legutolsó rovásos bírója, ez időben még nagyon járta a kaloda és deres, ebből az időből maradhatott föl még a mai napig is a népek ajkán. *Midőn a csokonai rektor látogatásnál a barátját otthon nem találta. A kapufölibe írta föl, Csokonai vitéz Mihály, itt lakik a rektor tudós Ostyepka Pál, most kint jár a mezőn kukoriczát kapál, preczeptora a réten bíbicztójást keres tanítják a népet Kaloda és Deres.* (Kiemelés tőlem. V. G.)

... 1823 év márczius 5-én születtem, mely napon egy tehenünk és egy lovunk is megellett. Apámnak jól tudom, hogy igen kedves fia voltam a többi gyermekei között, emlékezem reá, hogy többször mondotta meglátszik rajtam, hogy márcziusban születtem, megtörtént velem, hogy 1829-ben téliidőben, nem lévén az udvaron kutunk, apám a jószágot az utcai közös vályús kúton itatta, én aki mindég szerettem apám közelében lenni, kimentem az utcára, melyre az itató vályúból a borjastehenünk fölemelte a fejét és bőgve felém szaladt (szarva közé kapott) de látván Isten a szükségét küldött mindjárt segítséget. Naszádi István átellenben lakó szomszédunk (református ember) a szőlőskertjéből jött egy vihogóval a kezében, a hátammögött termett és az bontotta kezeimközül a tehén szarvát, mire édesapám is odaérkezett, nyugodjanak békével! a lábam fején ejtett egy mély sebet a kormével, melynek most is meglátszik a helye, mert daczára a hideg télnek, mezítláb szaladtam ki a kuckóból az utcára az esemény után fájt irgalmatlanul, az időben a tizedik faluban találkozott egy doktor, gyógyszerár is 12-egy vármegyében. Sivalkodásonban anyám hóvat borogatta a sebemet, apám az idő alatt farkasalmalevelet keresett orvosságnak, mondván nézd fiam ezzel gyógyítottuk meg a kicsikó lábát is, mikor megvágta a

lábát a csoroszlyába. Ne sírj mondta apám ismét, magyarnak nem illő dolog sírni, tarcsd magad katonásan, meggyógyulsz még bíró leszel. Erre anyám nagyot nézett apámra és sírva kifogásolta szándékát, mondván, az én gyerekeket lóorvossággal nem fogod gyógyítani, azt mondom, ha addig élek is, még lecsillapultak, addig az én fájdalmaim is enyhülni kezdett egy kissé.

(1837. Megjegyzés tőlem. V. G.) . . . ör. Simon Pál evangélikus rektor körül fogta az édesapámat, hogy a csiktarcsei jegyző és rektor egy személyben, szeretné a fiát magyarul tanulni cserébe adni Rákospalotára, apám kérdezte? volna-e kedved elmenni fiam, én szólnék, édesapám megyek ha úgy akarja, s ez aztán vége legyen a csereberélgetésnek, s így 3 nap alatt a csiktarcsei Király jegyző áthozta fiát Rákospalotára, engem pedig vitt Csiktarcára . . . Azután következett a karácsony, az ünnepekre jóelőre Király János fia is, (Károly) megjelent *Petőffy* (Kiemelés tőlem V. G.) Sándor még akkor (Petrovics) iskolatársával nem volt alkalmam velük megismerkedni, mert ők megérkezésük után a szalonszobába foglaltak helyet, tehát Király Károly, Petrovicssal Aszódon járt iskolába.

. . . Amint reggelizés után kijöttek az udvarra a vadászfegyvereket sorba állítva dévajkodtak, én is oda húzódtam, Petrovics valaki által megtudta kiléteemet, no fiúk gyerünk, nekem mondja Petrovics te meg öcsém ved föl ezt a szerdást, ha lövünk te is kapsz a farkából, végig néztem Petrovicsot a foszlányos kabátjában, mert nekem akkor éppen új bárány bélésű kabátom volt, ez kissé elbizakodottá tett, azt feleltem Petrovicsnak, hogy azzal a girhes tarisznyával nem is keverem be kabátomat, nagyon furcsán vélekedik rólam Petrovics úr, ha azt hiszi, hogy tarisznyahordozója legyek, akkor a mi harangozónk jobban ismer engem, elmentek a kis tarcsai szőlők felé, Király Károly, Petrovics Sándor és egy paraszt fiú . . . én már a jelen volt Gulyásbácsival (mint aki uradalmi erdőkerülő volt) beszéltem akinek dupla puskája egész vadász szerkezetével megvolt, ideigérte és ide is adta 8 töltéssel . . . alig félóráig szimatoló szemfüleskedés után Isten csodája képen jött lassan baktatva felém egy izmos erős nyúl, gondolám, hogy akármit akar velem ez az elbizakodott vakmerő szörnnyeteg nehogy elgázoljon, én tovább nem várok a közeledésére, rádurrantottam, természetesen egyet ugrott, hogy jobban essen neki a pihenés . . . akkor mondta *Petőffy*, hogy még ilyen derék nyulat nem minden bokorban találni, ilyen fiatal vadásztól nagyon szép, és dicséretes, nem hiába mondja a magyar, hogy csak lakva ismerhetjük egymást, szólék én, és ha velehálunk, aztán rágyújtott *Petőffy* a makrapipájára, bár a *Petőffy* nevet csak a nagyidők és a 48-as korszak aranyozták meg, akkor láttam őt meg egyszer és utoljára, akkor láttam, hogy *Petőffy* nem lőt túl a célon, mikor engemet a szerhordozással kínált meg, mikor a múzeum előtt beszédet tartott, onnan elvo-

nulva mentek a filingerbe, én és Rókey József együtt mentünk az árral, én levett kalappal üdvözölve kérdeztem, hogy mindha ismernék egymást rámnézett és kérdezte hogyan? mondtam Csiktarcsáról, ... reám nézett felém lépve megszorongatott és azt kérde a jogász barátaitól fiúk tudtok-e arról, hogy én rajtam valaki valamibe kifogott volna, mindannyian egyhangúlag azt kiáltották hogy nem a válamra tette tenyerét, s mondá ez a fiatal polgártárs kifogott rajtam a csiktarcsai vadászaton és annak az áldomását most isszuk meg.

Abban az időben (1870-es években. Megjegyzés tőlem. V. G.) ... többször is kirándult hozzám Budapestről Rákospalotára majd egy hétre, majd többre és kevesebbre *Táncsics Mihály*, a jó öreg 80 esztendő második gyermekkorával emesélte egész élete korát, sorát ... azután elgyengült és nem jöhetett ki, csak feleségét küldte egyszer-másszor hogy látogasson meg ... egyszer csak kaptam a gyászlevelet, dr. Polónyi Géza országgyűlési képviselével mentem a temetésére, nyugodjon békével, ki több kötet saját kiadású könyveivel ajándékozta meg, és gazdagította a helybeli kaszinó könyvtárát."

Vámbéri Gusztáv

Népdalok a Galga-vidéken

A Galga-vidék a nyugati palócság legdélibb területe: helységei Budapest közelében, attól mindössze 50–70 km-re található. Ez a tájék a néprajz iránt érdeklődők számára ma úgy ismert, mint a hagyományörzés egyik legfőbb területe – mégpedig nemcsak Pest megyében, hanem országos viszonylatban is.

Sok neves kutató gyűjtött a palócok között. Bartók Béla már a század elején több mint 100 dallamot jegyzett le Turán. Muharay Elemér neve is közismert erre, s többek között Járdányi Pál, Sólyom Károly, Bartók János, Balla Péter is gyűjtött innen anyagot. Borsai Ilonának is egyik fő kutatási területe volt a palócvidék népzeneje: bár ő többnyire Heves megyében gyűjtött, a Galga-vidékkel is foglalkozott, s aktívan támogatta és szorgalmazta mások itteni munkáját is.¹

A Galga-vidéken a hagyományörzés régóta közügy. Igaz, a játék, a dal, a tánc továbbélési formái megváltoztak: ma már általában nem úgy szállnak „apáról fiúra”, azaz inkább anyáról, nagyanyáról a gyerekekre, unokákra, mint régebben. Az ezeket kedvelő gyerekek, fiatalok általában egy-egy gyermekcsoport, népdalkör vagy táncegyüttes tagjaiként, pedagógus vagy népművelő segítségével, közvetítésével ismerkednek a hagyománnyal. A falu élete megváltozott, kevesebb az alkalom is a játékra, dalolásra, táncra: elmaradtak a vasárnap délutáni leányséták, a karikázók, megritkultak vagy teljesen meg is szűntek a táncalkalmak. Még leginkább a lakodalom maradt meg többé-kevésbé hagyományos formában, s máig a népdal, néptánc spontán továbbélésének legfőbb alkalmá.

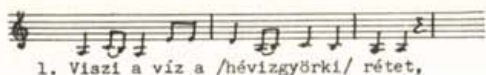
A tudatos hagyományörzés azonban ezen a vidéken is tovább élte a helyi kultúra kincseit. Legtöbb talán a népdalokat őrző, bemutató és terjesztő pávakör, asszonykórus. A népdal eredetileg nem színpadra „készült”, nem arra, hogy néhányan énekeljék, sokan hallgassák. Ellenkezőleg, mindenki énekelte, kidalolták magukból örömeiket, bánatukat. A csoportok tagjai számára ma sem csupán szereplési lehetőséget nyújt az éneklés, hanem szórakozást is jelent, közösséggé is kovácsolja őket.

Ezen a vidéken ma legnagyobb részben új stílusú népdalokat énekelnek, mint a palócvidék más területein (Borsod, Heves, Nógrád megyében) is. Az északabbra ismert régi stílusú dalok egy részét itt meg sem találjuk: szinte teljesen kiszorultak a Galga-vidékről, „cserébe” viszont az új stílus páratlan virágzásnak indult. Az egész ország területén elterjedt daloknak szebbnél szebb változatait éneklük itt izes előadásban, s természetesen vannak kifejezetten erre a területre jellemző dalok is.

Sajnos az íráskép, a kotta csak a dallam, szöveg és a díszítések jelölésére alkalmas, az előadásmód finomságai ilyen módon nem közölhetők, csak hallás után sajátíthatók el. Így is érdemes azonban a legszebb dallamok közül bemutatni néhányat.

Nagy részük tánchoz való vagy ahhoz is énekelhető. A Galga-vidék egyik legkedveltebb dallama a következő, melyet hajdan vasárnap délutáni leányséták alkalmával vagy karikázóhoz énekeltek. Mindig egy-egy jó hangú lány kezdte a dalt, aztán bekapcsolódtak a többiek is; így fűjték egyiket a másik után, zenekíséret nélkül. (1. kottakép)

¹ *Borsai Ilona*: Két jellegzetes palócvidéki dallam. *Honismereti Híradó*, 1973. 1–2. sz. 90–93. old.

1. Viszi a víz a /hévízgyörki/ rétet,

Közepébe' a bús gerlice fészket,

Bús gerlice csengő hangon azt éneklí,

Volt szeretóm, de már el kell felejteni.

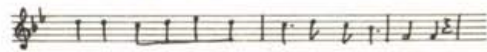
2. Viszi a víz a (hévízgyörki) rétet,
Közepébe' a slingölt zsebkendőmet,
Édesanyám, kihalászom a kendőmet,
Véle együtt a rég elhagyott szeretőmet.

Természetesen a falunév aszerint változik, hogy hol éneklík éppen a dalt: Bagon „piros bagi rétet”, Galgahévízen „nagyhévízi rétet”, Turán „szép turai rétet” hallunk.

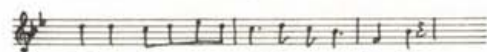
Szintén kedvelt karikázódallam az „Esik az eső...”: az általánosan ismert „Fecskemadár szállott a felhőbe” kezdetű dal változata. Az előzőhöz hasonlóan az új stílusú dallamok régiesebb rétegehez tartozik: ezt mutatja alacsonyabb szótagszáma, sorszerkezete és hangsora egyaránt. (2. kottakép)

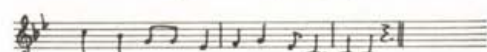
1. Esik az eső, nagy sár van az úton,

Ez a barna kislány sírva mos a kúton,

Sírva-ríva panaszolja az anyjának,

Viszik a szeretőjét katonának.

2. Esik az eső az árpattalóra,
Gyere, kisangyalom, ültess fel a lóra,
Gyengék a lábaim, nem bírok ráállni,
Szilaj a csikó, nem akar megállni.

A lakodalom megszabott rend szerint zajlik le, különböző eseményeihez más-más dalok tartoznak. A legtöbbet akkor fűjják, amikor a menyasszonyt, vőlegényt kísérik az esküvőre. Ilyenkor hallhatjuk az „Új a kocsim...” kezdetű dalt is. (3. kottakép)

1. Új a kocsim, vasaltatni akarom,

Esküvőre készül az én galambom,

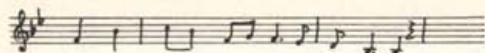
Muzsikaszó kihallík a mezőre, sej,

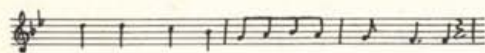
Fáj a szívem a régi szeretőmre.

2. Új a kendőm, el akarom hordani,
De az anyám nem akarja engedni,
Engedd, anyám, csak még egyszer kötöm föl, sej,
Jövő ősze a gyöngykoszorút teszem föl.

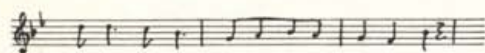
A katonák és a summások dalainak egy része közel áll egymáshoz, hiszen körülményeik és érzéseik (elutazás, búcsú, szolgálat, hazavágyakozás, hazatérés) sokban egyeztek. Gyakori, hogy a katonadal szövege summásszöveggé alakult egy-egy szó kicserélésével. Ilyenformán az „El kell menni katonának messzire” kezdetű dalt így is hallhatjuk: „El kell menni summáslánynak messzire”. (4. kottakép)

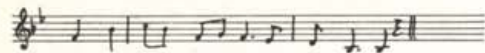
1. El kell menni katonának messzire,

Itt kell hagyni a babámat, nincs kire,

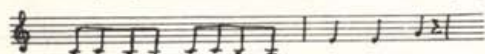
Terád hagyom, legkedvesebb pajtásom,

Éljed vele világotat, nem bánom.

2. Visszajöttem, legkedvesebb pajtásom,
Add vissza a szeretőmet, sajnálom,
Élted vele világotat idáig,
En majd élem koporsóm bezártáig.

A következő dal egyike a Galga-vidéken is megmaradt régi stílusú dallamoknak: párhuzama a csuvas népzeneben is megtalálható. A katoná- és summás-szövegekre jellemzően az elutazás, a búcsú motívumával kezdődik, folytatása azonban szerelmi dalszöveg. (6. kottakép)

1. Ez a gőzös ha elindult, hadd menjen,

Énutánam senki ne keseregjen,

Keseregjen minden lány a babája után,

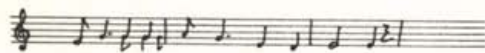
Én is kesergek a magamé után.

2. Fáj a fának, ha a fejsze levágja,
Fáj a lánynak, ha a legény gyalázza,
Engemet is meggyaláz egy semmirevaló,
A csizmámba kapcsának se volna jó.

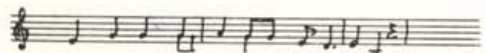
Utolsó példánkhoz katonadalszöveget is, szerelmi szöveget is közlünk, a kettő keveredése egy dallamon belül is igen gyakori. (6. kottakép)

1. Árpa, árpa, de szép tábla árpa,

Közepébe' van egy rezgő nyársfa,

Rezgő nyársfa válik a levelétől,

Én is válok a régi szeretőtől.

2. Leégett az aszódi kaszárnya,
Hová kötöm a lovam éjszakára,
Egész éjjel a jeges esőn ázik,
Látom a babám, a más ölibe' játszik.

A közölt daloknak szövegét is, dallamát is megtalálhatjuk a magyar nyelvterület más vidékein is. Fontos azonban hangsúlyoznunk, hogy a magyar népdal változataiban él, egy-egy dallamot csak a legritkább esetben találhatunk meg azonos formában két faluban. Még akkor is van eltérés, ha szomszédos falvak változatairól van szó, távolabbi helységeken pedig általában nagyobb a különbség. Másfelé kanyarítják a dallam vonalát, más szöveget vagy szövegváltozatot dalolnak rá, másképpen díszítik – megannyi olyan eltérés, amelyet fontos figyelembe venni és megőrizni. Ez a módja annak, hogy gazdag népdalvagyonunkat ne szűrjük ki, ne egységesítsük és ne tegyük sematikussá, hanem őrzük és ápoljuk a maga eredeti sokszínűségében.

Lázár Katalin

Halászat az Ung-vidéki Szirénfalván és Csicszerben

A két szóban forgó Ung-vidéki község halászatának, illetve halászati eszközeinek és módjainak bemutatásával az a szándékom, hogy felvillantsak néhány olyan hajdani halásztechnikát és halászszerszámot, amelyek közül némelyeknek használata a mai napig fennmaradt, mint például a *rekesztőhalászat*, a *szigonyos halászat* vagy a *kerítőhalászat*.

Ennek a zsákmányoló foglalkozásnak Szirénfalván különös jelentősége volt: mivel a harmadába vagy napszámba járó szirénfalvi ember, akinek a föld juttatta javak nagyon szegényes megélhetést nyújtottak, rá volt utalva, hogy kiegészítse szerény jövedelmét. A csicserieknél ugyan nem volt ilyen jelentősége a halászatnak, de azért ők is szívesen töltötték szabad idejüket a vizen. Ami a fogott halat illeti az „ugyanazon gazdához”, nevezetesen mindkét helységben élő zsidókhöz került, akik ezt, leggyakrabban az ungvári piacon értékesítették.

A szirénfalviak harmadában halásztak, így a nekik járó harmadrészt is a zsidónak kellett eladják, aki bérelte a Latorca azon szakaszát, mely gyakorlatilag elérhető volt a szirénfalviak számára. Ezzel szemben a csicseriek a leleszi prépostságtól vették bérebe a vizet, és vagy felében halásztak, vagy pedig – ellenértékként – bizonyos napokat kellett dolgozniuk a prépostság birtokán.

A mai halászati törvények ugyan tiltanak mindenféle szákos halászatot, az eszközök még ma is használható állapotban állnak (alkalomadtán) az öreg halászok rendelkezésére, bár már ritkán használják őket. Az egykori életformájukhoz való kötődés annyira rögződött bennük, hogy a hosszú téli hónapokat ma sem ülik át tétlenül, rendszeresen kötögetik hálóikat, amelyeket, lehet, már igénybe sem vesznek többé.

Mindkét faluban gyakran alkalmazott és kedvelt halászati mód volt a *rekesztőhalászat*, különösen a *szégyével* való halászat. Vesszöből font sövényvel átrekesztették a folyót, a *vész* végén pedig *szégyekaput* hagytak, „mellyen ülvé” *emelőhálóval* halásztak.

A szirénfalviak kedvenc halászszerszáma volt a *léssa*. Ezzel az archaikus halászszerszámmal *elrekesztették* a halak útját, illetve a halász által kívánt irányba terelték őket.

Jól ismert és meg ma is gyakran használt eszköz a *varsa*. Míg Szirénfalván az *egybejáratiút* használták, a csicseriek továbbfejlesztették, mégpedig úgy, hogy a *varsa* hátsó vége is nyitott volt, s így lett *kétbejáratiút*.

A varsás halászat tulajdonképpen passzív halászati módnak számított, a halász a víz alá süllyesztette a varsát, azután éjjelre ott hagyta, s másnap, harmadnap újból „lement a vízre”, hogy kiszedje a zsákmányt, természetesen csak akkor, ha szerencséje volt.

Az ősrégi halászati segédeszközök közül a *csónakot* is ismerték adatközlőim, de inkább nagyapáik korára emlékeznek (ez gyakorlatban a századfordulót jelenti nagyjából), akik még *csónakból* halásztak. Ők viszont már *ladikból*, amelyből maguk is nem egyet készítettek. A ladiknak a szirénfalviak esetében külön szerepe volt a halászaton kívül, mégpedig, hogy a gyakran vízjárta, egykor mocsaras, lápos területről, ladik segítségével takarítsák be és szállítsák haza terményüket. De mint közlekedési eszköz is helyet kapott az emberek életében, ugyanis ezzel bonyolították le a „vízi forgalmat”, azaz a Latorca túlsó, battányi oldalra való átjutást.

Vidékünkön hagyományosnak tekinthető a *szigonyos* halászat is, amit ugyan adatközlőim nem tartottak „emberségesnek”, de nemegyszer ők is megpróbálkoztak ezzel a halászati móddal. A két-, három-, négy- vagy több ágú szigonyok ma is megtalálhatók a feltéte őrözt halászok között.

A *gyalmos* halászat során – melyhez négy-öt emberre volt szükség – kinek-kinek más-más beosztása volt. A *gyalmozással* leginkább áradások idején próbálkoztak, a Latorca szárályozása előtt, amikor még a „forgók jól megtartották a vizet”. *Kétközhlóval* – röviden *kétközszel* – is halásztak a szirénfalvi és a csicseriek ember, mégpedig elsősorban a sekélyebb, lábolható vizekben. Hasonlóképp a kétközszel használták a *bokros halászháló* is, amelynél miután körükerítették egy-egy vízbe hajló fűzfabokrot, „supálni kezdték”, hogy a bokor alól kizavarják a halakat. A *kaparó halászat* pedig a part mentén haladva történt úgy, hogy a *kaparóhálót* a víz alá süllyesztve maga mellett vontatta a halász.

Nem volt ismeretlen a *tapogató* halászat sem, sőt nagyon is kedvelték. Ezzel a módszerrel elsősorban a sekélyebb *tócsákban*, *kubikokban* próbálkoztak. Szorosan egymás mellett haladva láboltak a „kötésig érő vízben”, miközben jobbra-balra víz alá nyomták a *tapogatót*.

Az *emelőhalászat* közül leginkább *teszivel* (teszi-veszi) próbálkoztak, bár adatközlőim szerint ez nem tartozott a különösebben kedvelt halászati formák közé, mivel „ennél nem ílt együtt a hallal az ember”.

A *hajtóhalászatot* Szirénfalván, többek közt a *tűkörhálós halászat* jelentette, ugyanis miután „kihúzták (kivetették) a hálót, feljebb mentek pár száz métert, és onnan hajtották a halat a háló felé”. Nem így a csicseriek, akik éjjelre „húzták ki a hálót”, reggel pedig „kiszedték a halat”.

Adatközlőim nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget a *horgászatnak*, bár az utóbbi időben, épp a korlátok közé szorított halásztörvények horgászatra „kényszerítették” az idősebb halászokat is.

Nem volt nagy jelentősége a *csikászatnak*. Ezt a halat gyakrabban eledelként, mint csalétekként használták, a „kápsztalevésbe és káposztás paszulyba” inyenc falatnak tartották.

A legnagyobb hagyománnyal rendelkező halászat télre esett. A *jégről való halászat* a szirénfalviak esetében elmaradhatatlan szokással párosult, éspedig a *halászkeresztelővel*, melynek hagyományai voltak, és „nem úszta meg szárazon”, ha valaki „nem váltotta ki magát, legalább egy üveg pálinkával”.

Távrolról se merítettem ki akár egy-egy halászati eszköz vagy forma teljes ismeretanyagát, csupán egy-egy mozzanaton keresztül érzékeltettem azt a sokféle változatot, amely további kutatásokat igényel. Az volt a célom, hogy felvillantsam és érzékeltessem azokat a lehetőségeket, melyeket a Latorca halászatának tanulmányozása sejtet és amely lehetőséggel a továbbiakban is élni szeretnék.

D. Varga László

Orvoslás és folklór

Csongrád megyében még ma is számottevően értékes hiedelemmonda gyűjthető, kiváltképpen olyanok, amelyekben felfedezhető a népi gyógyítás nem egy motívuma. Az elmúlt tíz évben különösen jó terepnek bizonyult Apátfalva, Dóc, Földeák, Királyhegyes, Kiszombor, Klárafalva, Makó, Mindszent, Pitvaros, Sándorfalva, Szegvár. A gyűjtés során ráakadtam olyan gyógyító személyiségre is, aki tudását örökölte, egyszóval táltosjeggyel rendelkezik. Mások szerzett tapasztalataikra hivatkoztak, de a rájuk ruházott gyógyítótudás eredetének nem tudták magyarázatát adni.

*Kálmány Lajos*¹ kutatásai alapján: „A nép szerint a foggal világra jövő tátos, ha ember: tátos ember, ha ló: tátos ló” *Bálint Sándor*² is így tudja: „A foggal született gyerekből táltos lesz. Hétéves korában eljönnek nagy viharban érte a többiek.” *Jung Károly*,³ a jugoszláviai Gomboson élő néprajzkutató írja magáról: „Jobb kezemen hat ujjal születtem, tehát a faluban is élő hagyomány szerint táltos volnék, vagy legalábbis garabonciás. Sámándobom nincs, gyógyítani nem tudok, a földben égő aranyat nem láttam még meg, jégesőt nem küldtem rettegő falvakra. Ehelyett elhatároztam, hogy Gombos hagyományvilágát kísérlelem megfigyelni és megrajzolni.”

„Gyógyítani nem tudok” – vallja a neves néprajzgyűjtő. Miért, a táltosok gyógyítani is tudnak?

*Dömötör Tekla*⁴ közlése értelmében: „A magyar falu tudományosai közül sok foglalkozott gyógyítással is. Gyógyítottak a táltosok, a halottlátók is.” *Ferenczi Imre*⁵ szerint a táltosok különféle emberi tulajdonsággal rendelkeznek, és mint ilyenek gyakran élnek tudásukkal. Természetfeletti képességeik közé tartozik az egymással való viaskodás, az időrendezés, de tudnak jósolni, jövendőlni és gyógyítani is.

Én a gyógyítókat keresem. Azokat a népi gyógyítókat, akikre nem a népi hiedelemvilág, hanem az orvosok hiánya ruházta rá a tudást.

Voltak ilyenek? Voltak.

Vannak ilyenek? Vannak.

Fejes Józsefet (szül.: 1894) Apátfalván kérdezem: *Kitől tanulta maga ezt a tudományt?*

Az édesanyámtól. De tudta az édesanyám édesapja is. De én nem tudtam addig helyreigazítani, míg az anyám meg nem halt. De ugyanúgy az édesanyám se tudta, csak mikor az ő édesapja meghalt. Azután tudta csak.

¹ *Kálmány Lajos*: Összeférhetetlen tátosainkról. Ethnographia, 1917.

² *Bálint Sándor*: A szegedi nép. 1968. 145. old.

³ *Jung Károly*: Az emberélet fordulói. Újvidék, 1978. 1. old.

⁴ *Dömötör Tekla*: A magyar nép hiedelemvilága. 1981. 135. old.

⁵ *Ferenczi Imre*: A táltos és a garabonciás képze a jugoszláviai magyaroknál. Ethnographia, 1974. 262–273. old.

⁶ Uő.: Ráolvasásos, archaikus népi gyógymódok a Maros mentéről. JATE Néprajzi Dolgozatok, 1977.

És hogyan tanulta meg?

Megérzttem. Mert ő mindig azt mondta, nézzem, hogy ő hogyan csinálja. De helyretenni csak akkor tudtam, amikor az édesanyám meghalt.

Édesanyja honnan szerezte a tudományát?

Az édesapjától. Az édesapja, azt mondják, deszkadarabok közé pakolta annak a lábát, akinek eltört. Mert akkor még nem nagyon mentek orvoshoz, meg nem is volt orvos. Törést azt nem gyógyított az én anyám, hanem ha így ficamodás volt, azt helyretette.

Jártak hozzá?

Igensak. Hozták a gyerekeket, ő meg segített rajtuk.

Mondjon el egy történetet!

Valamelyik este, most ezen a nyáron (1979) bezörgetett a szomszéd. Éreztem rajta, hogy egy kicsit boros. Kérdezem, mi a baj. Leül, azt mondja, hogy fáj neki a válla. Én aztán megfogtam, csak mikor eljárdította magát, akkor vette észre. Akkor már a helyén is volt. De megizzadt a fiatalember.

Mit tett a helyére?

A vállát.

És hogyan érzi meg, hogy valami baj van?

Az ujjaim hegyével. Érzem, hogy az az in jó helyen van-e, vagy meg van pálcásodva. Úgy, mint a hegedűn. Ahogy a zenésznek tudnia kell, hogy egyforma-e a húr, vagy nem. Ha kívülről az in pálcásabb, akkor már tudom, hogy mi az illető baja. Az húz. Az nem engedi ide-oda mozogni. Fáj neki, mikor mozgatja.

Allatot is gyógyít?

Igen. Az egyik énnálam történt. Láttam a ló sántit. Hazajöttem. Szóltam a bátyámnak, segítsen. Odajött, fölötöttük egy istrággal. Akkor még bírtam, fiatal voltam. Nekiveselkedtem, fölnyomtam a lapockát. Fölsegítem a lóra a lapockát, mert észrevettem, hogy a lapocka van lecsúszva.

Hogyan ment el a híre, hogy maga gyógyít?

Hát az orvosnál beszéltek. Múltkor is jött egy. Megfogtam, megkerestem és egyet csaptam a lábára és már a helyén is volt. Ha friss, igensak beugrik, de ha odament a vér, akkor nagyon nehéz neki. Akkor fáj.

Maga hanyadik gyerek volt?

Hetedik. Az anyám is, az édesapja is hetedik gyerek volt.

Tudja, hogy azok táltosok?

Hát hogy táltos-e, nem-e, azt nem tudom, mert én nem veszek észre magamon semmit, csak csinálom, ahogy tanultam.

Apátfalván Pintér Györgyné Simon Veronika (szül.: 1930) is készségesen válaszol kérdéseimre.

Van most két páciensem. Elmehet hozzá. Megadom a címét. Négy hétig feküdt a fiatalember. A szülei eljöttek értem. Rendbe hoztam. Nem volt más baja, minthogy ezek a csuklók, ahogy ráesett, az idegszálakat beszédtek. Meg volt dagadva, meg is bénult volna.

Más is járt már magánál?

Egy iskolás gyereket gyógyítottam meg.

Pénzért csinálja?

Nem én. Csak szeretem helyretenni, de nem imával gyógyítok, az nem ér semmit. Én ezt a nagynénemtől tanultam. Ide figyeljen, volt már nálam orvos is, rendőr is. Még pap nem volt, meg újságíró...

Szegváron Krizsán Antalt (szül.: 1903) kérdezem „tudományáról”. Gyógyított ő is, mint a többiek. Csak míg mások ficamot, addig Antal bácsi az orbáncot.

Melyik, hogy kívánta, úgy csináltam. Mert én Antal vagyok, azután, hogy Antal vagyok, engemet elhívtak, hogy csiholjak rá az illetőre.

Mivel csiholt rá?

Acéllal és kovakövel. Akkor csináltak Szent Antal tüzeit. Azt meg úgy csinálták, hogy piros kukorica csutkával csináltak paraszt. Akkor a piros csutkára rászórták a piros kukoricalisztet, és akkor azt a pirosságot az arcon olyan vajjal kellett kenni, ami még vízbe nem volt. Mert a vizet nem szereti a Szent Antal tüze. Így aztán engemet hívtak el ilyen helyekre. Megcsináltam, aztán el is múlt. Örvendeztek neki, hogy elmulasztottam.

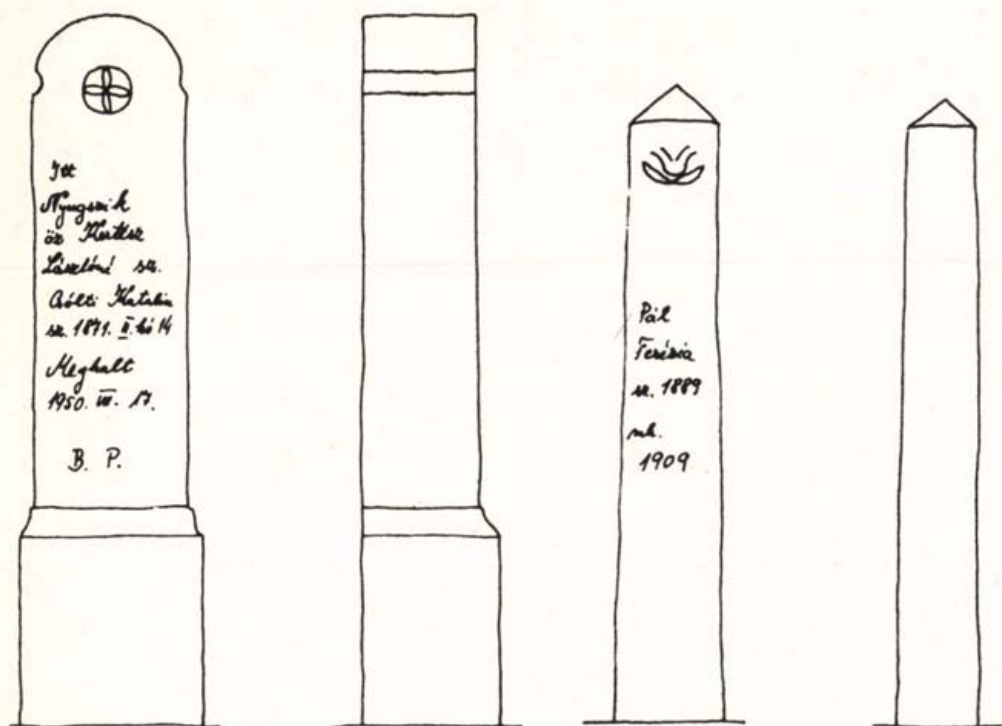
„A tapasztalati és hiedelmi alapon keletkezett gyógymódok olykor nagyobb nehézség nélkül megkülönböztethetők. Az esetek többségében azonban bajos dolog a racionális és az irracionális összetevők szétválasztása. Különösen akkor lehet ingatag az ítélet, ha a tudományos igazolható tapasztalat és a mágikus járulék egyaránt része a gyógymódnak” – írja Ferenczi Imre⁶, majd így folytatja. – „Megőrzésük, összegyűjtésük értékes forrásanyag mind az orvoslás történetének vizsgálatához, mind pedig a folklór tanulmányozásához. A népi gyógyászati adatok szerfölött becsek, de rendkívül szűkösek.”

Legyen ez az írás adalék az egyre gazdagodó anyaghoz.

Polner Zoltán

Fejfák és lábfák a gömői Felsővályon

Gömörország déli részén terül el a festői Vály völgye. Az alig tíz kilométernyi völgyszakaszt apróska falvak szegélyezik, melyeknek végállomása Felsővály (Vyšné Valice, Csehszlovákia). Az alábbiakban az itt élő néhány száz, kismemesi származású református magyar temetkezési szokásait bemutató dolgozatomból közlök szemelvényeket.

A fejfának való fát (ami keményfa: általában tölgy) a rokonok adták. Abból készítette aztán a halottasház udvarán „a falusi ács ember vagy kerékgyártó” a sírjelet. Az is előfordult, hogy valaki már életében kiválasztotta magának az emlékoszlop fáját: „ezt nekem vágjátok ki fejfának”. Egy vélemény szerint a fejfát barátok, rokonok készítették. Ugyanő említi, hogy manapság sokszor a kő sírjelet („emlék”) is megcsináltatják előre.

A fejfakészítőnek ételt-italt adtak munkájáért. Egyik adatközlőm, aki alkalomszerűen szintén készített fejfákat, a következő fő munkafázisokat említette: (1) fűrészsel „megadják neki a hosszát” (nagyjából 80 cm-t hagynak a földbe, a fejfa föld feletti magassága 1 m körül mozog), (2) fejszével „ledurvázzák”, (3) bárdal „lebárdolják”: ez már simábban fogja, (4) ezután még kétféle gyaluval (durvább, finomabb) dolgozzák meg a felszínt – főleg a homlok részt, ahová a felirat kerül, (5) végül bárdal „cifrították” (a régebbi típusok díszítéséhez fűrő és gyalu is kellett).

Egyébként általában a legidősebb emberek is úgy emlékeznek vissza, hogy csak „sima fejfát csináltak”. A temetőben áll ugyan néhány díszesebb is, de ezekkel sok volt a „babramunka”, ezért szorultak a háttérbe. A feliratot „betűvágóval” vésték föl a homlokra. Ha festették a fejfát – de „nem nagyon festettek itt” –, akkor általában „szürkés-barnás-sárgára” (feketére ritkán), mindig bolti festékkel.

A fejfával egyidőben 2–3 lábfát is készítettek. Ez egyszerű rúd volt, „csak a héja volt lehúzva”. Régebben kissé meg is volt faragva, hegyezve a vége. A halottasház udvarán a papi szertartást követően a halottvívők (barátok, ismerősök) ezekre a rudakra helyezték a koporsót, s így vitték ki a temetőbe. A sírnál a szertartás befejeztével a koporsót „rudallókötéssel” leeresztik a gödörbe, a két lábfát pedig „behajítják a sírba”. Ezt azzal magyarázzák, hogy a „temetőből nem jó hazahozni semmit, mert a családból meghal valaki”. Régebben, nagyjából a II. világháború végéig, ezeket a lábfákat még a halott lábához szúrták le, „hogy lássák, hol a sír vége”.

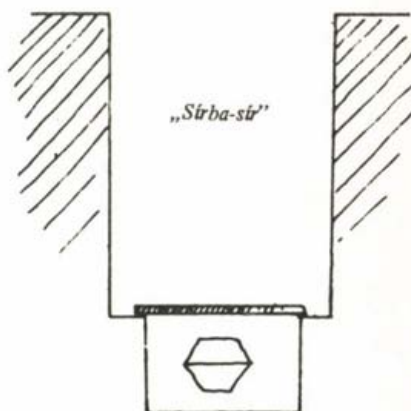
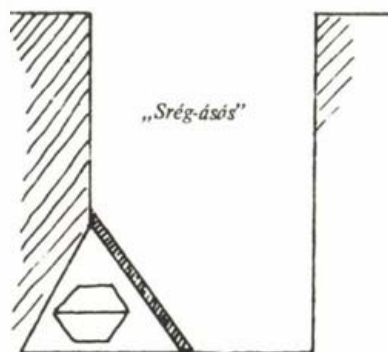
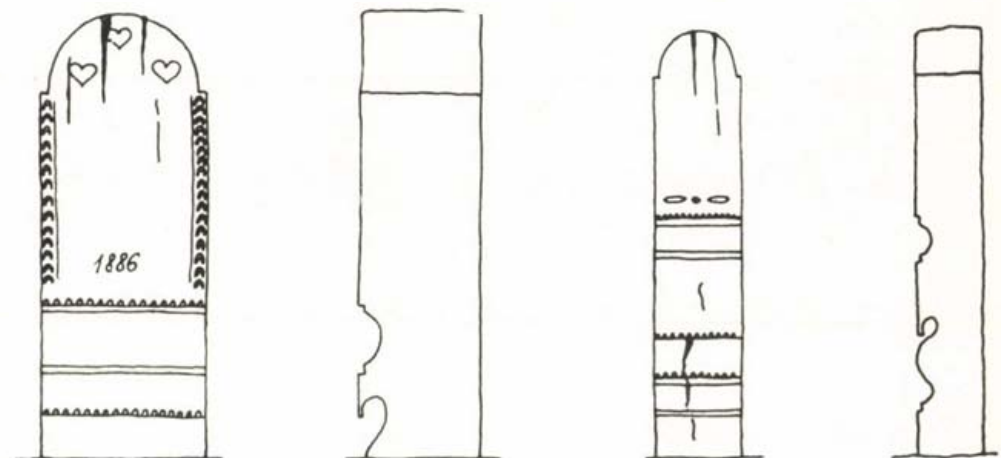
Most azonban térjünk vissza a fejfakészítéshez, ugyanis a fa megmunkálásakor keletkezett hulladéknak fontos szerepe lesz a továbbiakban. Abból készítik ugyanis a „padnalt”, „pallanyt” vagy „pallót”, ami egy deszkaalkotmány, és a sírgödörben a koporsó fölé kerül, azt a rázuhogó földtömegtől védendő.

A halál beállta után azonnal hozzáfogtak a sírgödör kiásásához is, ugyanis az egy nap alatt nem készül el. (Ezt a munkát barátok, „régí jó emberek” végzik el, sohasem pénzért, hanem „kölcsonös segítségképpen. Van, aki ajánlkozik is”. A munkások kenyeret, pálinkát, szalonnát kapnak. Egyszerre csak három sírásó dolgozott, de többen is kimentek: közben váltották egymást.

A sírgödör formája főleg a föld minőségétől függ: ha jó tartású a talaj (ami mind ritkábban fordul elő, hisz az egész temető többször át volt már forgatva), akkor padmalyos sírt is ástak. Feltűnő azonban, hogy a „padnal” kifejezést – mint sírgödörformát – csak egy adatközlőm ismerte.

Általánosabb forma a padkás sír, az ún. „sírba-sír” megoldás (mindegyik adatközlőm ismerte). Ennek lényege, hogy a kiásott sírgödörbe (ami nagyjából 2 m mély), még egy keskenyebb, éppen a koporsó méreteinek megfelelő, árokszerű bemélyedést ásnak. Ezt aztán a temetés során a – már fentebb említett – „padnaldeszkával” fedik le (megjegyzendő, hogy régebben zöld gallyakat, fenyőágakat raktak a koporsóra e deszka helyett.) Érdekes jelenség, hogy az eredetileg oldalüregre vonatkozó „padmaly” kifejezés fokozatosan a hasonló funkciót betöltő borítódesházára ment át. Megemlítendő még, hogy a sírgödör ásása során a fejfának is készítenek egy keskeny bemélyedést.

Liszka József

Irodalom: *Bednárik Rudolf*: Cintoríny na Slovensku. Bratislava, 1972., *Dankó Imre*: Adatok a „lábtul való fa” elterjedéséhez. Múzeumi Kurír, 1976. 22. 32–35. old. *Kunt Ernő*: Temetőik az Aggteleki-karszt falvaiban. Debrecen, 1978.

Régi erdei mesterségek a Pilisben

*Üzemképes pilisi
mészégető kemence.
Felül a kürtő,
alul a tüzelőnyílás.*

A pilisi erdők két legősibb főterméke kétségtelenül a *fa* és a *vad*. Hosszú volt az út, amíg honfoglaló őseink és az őket ugyanitt megelőző, hajdanvolt népek egyszerű fagyűjtögetéséről, alkalmoszerű felhasználásától eljutott az itt élő ember a Visegrád-Lepencei Fafeldolgozó Erdészetihez. A sor legelején — valahol a ködbe vesztett régmúltban — egy nyaláb tűzre való száraz rőzse áll. Aki összegyűjtötte és karjában vagy hátán éppen primitív, sziklához támasztott kunyhója vagy mindig homályos barlanglakása felé cipeli: igencsak nagyot nézne ma a 14 m³ hosszúfával megrakott MAZ-509 tehergépkocsi láttán vagy halálra rémülne a Stihl-050 motorfűrész hangjától.

Nem célja a rövid kis iptörténeti írásnak a pilisi fahasználat fejlődéstörténetének — akár csak vázlatos — bemutatása. Ugyancsak bajos volna néhány sorban a csobánkai Mackó-barlangban vagy a pilisszántói kőfülkében meghúzódó és a vadnak vermet ásó ősember „vadászátát” összevetni a repülőgépes-képmagnós vadszámlálással, vagy *Köveskúti György* 692/1981. törzskönyvi számú új vadgazdálkodási tüzentervével. Csupán a két legősibb pilisi mesterséggel közel egyidős, szintén emberemlékezet óta gyakorolt egyéb erdei foglalkozásokról szeretnék egy-két szót ejteni.

A szedelékkőgyűjtés kétségtelenül a legrégebb pilisi mellékhasználat. A lassan szaporodó emberiség nem talált már elég barlangot. Kénytelen volt mesterséges barlangot készíteni magának összegyűjtött és egymásra rakott kővekből. Bizonyára hosszú idő telt el, amíg rájött e kövek sárral történő összeragasztására. Ezáltal melegebb, huzatmentesebb, tehát lakásosabb, sőt csinosabb lett egyszerű kőkalyibája. A házépítés további fejlődése már az építészeti iptörténet tárgykörébe tartozik.

Szegényebb házépítő emberek — megtakarítva a bányászott kő magasabb árát — mind a mai napig folytatják alkalmoszerűen ezt az ősi, gyűjtögető mesterséget. Az erdőn járó ember hol itt, hol ott bukkan szabályosan rakott, kiköbözésre váró, majd elszállítható szedelékkőrakatokra. A szedelékkő biztosan fagyálló, hiszen évezredek sem tudták elmállasztani és talajjá változtatni. Ezért házalapnak és lábzatnak, kőkerítésnek kiválóan alkalmas. A lapos szedelékkő (pl. Pilisszentkereszt, Sztaralénia és Vörös-dagonya környékén) hétvégi házak kertjében, sőt nagyobb parkokban is ún. tipegőként egyre gyakoribb.

Az erdei mészégetés szintén több évezredek pilisi ipar. A tüzet eleinte félve tisztelő, majd lassan szolgálatába állító és szemlélődő, összefüggéseket kereső ősember felfigyelt a tűz és a köréje rakott mészkő kapcsolatára. A mészkő, tudjuk — ám az ősember csak tapasztalta — hő hatására kalciumoxidra és szén-dioxidra bomlik. A kalciumoxid (égetett mész) vízzel érintkezve sárszerűen kenhető fehér anyaggá: kalciumhidroxiddá, oltott mészzé válik. Ha az ősi házépítő sár helyett ezzel ragasztotta össze az összegyűjtött kőveket: ezt a levegőben mindig jelenlevő széndioxid hatására visszaalakult kalciumkarbonáttá (mészkővé) és rendkívül erős, időálló kötőanyagot eredményezett.

A megfigyelés és a gyakorlat itt is évezredekkel megelőzte a tudományt. A piliscsabai, -csévi, -szántói, -szentkereszt és -szentléleki mészégető iparos — akárcsak ősemberelődje — ma sem ismeri mestersége kémiai vonatkozásait, de ma is ugyanazzal a módszerrel, ugyanolyan formájú kemencével és szerszámmal dolgozik. Legfeljebb a mészkő és tűzifa oda- és a kiégetett mész elszállítása történik traktorral vagy tehergépkocsival, bár a fogat — az „országos jármű” — még most is gyakori.

A mészégetést nem lehet könyvből megtanulni. Évezredek óta apáról fiúra, nemzedékről nemzedékre szálló tudomány. Tudomány a szó szoros értelmében. A kemence építését, boltozatszerű „berakását”, a 72 órás – változó hőfokú – hevítést, a balesetmentes „kiszedést” soha és sehol nem tanították intézményesen. Ma is nehéz, egész embert kívánó – épp ezért igen jól jövedelmező – jellegzetes pilisi erdei foglalkozás.

A jelenleg is működő mészkemencéken kívül a Pilis mészkő alapkövetű részén szinte mindenütt megtaláljuk a régi mészégetés kétségtelen nyomait (Klastrompuszta környéke, Pilis-tető, Posta-rét). A szurdoki játszórét melletti felhagyott kőbányaudvar tőzszomszédságában *Bene Kálmán* erdőmérnök – állandó bemutatás céljából – konzervált egy 10 éve még működő mészkemencét az 1970-es évek elején.

A szénégetés időrendben a harmadik legrégebb pilisi mesterség. Lassú kibontakozása a *korai vaskorszakra* nyúlik vissza. Bár a Pilisen ma már sehol sem fordul elő vasérc, lépten-nyomon előbukkanó régi fegyverek és szerszámok fényesen bizonyítják a hajdani kovácsmesterség és vasművéség magas színvonalát.

A vasat már régen ismerő, honfoglaló őseink – és az általuk itt talált avarok – a pomázi Holdvilágárokban valószínűleg *mágnésvasércet* (magnetit) termeltek ki, amit a közeli falvakban – Alsó- és Felsőkovácsiban, ma Kis- és Nagykovácsi pusztán – dolgoztak fel. A főleg ferrikarbonát- $[Fe_2(CO_3)_2]$ tartalmú mágnésvasérc szénített fa hőhatására ferri-oxiddá alakul. A ferri-oxid pedig – ugyancsak hőre és a szénített fa szénje közbejöttével – színvassá változik. A pilisi szénégetés párhuzamosan követte a korai iparosodást. Virágkorát a XVIII–XIX. században érte el. Még a jelen század első két évtizedéből is tudunk erdei szénégetésről. A hajdani boksák maradványai – főleg a Pilis-tetőn és a Pilis hegy lábainál – még megtalálhatók. Az 1960-as évek legvégén nyugatnémet érdeklődésre – házi grill sütők fűtése céljából – ismét szóba jött ez a régi pilisi mesterség, de tényleges újjáélesztésére már nem került sor.

A kőbányászat pilisi elterjedése a magas szinten építkező *rómaiak* nevéhez fűződik. Reneszánszát azonban az *Arpád kor*, de különösen az *Anjouk* nagyarányú építkezései idején élte. A nagy fáradtságot és időt igénylő kezdetleges szedeléskögyűjtés nem tudta már kielégíteni a letelepedő, várakat és házakat, templomokat és kolostorokat építő őseink anyagigényét. Szükségessé vált – mai szóval élve – „a termelés koncentrációja” a kőbányák nyitása és művelése, illetve újraművelése révén. A Pilis számos – talán a legtöbb – kőbánya nyitása a római, sőt az ezt is megelőző időkre nyúlik vissza.

A Pilisben 3-féle követ ismerünk. Ezek mindegyikét mind a mai napig bányásszák is:

- a *mészövet* és *dolomitot* a hegység délnyugati részén,
- az *andezitet* (a bazalt kiömlési kőzetét) a Duna felé eső szélén,
- a *hárshegyi homokkövet* főleg Pilisborosjenő-Kövesbércen.

A robbantásos bányaművelés a legutóbbi évtizedek technikai vívmánya. Az ezt megelőző évszázadok, sőt évezredek pilisi kőbányászai az alábbi két módszert ismerték és alkalmazták:

1. A Visegrádi Fellegvárban ma is jól látható az a néhány, szinte vízszintes irányú, kézzel kivésett, keresztmetszetű vajat, amelyre pontosan beleillő száraz keményfa gerendát helyeztek, s ezt vízzel meglocsolták: felhasználták a fa közismert dagadó tulajdonságát, amely a szilárd követ is képes megrepeszteni. (A Fellegvár építése során így elkerülhető volt a fáradtságos hegyre fuvarozás, ehelyett így módon helyben nyert anyaggal dolgoztak az építők.)

2. A másik, ún. „*bundzsettás*” módszert *Szimeth Tihamér* visszaemlékezéséből ismerjük. Ennek első lépéseként kézi erővel és talicskával el kellett távolítani az anyakövetet csak sekélyen takaró erubáz, illetve rendzina talajt. Ezt követte az ily módon letisztított anyakövet felszínén mindig megtalálható hajszálrepedések felkutatása. E 2–4 méter hosszú repedések mentén kb. 50 cm-enként V alakú, 8–10 cm széles és ugyanilyen mély vajatokat véstek. E vajatokba – acéllemez csikokkal történő „kibélelés” után – nagy nyílászögű keményfa ékeket – bundzsettákat – vertek 8–10 kg súlyú nagykalapáccsal. Az ékek folyamatos verése a kisebb-nagyobb térfogatú kötömb többé-kevésbé függőleges síkú leválását eredményezte. A további apritek hasonlóképpen történt. (A korszerű robbantásos eljárás lényegileg ugyanezt az elvet követi, csak kézi vésés helyett légkompresszoros lyukfúrást végez és nagykalapács helyett Paxit nevű robbantószeret használ.) Az ékeket verő nagykalapácsot Buda környékén „marci”-nak hívták, Esztergom táján „samu” volt a neve. A Pilisborosjenő-Ezüsthegyi kőbányában az 1950-es évek elején még ezt a módszert alkalmazták.

A *tógazdaság* jellegzetesen középkor végi pilisi mesterség. Elsősorban az itt élő ciszter és pálos rendi szerzetesek művelték. Minden gyakorlatias foglalkozás létrejöttében a megélhetés és a gazdaságosság az egyedüli hajtóerő. Ez a megállapítás természetesen érvényes a régi szerzetesi haltenyésztésre is. A közismerten sokat bőjtőlő (épp ezért általában igen jó egészséggel magas kort megérő) szerzetesek csak ritkán fogyaszthattak melegvérű állattól származó élelmiszert (hús, tojás, tej és tejtermékek), de a hidegvérű állatok (és a fekete lábú szárnyasok) húsnak élvezetét már kevésbé korlátozta számukra a regula. Ez a körülmény magyarázza a csaknem minden középkorvégi pilisi kolostor közvetlen közelében megtalálható *halastavat*. A kolostor vizellátását is megoldó forrás vizét alkalmas mélyedésben *völgyszárá* gáttal duzzasztották tóvá a szerzetesek, a szinte állandó vízszintet pedig *zsilippel* – esetleg zsiliprendszerrel – érték el. Kitűnő példa erre a Kesztölc-Klastrompusztai – jelenleg is működő – halastó vagy az Esztergom-Búbánatvölgyi Kerek-tó (ennek kotrása, átépítése és ismét halastóvá változtatása mintegy 10 éve történt). Esztergom-Barátkúton, a pilisszentléleki pálos romok alatt vagy a pilisszentkereszti

Állandó bemutatásra megőrzött pilisi mézszégető kemence a Csobánka-Szurdoknál

Klastromban ma is megcsodálhatjuk a tógazdaságot létrehozó és fenntartó – tehát a szintezés gyakorlatában is jártos – egykori barátok keze munkáját.

A **Pilisszentléleki üvegyártás** a legrövidebb időtartamú, de kétségtelenül a legérdekesebb ipartörténetű pilisi foglalkozás. Gyökerei a falu feletti legelőn ma is látható pálos kolostor romjaiig nyúlnak vissza.

A kolostor írásos emlékei közül egy sem maradt fenn. Ezek együtt pusztulhattak el a kolostorral, valószínűleg már 1526-ban, amikor – a mohácsi csata után – az ország szívébe nyomuló török sereg az akkor ismeretes 170 pálos kolostor közül 11-et megsemmisített. A pilisszentléleki rendház sajátos írásos emlékeinek hiányát némileg pótolják a pálos rend történetének krónikái. E források szerint *IV. Béla* királyunk gyakran vadászott a Pilisben, és közben szívesen megpihent a pálosok közeli, legelső zárdájában. (Ma Keszthely-Klastrompuszta a hely neve.) Az 1260-as években e kolostor lakója volt a szent életű *Benedek testvér*. A király többször beszélgetett vele és az ő szavain felbuzdulva elhatározta, hogy a mai pilisszentléleki rommal azonos vadászkastélyát a pálosoknak adja újabb kolostor alapítása céljából. A rendi krónikák egyike 1265-re teszi ezt az eseményt. A kolostoralapítás azonban csak jóval később valósult meg, amikor *IV. (Kun) László király* 1287-ben végrehajtotta nagyapja rendelkezését, és átadta Benedek-völgyet – a mai Pilisszentlélek területét – a pálosoknak. *Károly Róbert* és *Nagy Lajos* további adományokkal növelte az új kolostorhoz tartozó területet (1323 és 1378). A török uralom másfél évszázada alatt vadonná változott a kolostor és környéke. Így találták azt Buda felszabadulása (1686.) után az egykori kolostoraiak felkeresésére kiküldött rendtagok. A rend nagy lendülettel látott hozzá az újratelepítéshez. Valamennyi középkori kolostor felújítására azonban nem került sor, mivel időközben megváltozott a rend munkaterülete is: a remeteéletet a lelkipásztorkodás és – elsőnek Pápan – az ifjúság nevelése váltotta fel. A távoli, magányos völgyek helyett inkább a városokban volt szükség szerzetesekre. Az egyik ilyen település volt a pesti rendház, amely a XVIII. század elején rohamos fejlődésnek indult. Ennek első perjele – *Horváth Bernát* – 1689-ben szerezte meg, illetve vissza Pilismarótot (ez a középkor végén a visegrádi pálos zárda birtoka volt) és vele együtt a hajdani p. szentléleki kolostor birtokát is. Egyelőre nemigen vették hasznát ennek a távoli, nehezen járható erdőségnek. *Bakay Imre* prior azonban Pesten új templomot és kolostort – a mai egyetemi templomot és szemináriumot – kezdett építeni. E nagy vállalkozáshoz természetesen sok pénz kellett.

Így került sor a pilisszentléleki völgy hasznosítására 1703-ban, amikor Bakay prior üveggészítőmestert telepített ide, aki az erdő fáját kemence fűtésére felhasználva jövedelmezővé tette a szóban forgó területet. Az üvegyártás alapanyaga, a kvarc a közeli Csipke-völgyben és a Lencse-hegy lábánál ma is megtalálható, de kitermelése már nem gazdaságos. *András mester* – akit mestersége után Hutás Andrásnak nevez a fennmaradt 3 szerződés – évi 110 rajnai forint bérleti díj fizetésére és 5 rajnai forint értékű üvegáru szolgáltatására kötelezte magát (1 akó = kb. 50 liter bor ára 4–6 forint, 4 ökör 90 forint, 4 ló 84 forint volt abban az időben). Hutás András mester feltehetően már a szerződés megkötése előtt is e helyen tartózkodott, hiszen előzetesen meg kellett ismerkednie a tereppel, fel kellett tárnia a kvarcbányát,

alkalmas hely után kellett néznie a letelepedés céljából, és fel kellett építenie a kemencét: a *hutát*. Innen a település régi neve, amely ma is él a nép ajkán: *Hutaszentlélek* vagy egyszerűen csak *Huta*.

Szinte megelevenedik a kép előttünk: az erdős hegyek között, a völgyi tisztáson, a patak közelében, a mai kocsmá és vegyesbolt helyén áll a huta. Mellette néhány, kőből és fából összerótt kunyhó: a mai község „jogelődje”. Arrébb kis kert, szántó, rét és legelő. A mindennapi kenyér megszerzésének munkáján kívül a kis telep lakóinak fő gondja az üveggkészítés. Összegyűjtik a széldöntötte vagy tövön száradt fát. Fejtik a kvarcot és szállítják a kemencéhez. Az elégetett bükkfa hamujából hamuzsirt készítenek. Amikor minden együtt van: kezdődik az olvasztás és a fűvás. A környékbeli vásárok idején pedig felkerekedik a mester és egy-két bizalmas embere, hogy pénzre váltsa a huta termékeit.

Lassanként újabb és újabb telepések kerültek András mester és utódai mellé. Három évtizednyi fennállás után megszűnt az üveghuta, de akkorra már megszületett a ma is élő község. Az 1740. évi szerződésben már 16 családfő vállalja el *Horváth György* pesti priorral szemben az úrbéri szolgáltatásokat. A szerződést kötő családok legtöbbször neve mind a mai napig él utódaikban (Bodacz, Minczér, Pirtyák).

A **dolomitpor-forgalmazás** a legfiatalabb pilisi „mellékhaszonvétel”. A fém-, majd zománczott edények és használati tárgyak általánossá válásával szükséges lett ezek tisztítása és fényesítése is. Pilisvörösvár élelmes, német ajkú lakói fedezték fel az e célra igen alkalmas dolomitport: a „*reipsand*”-ot. A pilisvörösvári dolomitszklák tövében összegyűjthető finom málladékot, átszítálás után, fogattal 50–60 km távolságra is elszállították és értékesítették. Édesanyám – pedig nem szorosan a Pilisben éltünk – akárhányszor vett „a vörösvári svábtól reipsandot”. A dolomitpor nemcsak mechanikailag tisztít, hanem vízzel keverve kis mértékben kalcium-, magnézium-hidrokarbonáttá, illetve hidroxiddá, tehát lúggá alakul. A lúg zsírolódó hatása miatt is tisztító hatású.

Ma már eltűnt a pilisi, piliskörnyéki falvak utcáiról és a fővárosból a borizú hargon Reipstand!-ot kiáltó „vörösvári sváb”. Helyette ugyanaz a dolomitpor *Superdol* vagy *Extradol* néven kapható (ha éppen nem hiánycikk!) az ABC-áruházakban és háztartási boltokban, tetszetős pvc-zacskóba töltve. Gyártja és forgalomba hozza az Országos Érc- és Ásványbányák Pilisvörösvári Üzeme.

Dobay Pál

Irodalom: Dobay Pál: A pilisszentkereszti erdészet története. Az Erdő. XXIII. évf. 2. szám. – Dr. Erdélyi István: A pilisi erdők régészeti emlékei. Az Erdő. XXII. évf. 2. szám. Halász Zoltán: Budapest-Pilis-Vértés-Gerecse, Panoráma könyvek Bp. 1959. – Dr. Prokopp Gyula: Pilisszentlélek története, Kézirat, 1977. Esztergom. – Dr. Prokopp Gyula: A pilisszentléleki üveghuta. Századok, 1974. 1. sz. – valamint kollégák és idős emberek visszaemlékezései.

Orbán Balázs: A Székelyföld leírása c. könyvéből

Csík székháza Somlyón.

Beke György:

Búvópatakok

(*Kriterion, Bukarest, 1980. 344 old.*)

„Magunk keresése” – adta meg a hetvenes évek elején Beke György írói programját. Vállalkozása súlyos felelősség, hiszen egy több milliós közösség megmaradásának lehetőségeit, e nép hagyományörző erejét kutatni nem akármilyen küldetés. A híres székely előd, Körösi Csoma Sándor a magyarok régen elfelejtett őshazáját indult megkeresni. Beke Györgynek nem kell ekkora utat megtenni a rokonok keresésére. Amerre jár, köz tudatunk számára holt vidékek, Vajon mit tudunk a mai Szilágyság magyarságáról (Szilágysági hepehupa 1975. *Kriterion*), az egykori Alsó-Fehér vármegye mostani életéről (Nyomjelző rokonság, 1978. *Kriterion*) vagy a csángókról. Mind egy-egy fehér folt szellemi térképünkön, hogy csak a legutóbb megjelent felfedező erejű könyvekre utaljunk.

Beke vállalkozása ezért ilyen fontos. Szinte egy személyes hírhozó a magyarság vérváraitól. Sorra járja e nép már-már pusztuló szigetét, hírt hoz róluk, újra felfedezi őket, keresi fennmaradásuk lehetőségeit. Módszere sajátos, a szociográfiai valóságírodalomban is egyedül. Nem a száraz adatok gyűjtésének módszereivel él. Tudja, hogy a különleges körülmények, a fokozott felelősség mást kíván. Kitűnő érzéssel találja meg a legmegfelelőbb riportalányait, beszélgető társait, ahogy ő mondja: a „társszerzőit”.

Felfedező útjának legújabb állomása az erdélyi Mezőség pereme, a régi Szolnok-Doboka vármegye része, a mostani Beszterce-Naszód megye: kopár dombok vidéke, távol a vasúttól, a szellemi központoktól, az országos vérkeringéstől. Pedig hajdanán virágzó vidék, az ország sorsát is alakító történelmi események színtere volt ez a táj: „Magyarmegye, Újös, Sajóudvarhely, Somkerék, Bethlen, Felőr, Rettég, Zselyk... Régi nyomok, földbe süllyedt jelek arról, milyen élet lehetett egykor, a kunok betörése, a tatárjárás előtt...” A honfoglaló magyarok egyik első szálláshelye sűrűn lakott terület volt a középkorban. Ennek tanúi a még szép számmal fellelhető Árpád kori templomok, régi várkastélyok, várak vagy a Cserhalmi ütközet emléke. A mocsarak lecsapolásával a vidék elvesztette védelmi szerepét, évszázadokon át a török és a tatár, valamint belső viszályok pusztították, ritkították a lakosságot. Helyükre román jobbágyokat telepítettek, így jött létre a XVIII. századra a mai vegyes lakosságú terület, kis magyar szigetekkel.

Beke e szigeteket járva alapos felderítő munkát

végzett. Számba veszi a vidék történelmének nyomait, keresi az itt élők lehetőségeit. Gondja van minden családra, hiszen „ahol a kicsi számok megszokottak, egyetlen családot vagy lelket is számon tartanak. Naszód vidékén pedig nem iskolák jelzik a magyar szórványokat, hanem legfeljebb anyakönyvi bejegyzések”. Jellemző emberi sorsokat mutat be, amelyek a sajátos mezőségi létben példaképek, modellek lehetnek. Olyanok, mint a nemzedékeket szenvedéllyel nevelő, tisztas helytállásra, a helyes önismeret méltóságára tanító besztercei Horváth Pál vagy mint a bethleni agrónomus, akit a könyvterjesztés, az anyanyelvi oktatás, a műkedvelés, a helytörténet éppoly szenvedélyesen érdekel, mint kenyérkereső szakmája. Vagy a Beszterce ingázó décei villanszerelő, aki népmeséket gyűjt vagy előadásokat szervez falujában, de a betegekhez magyarul szóló román orvos, az önképzőkört vezető tanár gondjai, a városba költözők problémái, vagy a könyvterjesztés nehézsége is helyet kap Beke mezőségi tablóján.

Ezek az életsorsok túlnyomórészt a legkiválóbbak. Inkább példaképek, mint tipikusak, de megismerésük mégis indokolt, mert a hagyományokat jól ismerők, azt becsülik és továbbadók, a névtelen „néptanítók” példája mindannyiunk számára fontos, hiszen a továbbélés lehetősége jórészt az ő kezükben van.

Virt Dezső

A pápai kollégium története

(Szerk.: Trócsányi Zsolt)

(*Tankönyvkiadó, Bp., 1981. 446 old. + 37 kép*)

A pápai református kollégium – mely a közel múltban ünnepelte fennállásának 450. évfordulóját – hanyatott, nehéz sorsot megélt intézmény volt, de minden nehézség ellenére mindig a haladás és a nép szolgálatában állt. Erről tanúskodik a történetéről szóló kötet, amelyet öt szerző tanulmányai-ból állítottak össze.

A kezdetekről (1531–1711) *Rúzsás Lajos* tanulmánya szól. Bemutatja az élénk életű mezővárosnak azt a társadalmi fejlődését, mely lehetővé tette, hogy a reformáció különböző hullámai közül a volt plébániai iskolában végül is Kálvin tanai vertek gyökeret. Az iskola fejlődését nem kis mértékben közönte enyingi Török Bálintnak és leszármazóinak, akik 1618-ig voltak Pápa főldesurai. Az 1585-ben keletkezett iskolai törvény jól mutatja az

iskola szervezetét, a diákság életét és az ellátására hozott intézkedéseket. Az első nehézségek 1618 után kezdődtek, amikor Pápa az udvarhű és katolikus Esterházy Miklós nádor birtokába került, aki ott rövidesen pálos rendházat és gimnáziumot hozott létre az ellenreformáció szellemében. Ezzel megindult a csaknem másfél évszázados küzdelem a kálvinista főiskola létéért. Az intézmény elvesztette a földesúri támogatást és fennmaradása magánosoktól vált függővé. Ennek ellenére Pápáról számos, kálvinista-demokratikus szellemben nevelt értelmiségi jutott el külföldi egyetemekre és kapcsolódott be (leginkább lelkészként, tanítóként) az ország, különösen pedig a Dunántúl életébe.

A kollégium legnehezebb korszakát (1711–1781) *Trócsányi Zsolt* mutatja be. A Rákóczi-szabadságharc leverése után az ellenreformáció teljes erővel bontakozott ki. Az 1731. évi I. Carolina Resolutio erősen korlátozta a protestánsok szabad vallásgyakorlatát és szinte megszüntette a főiskola létének közjogi alapját. Kemény küzdelem indult meg a fennmaradásért, azonban a polgárság és egy-két nemesi család (Chernel, Kenessy, Szondy) minden erőfeszítése hiábavalónak bizonyult, a földesúr fokozatosan elűzte a városból a protestáns iparosokat, majd 1752-ben karhatalommal foglalta le az iskola épületét. Ekkor az iskolát a szomszédos kismemesi Adásztevelen telepítették le, s ott élt aligműveltségű szinten, szűkös anyagi viszonyok között csaknem három évtizeden át. A szemüzetésnek II. József türelmi rendelete vetett véget.

Bodolay Géza számol be az 1781–1849 közti időszakról. A kollégium 1783-ban kezdte meg újra Pápán a működését, azonban ekkor az uralkodó által szorgalmazott német tanítási nyelvvel kapcsolatos küzdelem következett. A jozefinizmust követő, a magyarországi közoktatás fejlődése szempontjából oly jelentős korszakban Pápán (ahol 1794 óta a kollégium egyházkerületi jelleggel működött) az országos hírű puritán tudós és nevelő Márton István rektor-professzor szabta meg 1831-ig az oktatás és nevelés rendjét. Az ő korszakában a kantianizmus miatti harc és a nyelvújítás, egyes tárgyak magyar nyelvű tanítása voltak a legfőbb elvi kérdések. Kitűnő utódai Tarczy Lajos, Bocsor István és Steffner-Zádor György korában élte a kollégium fénykorát. A legjelentősebb kérdések ekkor a hegelianizmus és a magyar nyelvű oktatás voltak. Ez utóbbi bevezetésére 1833-ban került sor. 1837-ben létesült az főiskolai nyomda és 1841-ben az ún. Képzőtársaság. Élénk szellemi és politikai érdeklődés jellemezte a kollégiumi ifjúságot, köztörténet, hogy Petőfi és Jókai is tanultak itt. 1848-ban a kollégium számos diákja fogott fegyvert.

Mint azt *Kiss József* soraiból megtudjuk, az abszolutizmus (1849–1867) bosszúja nem maradt el. Az új osztrák közoktatási rendszer 1851-ben felfüggesztette a főiskola nyilvánosság jogát, amit hosszú küzdelem és uralkodói audentia után csak 1857-ben sikerült visszanyerni. 1860-ban indult meg újra a hittudományi képzés, az 1853-ban megszüntetett jogászképzés pedig 1864-ben. A súlyos politikai és anyagi nehézségek ellenére az

egyházkerület és a hívek komoly anyagi támogatásával elkészült a kollégium új épülete is.

A kollégium legújabb kori életéről (1867–1945) *Pölskei Ferenc* nyújt tájékoztatást. A dualizmus korában a kollégium teljes jogú főiskolaként működött gimnáziummal, jogakadémiaival, lelkészképzővel és tanítóképezdékkel. Ez utóbbi női tagozata, a Nőnevelő Intézet 1912-ben nyílt meg négyosztályos polgári iskolával egybekötve. Ami a vonzási körzetet illeti: az elsősorban a Dunántúl és a kissé mindig rivális Komáromtól északra eső csallóközi terület. A diákság többsége református volt, a nem protestánsok aránya 15–20% között mozgott. Társadalmilag a „kis keresetű” családok (kisbirtokos, bérlő, kisiparos, kiskereskedő) és az értelmiségi gyermekei voltak túlsúlyban. Megtudjuk, hogy a diákság 66 tagja harcolt a Vörös Hadsereg intervencióellenes hadműveleteiben.

A Horthy-korszakban a kollégium életére meghatározó szerepet játszott Balogh Jenő, az egyházkerület főgondnoka. Bár oszlopos tagja volt az ellenforradalom politikai rendszerének, „ellenezte a fasiszta jogintézmények beépítését” ebbe a rendszerbe. Ez tükröződött egyház- és iskolapolitikájában is. S ami ennél sokkal jelentősebb: neves, haladó szellemű tanárok, öntevékeny diákszervezetek biztosították azt, hogy a kollégium a felszabadulásig megmaradhatott az önálló, szabad gondolkodás fellegvárának. Az ellenállási mozgalomban nem egy diákjának nevével találkozhatunk.

A bőségesen dokumentált, gazdag forrásanyagra épülő kötet (melynek egyetlen hibája az egyes tanulmányok szerkezeti egyenetlensége) a kollégium válságokkal, nehézségekkel teli életének bemutatása mellett olvashatóan számol be a kiemelkedő tanári egyéniségekről, a diákok életéről, anyagi helyzetéről, önképző szerveiről.

Tóth András

Két új kiadvány a vármegyei statútumokról¹

Két, megyei levéltárunk, a nógrádi és a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei a közelmúltban újfajta forrásfeltárást kezdeményezett: megkezdte a vármegyei és városi jogszabályok (statútumok) kiadását. E kisebb-nagyobb közösségek életét meghatározó normák és rendelkezések fontos forrásai a helytörténetírásnak. A helyi önkormányzati szervek szá-

¹ „... úgy határozott a tekintetes vármegye...” Nógrád megyei statútumok a XVIII–XIX. századból. Összeállította *Nékám Edit* és *Schneider Miklós*. Salgótarján, 1981. és Miskolci statútumok 1573–1755. Összeállította: *Tóth Péter*. Levéltári Füzetek 13. Miskolc, 1981.

mára a státutum-alkotás jogát már Werbőczy Hármaskönyve 1514-ben rögzítette. Eszerint minden közösség – amely saját joghatósággal rendelkezett – hozhatott tagjaira érvényes rendelkezéseket. Ilyen közösségek voltak a vármegyék, a szabad királyi városok, a mezővárosok és egyes testületek (pl. a céhek). A kiadott státutumok nem ellenkeztek az országos törvényekkel és felsőbb rendelkezésekkel, így a joghatóságok alá- és fölérendeltségi viszonyait is tükrözték.

Az ország töröktől meg nem szállt északi megyében a státutumok főként a 16–17. században kaptak nagy szerepet. A törvényhozás rendkívül nehézkes volt, az országos törvényeket a különböző megyékben és városokban eltérően értelmezték, és gyakran alakultak ki olyan helyzetek, amikor a törvények a szükséges intézkedésekhez nem is nyújtottak útmutatást.

A vármegyei, városi vagy testületi státutumok ezért rögzítették a közösségi szokásokat, a saját viszonyokhoz alkalmazták a felsőbb rendelkezéseket vagy intézkedtek bizonyos konkrét helyzetekben (pl. járványok, tűzvész, árvizek stb. alkalmával). A 18. század elejétől a helytartótanács igyekezett korlátozni a megyék és városok „törvényhozási” tevékenységét, azonban a törekvés sikertelen maradt. A helyi rendelkezések a lakosság életében a 19. század közepéig jelentős szerepet kaptak.

A státutumok történeti értékét már a múlt század végén felismerték. Két kiváló történétírónk – Kolozsvári Sándor és Óvári Kelemen a magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye I–IV. Bp., 1885–1897. című munkájában megkezdte azok feltárását és közreadását. Bár hatalmas adattárunk jól használható forrása a megyék történetének, kutatásaik nem terjedhettek ki valamennyi levéltári anyagra. E gyűjtemény kiegészítésére vállalkozott – helyi vonatkozásokban a Nógrád megyei Levéltár forráskiadványa közrebocsátásával.

A gyűjtemény készítői 51 vármegyei státutum teljes szövegét közlik. A válogatás során arra törekedtek, hogy a bemutatott anyagok a megye életének főbb területeit dokumentálják. Így a megye gazdaságával, társadalmi, politikai viszonyaival kapcsolatos státutumokat egyaránt találunk a kötetben. A függelékben a szerzők felsorolják, milyen rendelkezések találhatók a megyére vonatkozóan a Kolozsvári–Óvári-féle kötetben, végül pedig az anyagot tárgymutató és szójegyzék egészíti ki.

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár munkatársa, Tóth Péter az 1573–1755 közötti időszakból Miskolc mezőváros jogszabályainak feltárását végezte el. A munka első része közli valamennyi feltárt státutum regisztráját, az eddig ismeretlenek mellett a korábbi megyei vagy országos forráskiadványokban publikáltakat is. Így képet ad Miskolc mezőváros egész „törvényhozásáról”, majd a kötet második részében bemutatja egy sor státutum teljes szövegét. A rendkívül tanulságos összeállításban adatokat találunk a város gazdasági életéről, iparáról, kereskedelméről, a régi céhes szervezetekről, vásárokról, szőlő- és bortermelésről, erdőgazdálkodásról.

A nógrádi és Borsod-Abaúj-Zemplén megyei gyűjteményt a helytörténet kutatói haszonnal forgathatják. Levéltári kutatások nélkül is megismerhetik belőlük a vármegyei és mezővárosi rendelkezésekben rögzített szokásjogot, és ezen keresztül a települések lakóinak életét. A kötetekben foglalt levéltári jelzetek és egyéb utalások pedig a további kutatást könnyítik meg. Bizunk abban, hogy a két levéltár kezdeményezése más megyékben is követőkre talál, és a helyi „törvényhozás” vonatkozásában szélesebb összefoglalásokra is lehetőség nyílik.

Dóka Klára

Verancsics Antal:

Memoria rerum* 1505–1566

I. Emlékezetre méltó dolgok bőven akadtak a XVI. században. A nemzeti múltja iránt érdeklődő utókor azzal szolgálhatja annak megismerését, ha emlékeit feltárja és közkinccsé teszi. Ezt a nemes célt szolgálta a Magyar Helikon, amikor a Bibliotheca Historica sorozatában 124 évvel az első kiadás után ismét megjelentette a Verancsics-évkönyvet. A tetszetős kiállítású könyv borítólappján Rota Márton korabeli metszete alapján készült Verancsics Antal-arc képet láthatunk, a címlapon ugyanakkor csak a mű címét tüntették fel – szerző nélkül, ami már önmagában arra enged következtetni, hogy a szöveg és Verancsics kapcsolatban van egymással, de nem ő a szerző. A Verancsics-irathagyaték sorsát elemzi összes munkáinak szerkesztője: Szalay László.² A mostani szövegkiadást aprólékos filológiai pontossággal elkészítő Bessenyei József utószóval, jegyzetekkel, valamint jegyzetszótárral egészítette ki. Utószavában, összegezve a művek és Verancsics közti viszonyt, a következőket írja: „... a Verancsics Antal iratgyűjteményében fennmaradt magyar nyelvű krónikák négy szerző munkájának kell tartanunk, az első harmat Verancsics ismeretlen deákja szerkesztette egybe, másolhatta le 1562–64 között. A negyedik mű szerzője és másolója egyaránt Bornemissza Tamás. ... Különös értéke a műveknek, hogy Verancsics kérésére születtek meg, tehát olyan művek, amelyek kérés nélkül nem készültek volna el.”³

2. Az idézet utolsó mondatából kitűnik, hogy Verancsics szerepe mennyire fontos volt. Ki is hát voltaképpen Verancsics Antal? * magas egyházi méltóságokat betöltő főpap?, aki vallási türelmeséget tanúsít; János-párti, majd Habsburg-párti diplomata?, aki megteremteti a „hosszú béke” korát (1568. február 17.), széles látókörű, nagy műveltségű humanista történétíró?, aki nagyszabású kortörténeti művet tervezett Magyarországról. Egy könyvismertetés keretében nem alkalmasak a kérdések megválaszolására, de néhány sorba sűrítve jellemezhető Verancsics szemlélete és jelentősége, leghívebben talán egyik leveléből vett részlettel. Második

portai követjárása (amely előkészítette a drinápolyi békeszerződést) előtt ezt írja: „Hiányoztam hazámnak ekkora bajában, s többre becsüljem nála életemet, saját boldogságomat? ... Megpróbálom még egyszer, mint hatvanas ember is meg tudom mutatni a hazámnak, mennyire szívemen volt épsége, mennyire akartam épségét eddig és a jövőben.”⁵ A történetíró Verancsics szerepe olyan mint az irodalomban Kazinczy Ferencé. S ez a szerepkör a XVI. században – ha lehet – még fontosabb volt, mint később.

3. A Memoria rerum az 1505–1566 közötti eseményeket az évek sorrendjében sorolja fel, s ha az adatok esetenként pontatlanok is, ennek ellenére XVI. századi történelmünk jelentős elbeszélő forrása. Különös értéke az, hogy magyar nyelvű. Így mint nyelvművek is fontos.

A kötet tipográfiája elegáns. A szöveget jól áttekinthető térképek egészítik ki. A könyv használatát – megkönnyíthette volna, ha a jegyzeteket nem a kötet végén helyezték volna el, hanem a lap alján, még akkor is, ha ez a tipográfiai tervezésnek nagyobb munkát jelentett volna.

Békés József

Kátai Ferenc:

Tát története 1181–1981

Szerkesztette: Gombkötő Gábor

(Kiadta a Tát Nagyközségi

Közös Tanács megbízásából

a Komárom megyei Lapkiadó Vállalat

1981. 95 old.)

Évfordulós kiadványt vesz kezébe az olvasó, egy község 800 éves történetének vázlatos összegzését. A kötet szerzője a történelmi idők kezdetétől tekintti át az eseményeket, pontosabban emeli azokat a krónika rangjára. Azt hiszem, az utószóban összegzi Tatról írt szenvedélyes vallomásának lényegét: „kideríteni, bemutatni, hogyan éltek őseink ezen a tájon, mi volt az a megtartó erő, ami összefogta a közösséget, ami erőt adott túljutni a történelmi viharokon...”. Nehéz feladatra vállalkozott Kátai Ferenc, minden olvasónak saját magának kell a választ megadnia: elérte-e a kötet a kitűzött célt.

A szerző öt fejezetben elemzi Tát történetét. (A történelmi idők kezdetétől a XVI. század elejéig, Török világ Magyarországon, A császári sas árnyékában, Tát a kapitalizmus korszakában, A felszabadulás utáni három évtized története.) A szerkezet világos, az arányok elfogadhatók, igaz, az utolsó három évtized bemutatása közel harminc oldalon történt meg. A magyarázat kézenfekvő, ezekben az években többet változott a falu, az emberek, mint az elmúlt századokban.

A bevezető fejezetben a természetföldrajzi adottságok bemutatása után a régészeti emlékek felsorolása következik. Részletesebben szól a szerző a római kor táti emlékeiről, illetve az Árpád-házi királyok korának Tátot érintő eseményeiről. Településünk nevével először 1181-ben találkozunk, amikor III. Béla a János-lovagrendnek adományozta többek között Tátot is. Érdekes fejezete a kötetnek a török uralmat, a török kiűzését bemutató fejezet „A táti csata (1685) volt utolsó mérközése a kereszténységnek és az ozmán hatalomnak Esztergom vármegye területén”. A súlyos harcok után az 1696. évi adóösszeírásban Tát falu mint „pusztult hely” szerepel. A törökök kiűzése után az elnémetesítés korszaka következett, amelyet a 15 éves háború és a Rákóczi-szabadságharc egyidőre ugyan meghíúsított. Az eszmélő Tát helyzetét a kuruc-labanc csatározások ismét elbizonytalanították. Az 1728-as megyei adóösszeírás szerint a népesség ugárrá szerűen növekedett, és megjelentek az első német nevek is, majd ezt követően erőteljes német betelepülés vette kezdetét. A szerző fontos adatokat közöl a település XVIII. századi életéről, az ún. egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján. A szabadságharc igaz bizonyosságot adott arról, hogy Tát

*Memoria rerum quae in Hungaria a nato rege Ludovico ultimo acciderunt qui fuit ultimi Ladislai filius. A legutóbbi László király fiának legutóbbi Lajos királynak születe óta Magyarországon történt dolgok emlékezte. (Verancsics-évkönyv)

¹MHHS 3. Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái. 2. köt.: Történelmi dolgozatok magyar nyelven. 1504–1566. Pest, 1857. Verancsics Antal összes műveit kiadta Szalay László: 1–7. Pest, 1857–1865., * pótlékok s név- és tárgymutató a 12. kötethez. Bp., 1875. Szalay László–Wenzel Gusztáv 8–9. Pest, 1868–1870. Wenzel Gusztáv: 10–11. Pest, 1871., Bp., 1873.

²Szalay László: Bevezetés Verancsics Antal munkáinak 1. kötetéhez. Pest, 1857.

³1504–1566. Memoria rerum. Bp., 1981. 148. old.

⁴Született: 1504. május 29-én Sebenicóban, meghalt: 1573. június 15-én Eperjesen. Életről: Verancsics Faustus: Vita A. Verantii. Buda, 1798., Podhradczky József: Néhány Verancsics Antal esztergomi érsek példás élete. Pest, 1857., Sorós Pongrácz: Verancsics Antal élete. Esztergom, 1898., Szalay László: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században. Pest, 1859., Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedéki táblákkal. 12. Pest, 1865.

⁵Verancsics összes művei. 9. köt. 218. old. – MHHS 20: Verancsics összes munkái 9. Vegyes levelek, 1563–1569. Pest, 1870.

német nyelvű lakossága – amely nagyon sokszor került szembe a Táton lakó magyarokkal – a megpróbáltatás nehéz korszakában szolidáris volt a függetlenségi harcral és a harcoló tátiak sorában magyar és német egyaránt megtalálható volt.

A szabadságharc leverését követő politikai-gazdasági viszonyokról jellemző értékelést kapunk. Az építkezések, a vasútépítés és a mezőgazdaság fejlődését a művelődési viszonyok lassan követték. Az első világháború, a két forradalom Tát társadalmi-politikai életében új erőt szabadított fel, megalakult a szocialista párt, sokan vöröskatonaként harcoltak az intervenciók ellen. A két világháború között településünk életében változásokról – társadalmi-kulturális területen – 1936-ban beszélhetünk. Megkezdte működését a dorogi munkásotthon táti fiókintézménye. A szerző számot ad a világháború táti eseményeiről és megörökíti a lengyel hadifoglyokat bűjtató, szabotázsakciókat szervező Keil József és Paár Mihály bányászok nevét, akiket a németek kivégeztek. A kötet érdekes részeként tarthatjuk számon a Vörös Hadsereg felszabadító harcának felelevenítését, Tát 1945. március 23-án történt felszabadítását. Az új élet kibontakozásának minden fontos eseményét feljegyezte a szerző. Kátai Ferenc talán legnehezebb feladata a kitelepítés körülményeinek bemutatása volt. A szerző lendülete talán ezen a ponton lelassult. Az események a szabványos módon kerültek elután feljegyzésre 1956-ig. A 25 év krónikája (1956–1980) már sikeresebbnek mondható. Az állami, politikai, társadalmi szervezetek, intézmények, gazdasági egységek című fejezet pontos – a jövő történései jól használható. A kötetet jól sikerült fotók zárják. Külön meg kell említeni a rendkívül gazdag forrás- és irodalomházt. A szerző az önmaga állított célt valójában elérte, pontos ismereteket kaphatunk a ma 5000 lélekszámú Tát életéről – az ismeretterjesztés szintjén. A kötet színtelenebb része az, amely a felszabadulás utáni időszak bemutatásával foglalkozik.

Reméljük, hogy a szerző – akinek jó képességéről a kötet meggyőzően tanúskodik – vagy más helytörténész eredményesebb kísérletet tesz Tát felszabadulás utáni történetének feldolgozására.

Gazdag István

Orbán Balázs:

Szekelyföld leírása

A „legnagyobb szekely”, akinek neve és tettei méltán említhetők Széchenyi vagy Wesselényi mellett, a reformkor azon irodalmi nemzedékének szellemében nevelkedett, akik Petőfivel, Arannyal az élen, a magyar népies irodalom megteremtését, a nép műveltségének emelését tűzték zászlajukra. Bár Orbán Balázs tudós polihisztor munkássága a reformkor nagyjainak elhallgattatása után, a kiegyezés évtizedében indul, ifjúkori példaképeinek eszméjéhez haláláig töretlen hűséggel ragaszkodott.

Tudományos munkásságát, közéleti tetteit egész életében ez a reformkori élmény határozza meg. Ezen belül is Petőfi közismert hitvallása: „Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy uralkodjék a politikai életben is.” Ezért küzdött, ennek az ideánnak élt, ez adta kezébe a tollat. Emiatt sokan tekintették romantikus figurának, Jókai álmodta regényalaknak. De Orbán Balázs, a nép között élő elszegényedett báró, kitartott a régi eszmék mellett. Ismerte népének testi-lelki elnyomottságát, s korán felismerte: e kettő elválaszthatatlan kölcsönhatását is, tudta: mikor, melyik enyhítést segítheti elő a nép, s a nemzet felemelkedését, szabadságát. Így amikor a népet kívánta művelni, végző soron akkor is a szabadságért szállt harcba. Lehetett-e becületes hazafinak valóságosabb célt követni egy buktat szabadságharc utáni ocsúdo korszakban? – „A nemzet-életképességét és hatalmát ma már nem annyira a nyers erő, nem is kizárólag a hősiesség, hanem a népek műveltségi fokozata s szellemi fejlettsége szabja meg” – írja az ókori Keletet és Nyugat-Európát megjárta utazó, a jövő feladatát megfogalmazó szellemi végrendeletében. S az 1890. április 16-án – halála előtti napokban – rögzített felismerésének bölcsességét mi sem bizonyítja jobban: máig sem vesztette el időszerezését. Eszmei intelme – mely munkáiból, főképpen fő művéből a Székelyföld leírásából árad –: szeresd néped, szülőfölded, anyanyelved! – előbb igazság, mint bármikor valaha is volt. »

Mégis, Orbán Balázs életéről, munkásságáról még a művelt közvélemény is méltatlanul keveset tud. Sokkal kevesebbet, mint amennyit fennmaradt életműve alapján érdemelne. A széles közvéleményhez pedig – akiknek műveit elsősorban szánta – a neve is alig jutott el. Ennek talán legfőbb oka, hogy fő műve a Székelyföld leírása történelmi-régészeti, természetrajzi s népies szempontból, az 1868–1873 között füzetenként kibocsátott, kis példányszámú első kiadás óta, nem került újra sajtó alá. Újranyomását számtalanszor tervbe vették már, de ez a terjedelmében is testes, szellemi kincseshalmaz – melyet a szerző korabeli fotófelvételei alapján készült fametszetek bőségesen illusztrálnak – valami okból eddig mégsem nyílt meg a széles olvasótábor előtt.

Most két új kiadásban is kézhez vehettük. Az egyik a hasonmás formában, a másik pedig olesó, fűzött kötésű kiállításban válogatást nyújt az eredeti műből.¹ A válogatás természetesen egyben szükségszerű csonkítás is (még ha bő terjedelemben közöl az eredeti hat kötet leíró részéből és gazdag képanyaga) – mégis, jelen esetben ez a kényszerű

¹ Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. Kiadta a Helikon Kiadó és a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete. 1982. I–II. kötet. Csatári Dániel kísérőtanulmányával. Orbán Balázs: A Székelyföld. Válogatás. Szerkesztette Katona Tamás, sajtó alá rendezte: Péterfy László, az utószót írta: Kósa László. Európa Könyvkiadó, 1982. 558 old.

megoldás: dícsérendő és sikeres vállalkozás. Bizonyosság reá: az ötvenhét éves példányszám napok alatt elkelt, sőt a teljes igényt így sem sikerült kielégíteni. A válogatás egy vonatkozásban még többet is nyújt a hasonló kiadásnál: *Kósa László* kitérő tanulmányban ismerteti Orbán Balázs életét. Meglehet: nem ez a legteljesebb ismertetés a tudós székely hazafiról, de arra mindenképpen a legalkalmasabb, hogy lehetővé tegye: Orbán Balázs személye és munkássága méltó helyére kerüljön a magyar közvélemény tudatában. *Katona Tamás* kiegészítő jegyzetei ugyancsak hasznosan segítik a művel először találkozók olvasókat.

A hasonló kiadás jelentősége ma még szinte felbecsülhetetlen értékű művelődéspolitikai tett és művelődéstörténeti esemény. (Mint ahogy az volt az 1868–73. évi kiadás is, annak ellenére, hogy a közelmúltban megjelent Magyarország történeti kronológiája nem említi.) Olyan tudatformáló munka a Székelyföld leírása, melynek hatásával könyvtárban lappangó korában is számolni kellett. Az újnyomás most megsokszorozza, kitágítja ezt a tudatformáló erőt. Orbán Balázs eredeti céljának, szándékának megfelelően. Már azért is széles körű érdeklődésre tarthat igényt ez a mű, mert tudományos forrásértéke mellett, a tudomány népszerűsége tör benne utat. A népérett tevékenykedő tudós ad benne tudományos és egyben ismeretterjesztő munkát a népnek, egyik legjellegzetesebb, hagyományokban leggazdagabb néprajzi csoportunkról. A magyarságtudomány legnagyobb egyszemélyes vállalkozását vehetjük kezünkbe. Történelmi, népismereti, régészeti, művészettörténeti összeötvözött tudásanyagot a székelységről, egészen a szabadságharc utáni évtizedekig. Megismerhetjük lakhelyét: Erdély délekeleti részében elterülő, szerves földrajzi egységet alkotó tájat, ahol – eddigi ismereteink szerint – csaknem ezer esztendeje élnek életüket, formálják e tájat és történelmét. Asszonyaik szülik a magyarság és az emberiség által egyaránt számon tartott alkotó nagyságokat: Kőrösi Csoma Sándort, Apáczai Csere Jánost, Dózsa Györgyöt, Mikes Kelemt, Gábor Áront és az emberi szellem magyarul megnyilatkozó annyi más óriását. Akiknek neve és műve elválaszthatatlanul beépült a magyar kultúrába, gazdagítva egyben más népek műveltségét is. Ezt hirdette Orbán Balázs is a könyv előszavában melyet mai buzdításnak is vehetünk: „... *legérdekesebb terület a szép Székelyföld, az, mely legkevésbé van ismerve, melyről önmagunk is legkevésbé tudunk. Égető szükségé vált tehát annak felkutatása és ismertetése.*”

Könyve megírását, 1862 és 1866 között, hat éves, hangyaszorgalmú helyszíni gyűjtés előzi meg. Többnyire gyalog vagy szekéren járja be Székelyföld legeldugottabb falvait. Figyelme mindenre kiterjed, mindent számba vesz, ami a tájjal és az ott élő emberekkel kapcsolatos. Adatai, leírásai pontosak, bőségesek, „e szerény kezdeményezésemnek megvan azon érdeme, hogy hű és megbízható, mert én igyekeztem mindennek lelkiismeretesen utánjárni, mindent saját szememmel látva, kellő kritikával leírni.” A helyszínen található egyházközségi sema-

tizmusokból elkészíti *Székelyföld teljes, minden helységre kiterjedő lakossági statisztikáját*. A kor közigazgatási rendszere szerint először nem anyanyelvű, hanem vallási hovatartozás szerint, majd ebből – mivel a történelmi sorsalakulás következtében Erdélyben és Moldvában a vallás egyben a nemzetiségi hovatartozást is jelzi – meghatározza a magyarság pontos létszámát. Anyaggyűjtése közben nem feledkezik meg a nem magyar lakosságról sem, mert Victor Hugo és Luis Blanc barátjaként mentes minden túlzó nacionalizmustól, s töretlen hűve a népek testvériségének. – „*Minden, e hazát lakó nemzetiség iránt tisztelet és testvériség tölti el lelket*” – vallja a mű első lapjain. Hatalmas anyagát *formájában* is a „nagyobb közvélemény” igényéhez alkalmazkodva, *útlebrásként* állítja össze. Köteteit az öt székely anya-szék szerint tagolja, kibővítve a sűrű magyar lakosságú Barcasággal. Ezen belül ismerteti a „fiú”-székeket és kisebb népi tájakat is. A könyv olvasásakor beutazhatunk csaknem 500 helységet, megismerve a címben jelölt tudományágakhoz tartozó helytörténeti anyagot. Így ötvözi egyben Orbán Balázs a tudományt és az utazás élményét, így válik a székely szellemi múlt élő összefoglaló enciklopédiájává a Székelyföld leírása. Ma sem nélkülözheti a tájon utazó.

Jókai Mór a magyarság hét legértékesebb könyve között tartotta számon. Múltán! Olyan munka ez, melyre biztonossággal támaszkodhatott a későbbi magyarságtudomány nemzedék is. *Bartók és Kodály* is, de a két *Kós Károly* és *Domokos Pál Péter* munkásságát figyelembe véve, ösztönző hatása napjainkig kimutatható.

Számunkra még azért is felbecsülhetetlen Orbán Balázs múlt századi műve, mert egy táj arculatát a történelmi, gazdasági, társadalmi események jelentősen megváltoztathatják, átalakíthatják. A jövőt mindig lehet tudatosan formálni, de múltját már nem. Az megkövül. A jelent és jövőt pedig csak a múlthoz lehet mérni, vizsgálni. Ezért kell tehát ismerünk a Székelyföld leírását. Nekünk és a táj minden mai lakójának, akik szülőföldjüknek vagy otthonuknak vallják.

Hajdú D. Dénes

Szénássy Zoltán:

Jókai nyomában

(*Madách, Bratislava. 1982. 83 old.*)

A révkomáromi (komarnói) magyar nyelvű gimnázium tanára, dr. Szénássy Zoltán, nemcsak az osztálytermekben kiváló nevelő, hanem egy magasabb katedrálról osztálytermeknél szélesebb fórumhoz is hatásosan szól már évek óta. Elsősorban szülővárosa, a hajdani Rév-Komárom: Péczeli József, Jókai, Csokonai, Kulcsár István, Takács Sándor városa érdekli. A változó városnak szinte minden utcáját, kövét ismeri, számon tartja s tudását

megosztja velünk könyveiben. Még emlékezhetünk Komárom védője, Klapka György életére, amely az ő tollából jelent meg néhány éve a Kossuth Kiadónál. De számos fontos és alapos helytörténeti tanulmánya látott világot a pozsonyi Irodalmi Szemlében is. Élmény vele bejárni a várost: hozzáfogható kiváló szlovákiai helytörténetet csak egyet ismerek még, az eperjesi Dobay Sándort, aki a Honismeretben is több cikket írt, s úgy ismeri városát, mint a tenyerét.

Magamnak abban a szerencsében volt részem, hogy néhány éve Szénássy Zoltán kalauzolásával járhattam sorra a Duna menti város utcáit, templomait, temetőjét.

Mindjárt a magyar nyelvű gimnáziummal szemközt emléktábla figyelmeztet arra, hogy ott született Jókai Mór 1825. február 18-án (a kötetben ott is a fényképe, a szerző felvételeként). A nyolcvanoldalas kis kötet végigvezet ugyan Jókai egész életén, a régi Komáromtól a svábhgyi villáig, megörökítve a „hűz balatoni – fűredi – nyár” emléket, s erdélyi utazását is, de legjobban ott melegeedik át az író tolla, mikor szülővárosáról, a „komáromi sziget”ről beszél (ahol ő maga is otthonosan mozog kis tündérvilágát s öt felvidéki útjáról, amikor többek között híres kuruc tárgyú regényeikhez gyűjtött anyagot).

A tizenkét fejezetből álló kis kötet mégsem csupán „irodalmi útikalauz”, afféle „itinéraire littéraires” mint amilyen a franciáknál divatos, hanem jó útikalauz Jókai egész pályájához, hiszen ilyen fejezetek is vannak benne, mint *A forradalom viharában*, *Bujdosásban*, *A nemzet vigasztalója*, *A lapszerkesztő*. A *Jókai halhatatlansága* című zárófejezet pedig a nagy író utóéletét is számba veszi.

Szénássy Zoltán könyve nem törekszik új felfedezésekre. Lelkiismeretesen sorra veszi az írói élet-út tárgyi és irodalmi emlékeit – különösen összpontosítva az író komáromi éveire és utazásaira –, pontosan, tárgyyszerűen, szép magyar stílusban. Pompás kis zsebkönyv, kitűnő Jókai-kalauz lett így a kötetből, amelynek értékét emeli egyáltalán nem szokványos, s technikailag is kiváló egyívnyi képanyaga is. A munka a Madách és a Móra Kiadó közös kiadásában jelent meg, Magyarország részére 3400 példányban. Akik tudomást szereztek róla, mindjárt el is kapkodták. Ezért számít ma már könyvritkaságnak.

Szilágyi Ferenc

Tadeusz Olszański:

Magyarországi találkozások

(Krajowa Agencja Wydawnicza.
1982. 220 old.)

A szerző Cseres Tibor, Csurka István, Moldova György, Sánta Ferenc s mások műveinek lengyel

fordítója, a lengyel rádió és televízió munkatársa, publicista és újságíró, kiadói szerkesztő egy személyben. Több könyve jelent már meg eddig is hazánkról, így a külföldi fővárosok sorozatában a Budapesti ÁBC. Idáig csak ennyit tudunk róla, de új könyvében fellebbenti állandó és élénk, hazánk iránti érdeklődésének egyik fő motívumát, magyar származását. Édesanyja a kárpátaljai Simenfalvy család sarja, a két világháború közti években mehetett férjhez Tadeusz Olszański, Stanisławówi orvoshoz.

Új könyvének első részletei a szerző életrajzába ágyazódnak be. Az első magyar találkozásokban szeretettel ír azokról az 1848-as Stanisławówi magyar–lengyel baráti hagyományokról, Lenkey tábornokról, amelyeket édesanyja elbeszélése alapján ismert meg. A történelem 1941-ben megismétlődik. A 12 éves Tadeusz a magyar katonák ajkáról a templomban magyarul hallja énekelni az „Isten, ki Lengyelhon”-t. Múlt és jelen azonosul a kislíru tudatában: ezek, az akaratuk ellenére idejött katonák is a lengyelek barátai, akárcsak Lenkey és társai voltak. Izgalmas, szinte filmre kívánczik az a jelenet, amikor 1943 késő őszén a magyar katonák lezárt vagonban csempézik át az Olszański családot a magyar határon.

Ez volt a szerző első találkozója Magyarországgal. Hamarosan a balatonboglári lengyel iskolába kerül. Osztálytársai Edward Debicki, a Lengyel Kultúra mai igazgatója, Jerzy Zielinski volt nagykövetségi tanácsos, Jerzy Lovell író, Janusz Moszczeński újságíró és sokan mások, akik ma is fontos munkahelyeken szolgálják hazájukat.

Tadeusz Olszański középiskolás diákként, tanúként élte át Magyarországon a második világháború utolsó éveit. Felhasználja az alkalmat, hogy megmagyarázza honfitársainak Magyarország második világháborús szerepét. Szükséges és fontos ez a fejezet a könyvben, hiszen Lengyelországban annyi tájékoztatásban, félreértés él történelmünk e tragikus fejezetét illetően.

Nem nélkülöz Olszański könyve szenzációt hajtászó „találkozásokat” sem. Ilyen részlet: Horthy szerepe a háborús pusztulásban, ilyen a felderítőszolgálatban oly fontos szerepet játszó beszélgetés a Dóra fedőnevű szolgálat vezetőjével, Radó professzorral, valamint az újabb kori történelmünkben szerepet játszó lengyelekkel való találkozásainak elbeszélése. Semmit sem tudunk idáig Jan Lukaszikról, aki Budapest aknászitalaniságát vezette. Keveset azokról a lengyelekről, akik régebben a magyar kávéházi élethez adtak indításokat: a Pivax épületét Libasienszky János (Jan Loboszanski) húzatta fel, ebben az épületben indult be a Renaissance kávéház 1841-ben Ferenc Privorszky (Franciszek Pryworski) galíciai nemes vezetése alatt. A magyar elektrotechnikai ipar történetében ismert Kremenczky János (azaz Jan Krzemieniecki) neve. A századfordulón a Sportvilág egyik szerkesztője Wilhelm Malecki. Ezt a sort némi szakzerű kutatással még sokáig lehetne folytatni, bővíteni, sőt mi több, külön könyvet is lehetne írni róluk.

Visszakanyarodva szerzőnk életútjához, megtud-

jük, hogy másodszor csak 1956. szeptemberében járhatott újra Magyarországon. Szemtanúként részletesen, adatokkal jellemzi az októberi vihart jelző eseményeket. És ezután jönnek a legfontosabb fejezetek: Hogyan került ki Magyarország a válságból? A könyvnek ez a része éppen a mai időkben igen tanulságos lehet Lengyelország állampolgárai számára. Olszański ismerteti azokat a jelszavakat és téziseket, amelyek megvalósításával sikerült a káoszról kilábalnunk. Olszański 1966-tól szinte naptárszerűen figyeli, ismerteti és elemzi a magyar gazdasági élet változásait, aláhúzza a kiemelkedő eredményeket, a magyar nép állampolgári feyelését, amellyel az egymás után következő árendezéseket fogadta. 1981. áprilisi és júniusi látogatásával kapcsolatosan megjegyzi, hogy a lengyel események nem befolyásolták, nem fékeztek a gazdasági reform megvalósítását.

Fontos jelentőséget tulajdonít Olszański a magyar szakszervezetek tevékenységének, szerepének a gazdasági életben, vétőjogának. E könyv megjelenése után (1982. okt. 8.) hagyták jóvá a lengyel szemben az új szakszervezeti törvényt. A lengyel szakszervezeteknek 1980. augusztus előtt nem voltak a magyar szakszervezetekhez hasonló jogai.

Irigykedve olvashatja a könyv lengyel olvasója az üzletek ellátottságáról, a kiszolgálás kulturáltságáról szóló lapokat. A jelszó: „Mindent a vevőkért!”, nem maradt csak jelszó. Miben látja ezt hazánk lengyel barátja? Többek között az üzletek állandó áruellátottságában, a kereskedelmi dolgozók szakszerű képzettségében.

A magyar vidéket többek között Nyíregyháza képviseli a könyvben. De nemcsak az a szép északkelet-magyarországi város érdekli, bejárta egész Szabolcs-Szatmár megyét. Lelkesen ír a megye iparáról, kitűnő gyümölcszeiről, történelmi és kulturális hagyományairól, a kiváló megyei könyvtárról, a reprezentatív tanárképző főiskoláról. Aláhúzza a város és a megye Lengyelországhoz való közelségét s ezzel kapcsolatosan a magyar–lengyel turisztika új fejlődési lehetőségét. Szól a könyv Budapest egyik külvárosáról, nagyiparáról híres Csepelről is, amely a kultúra területén is állni tudja a versenyt a főváros belső kerületeivel.

Nem maradhatott ki „a magyarországi találkozásokból” az irodalom sem. E fejezetben elsősorban a hozzá közel álló prózaírókat említi, Németh Lászlót, Déry Tibort. Rámutat a MSZMP kulturális politikájára: ~~ez~~ annak eredményeire. Ismeri Aczel György nemzetközi dialógusának eseményeit is. A magyarországi találkozások jellegéből fakad, hogy fontos helyet szentel a szerző a Magyarország felfedezése című sorozatnak. Regisztrálja a magyar könyvkiadás előkelő helyét az európai statisztikában, amelyet csak a skandináv országok, Svájc, Hollandia és az NSZK előz meg. Minthogy Olszański elsősorban prózát fordít, érdeklődésének fókuszából szinte teljesen kimaradtak a költők.

Szerzőnk vet egy szempillantást népünk jövőjére is, amelynek egyik biztosítékát az energiatermelésben látja. Külön fejezet szót tehát a készülő Paksi Atomerőműről (és az ott dolgozó lengyelekről is).

Vajon valóban olyan szép a menyasszony, ahogy azt az eddigiek alapján lengyel barátunk látja? Nem, az élesszemű újságíró és publicista figyelmét nem kerülték el az árnyoldalak sem. „Kényes ügy”nek látja a másodlagos elosztásban való egyre tömegesebb részvételt. Ilyennek tartja a nyugtalanítóan növekvő alkoholfogyasztást, a csak részben megoldott lakáskérdést, megdöbben az ország „vezető” helye az öngyilkosságok statisztikájában.

Tadeusz Olszański egyúttal kiváló sportújságíró is, sőt pályája kezdetén elsősorban sportpublicista volt. Valószínűleg fiatalkori újságírói tevékenységére gondolhatott vissza – de a magyar–lengyel sportkapcsolatok felszabadulás utáni fejlődésére is –, amikor a lengyel vívóknak magyar tanítómesterét, Kevey Jánost idézi, a fejezet címében pedig legeredményesebb olimpikonunkat, Papp Lászlót exponálja.

A kötetben nemcsak találkozásokról van szó, de ennél többről is. Miután Olszański sokoldalúan bemutatja hazánk felszabadulás utáni fejlődését, rámutatott az ebből fakadó, eredő tanulságokra is Lengyelország számára, külön fejezetben hívja fel az olvasót: „Látogassatok el Magyarországra!”. Szép és következetes ez a gondolata még akkor is, ha jelenleg ennek a turisztikának nehézségei vannak. Viszont önkéntelenül is felhívja a figyelmet arra, hogy utazási irodáinkban, a Marszałkowska utcai Kultúra boltban ez a könyv jó helyen legyen, hiszen ebbe a két intézménybe elsősorban hazánk iránt érdeklődő lengyel barátaink látogatnak.

Érdekes, színvonalas és hasznos könyv az Olszański-féle Magyarországi találkozások. Maga a „találkozás” kifejezés is több értelmű, nemcsak valódi találkozást jelent, de nemes veretű ismeretterjesztést is. Ennek megfelelően műfaja hol az interjú, hol a visszaemlékezés, hol pedig az esszé. És ez a műfajbeli változatosság teszi igazán olvashatóvá. Sokoldalú képanyag egészíti ki a mondanivalót, ahol még szűkebb pátriám, Baja fejlődéséhez is kaptam új vonásokat.

Jerzy Robert Nowak Magyarországról szóló könyvei, publicisztikai cikkei mellett Tadeusz Olszański az, aki sokat tett és tesz, hogy hazánkat minél jobban, minél sokoldalúbban ismerjék meg lengyel földön. Köszönjük!

Csaplári István

Vaskó László:

A köznevelésügy fejlődése a tiszántúli tankerületben (1944–1950)

(A KLTE Bölcsészettudományi Karának kiadványa, Debrecen, 1980.)

Mindig öröm egy információkban gazdag kötetet forgatni. Vaskó László könyvének – amely egy ellentmondásokkal terhes, nehéz küzdelmekkel te-

lített korszak köznevelésügyének történetét tekintette át – külön érdeme, hogy egy tájegység sajátos arculatának bemutatásával értékes adalékokat nyújt az országos szintű kutatáshoz is. A pedagógiai szakirodalom próbálta már a felszabadulást követő évek nevelésügyét áttekinteni, de még nem sikerült teljességében elvégezni ezt a sokrétű munkát. Megkönnyíti az összefüggések feltárását, ha egy-egy tájegység részletes elemzése rendelkezésre áll.

Vaskó László a tiszántúli tankerület főigazgató-ságának hatáskörébe tartozó megyék – Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok, Szabolcs, Szatmár-Bereg – és Debrecen város közoktatásügyének fejlődéséről, demokratikus átalakulásáról ad egységes képet. Ez a terület azért is jelentős, mert az elsők között szabadult fel, s így élenjár, kezdeményezett az oktatásügy újjászervezésében is.

A szerző beszámol a tanügyigazgatás újjászervezéséről, az iskolák megnyitásáról az 1944/45-ös tanévben. Történeti keretben vizsgálja az új iskola-politika kialakítását. Nemegyszer a demokratikus átalakulást sürgető tervek, javaslatok bátor kezdeményezője volt a tiszántúli tankerület. Jobb, korszerűbb nevelési rendszer ideálját kívánta megvalósítani, bár a személyi, tárgyi feltételek kevésbé álltak ehhez rendelkezésére.

A fordulat éve után konkrétabbá, hatékonyabbá válhatott az újjászervező tevékenység. A párt III.

kongresszusa felkarolta a köznevelés fejlesztését, igyekezett megeremteni az eszközöket is. Szorgalmazta az általános iskolák létrehozását és az intézmény megerősítését, az új szemléletet, egységes oktatás lehetőségét nyújtó tankönyvek kiadását. A hároméves tervjavaslatban szerepelt a pedagógusképzés gondjainak javítása és az általános iskolai hálózat kiépítésének égető problémája is.

Az általános és középiskolák tartalmi-szervezeti kérdéseinek sajátosságain túl képet kapunk a dolgozók iskoláiról, a NÉKOSZ-mogalom megindulásáról, a különböző pártoknak, társadalmi szervezeteknek a közoktatással való együttműködéséről, javaslatairól. Olvashatunk arról, hogyan zajlott le az iskolák államosítása, milyen törekvések voltak a szocialista jellegű iskola megalakítására, hogyan fejlődtek a különböző iskolatípusok, milyenek voltak az ifjúsági diákszervezetek, hogyan alakult ki az úttörőmozgalom. Az értékes reformok ellenére – sok közülük ma is hagyományként él az iskolában – számos nehéz és megoldhatatlan kérdés adódott ebben az időszakban.

A kötet az oktatás-nevelés főbb irányzatait a történeti fejlődéssel párhuzamosan vizsgálja. A gazdag információk nemcsak feltárni segítenek egy kevésbé ismert, nehézségekkel terhes korszakot, hanem azt is elősegítik, hogy azt összefüggéseiben, történelmi hitelességében lássuk.

D. Karádi Katalin

Kodály-ünnepségek Galántán

1982 decemberében Galántán háromnapos rendezvényen méltatták Kodály Zoltán munkásságát.

Galánta lakossága megörökítette a nagy magyar zeneszerző emlékét, aki itt élte le életének egy időszakát, és világszerte ismertté tette a város nevét. Születésének századik évfordulója alkalmából a városi parkban ünnepség keretében leleplezték Kodály Zoltán emlékművét, Nagy János szobrászművész alkotását. (A hátsó borítón.) Ünnepi beszédet dr. Zdenko Nováček zeneszerző, a Csehszlovákiai Zeneszerzők Szövetségének elnöke mondott. A vendégek sorában ott találhattuk Sídó Zoltánt, a CSEMADOK KB elnökét, Kecskemét város küldöttségét és Szapora Sándort, a Magyar Népköltészet bratislavai főkonzulját is.

Az ünnepségen közreműködött a galántai Kodály Zoltán daloskör Józsa Mónika karnagy vezényletével. Ezt követően a Kultúra és Művészetek Házában a pozsonyi konzervatórium szimfonikus zenekara adott hangversenyt. A rendezvény másnapján szemináriumra került sor, ahol előadások hangzottak el Kodály életéről és munkásságáról. Záreczky László Kodály galántai kapcsolatairól beszélt, Heltai Nándor, a kecskeméti Petőfi Népe megyei újság szerkesztője a Kodály család Kecskeméthez fűződő emlékének ismertette, Móróc Károly, a galántai magyar gimnázium tanára népdalgyűjtő tevékenységéről, Vikár László Kodály Zoltán népdalfeldolgozó munkásságáról, Mihályné Tari Júlia, a MTA munkatársa Kodály népdalgyűjtéséről beszélt, Duka Zólyomi Emese pedig a Mester pedagógiai tevékenységét méltatta.

Az est folyamán a járás élvonalába tartozó énekkarok, valamint két magyarországi és a megyei művelődési központ Primavera vegyeskara lépett színpadra. A harmadik nap a gyermekénekkarok találkozóival fejeződött be, jelképezve Kodály zenepedagógiai tevékenységének hatását, jövőbe mutató eredményeit.

Száraz Pál

Kodály Zoltán-emlékmű Galántán, Nagy János szobrászművész alkotása. (Szárz Pál felvétele)

Ára: 6 Ft

*Széchenyi Istvánt ábrázoló Szent István-szobor a Győr-Sopron megyei Pustacsaládon.
(Katona Imre felvétele)*